HJEMSTAVNSBOG

FOR

FREDERIKSBORG AMT

UDGIVET AF
FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

2. HALVBIND

HILLERØD 1944

JÆGERSPRIS SLOT OG GODS

Af *H. L. Sørensen.*

Jægerspris Slot.

Jægerspris Slot ligger i Horns Herred omtrent midt paa Halvøens smalleste Drag. Det hed tidligere Abrahamstrup; men i 1677 fik det sit nuværende Navn, Jægerspris.

Man ved ikke nøje, hvornaar og af hvem det første Abrahamstrup er blevet bygget; men Navnet viser formodentlig, at Grundlæggeren har været en Mand ved Navn Abraham, der har ryddet Skov her og derefter bygget sig en Bolig, maaske kun til Brug i Jagttiden. Navnet kan muligvis ogsaa tyde paa, at dette er sket engang i det 12' eller 13' Aarhundrede, thi dengang var dette og lignende bibelske Navne almindelig brugt her i Danmark. Et Sagn nævner Abrahamstrup 1318 som et Sted, hvor Landets Dronning tog Ophold. Dette Sagn staar i en af de gamle Munkekrøniker, der indeholder en Del Stof til vor Middelalderhistorie. De anses ikke for helt paalidelige, og dette er heller ikke absolut troværdigt.

Men i hvert Fald fortæller Sagnet, at Erik Menveds Dronning i 1318 foretog en Køretur fra Abrahamstrup til Holbæk. Undervejs væltede Vognen, og derved omkom hendes kun tre Maaneder gamle Barn. Dette var naturligvis en stor Sorg for Kongeparret, ikke alene fordi det var deres eneste Søn, men ogsaa fordi Riget derved mistede sin nærmeste Tronarving. Ulykken gik Dronningen nær til Hjerte, og da Kongen tillige havde haft bitre Stridigheder med hendes Brødre, føjede hun sig efter hans Ønske og gik i Kloster. For vort Land fik denne triste Begivenhed den Følge, at Kongemagten efter Erik Menveds Død overgik til hans uduelige Broder, Christoffer II.

Alt tyder paa, at Abrahamstrups første Anlæg blot har været en mindre Jagtgaard, som har været kongelig Besiddelse

fra omkring 1300. I 1360 opholdt Valdemar Atterdag sig her; men det var dog først under Dronning Margrethe, at Abrahamstrup blev omgivet af Volde og Grave, saaledes at Jagtgaarden blev til en Borg. Den høje, midterste Del af det nuværende Slots nordre Fløj menes at stamme fra denne Tid. Den er opført af store Munkesten i det gamle Munkeskifte med to »Løbere« og en »Binder«, saaledes som det var Skik og Brug at bygge fra 1200 til 1500. Paa denne Fløjs Nordvæg kan man se, at Vinduer og Døre oprindelig har været anbragt anderledes og haft et andet Udseende end nu. Den nuværende Facade mod Nord er af nyere Dato.

Indtil Christian IV's Tid havde Abrahamstrup Hovedbygning kun denne ene Fløj; men o. 1590 blev der foretaget en Del Istandsættelser og bygget en Portbygning, der nu udgør den nederste Etage af Sydfløjen med Hovedingangen. Desuden blev Taarnet paa Nordfløjen vistnok ogsaa opført paa denne Tid. Det voksende Jordegods krævede efterhaanden en Del Avlsbygninger. Om deres Omfang kan man danne sig et Skøn, naar man hører, at Christian IV en Gang eftergav to Aars Afgift til Vedligeholdelse, men saa skulde Bygningerne ogsaa bringes i en saadan Stand, at det var »bestandig og til Gavns gjort«.

Fra 1590 blev der i ca. 130 Aar ikke foretaget nogen større Nybygning til Jægerspris Slot; men i 1721—22 lod Frederik IV's Broder, Prins Carl, en Etage sætte paa Sydfløjen, og tillige lod han indrette flere Værelser i den gamle Nordfløj. Christian VI, der boede her en Tid som Kronprins, fandt Forholdene alt for smaa og beskedne, og derfor forbandt han disse Bygninger med den nuværende Østfløj, saaledes at Slottet fik op mod 50 Værelser og derved blev i Stand til at afgive passende Boliger for saavel de fordringsfulde, høje Herskaber som de jævne Tjenere.

Endelig blev i 1745 det gamle Abrahamstrup udvidet mod Vest, og kort derefter blev de to smukke Taarne foran Sydfløjen opført. Dermed havde dette ældgamle Kongeslot faaet det Omfang, som det har den Dag i Dag.

Jægerspris Gods.

Til Jægerspris Gods hører nu et Areal paa over 3000 ha Land. Dette Gods er samlet i Løbet af ca. 500 Aar, og dets Historie kan nogenlunde følges i hele dette Tidsrum. Allerede før Valdemar Atterdags Tid har der sikkert hørt en Del Skov til Abrahamstrup, og baade under denne Konge og under

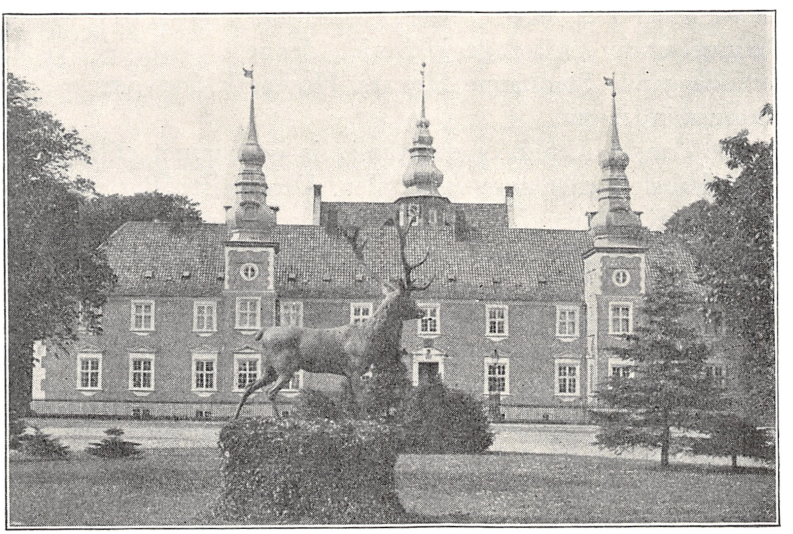

Jægerspris Slot.

hans Efterfølger blev Godset stærkt udvidet, saaledes at Abrahamstrup efterhaanden blev gjort til Hovedsæde for et Len, der fik samme Navn. I den kongeløse Tid havde dette Gods været pantsat ligesom saa meget andet, men den jagtglade Valdemar Atterdag sørgede snart for, at Gælden blev betalt og Pantet indløst. Hans Datter, Dronning Margrethe, var lige saa ivrig som Faderen efter at samle Gods for derved at styrke Kongemagten og Riget. Hun øgede ogsaa Godset om Abrahamstrup ved at købe adskillige Gaarde i Omegnen, baade i Neder Draaby, Landerslev, Overbjerg og Dalby. Et Par Gange, da hun var i Pengetrang, maatte hun pantsætte det; men saa snart hun kunde, indløste hun Pantet igen. Indtil

Reformationen laa dette Gods spredt over næsten hele Herredet; men umiddelbart efter denne skelsættende Begivenhed mærker man ogsaa her Tidens stærke Lyst og Evne til at samle og afrunde Storgodser. De fjernere liggende Gaarde i Skibby og paa Ourø blev solgt og andre, der laa nærmere ved, købt i Stedet for. I 1624 hørte der 129 Gaarde til Abrahamstrup. Af disse laa de 75 i Draaby og Gerlev Sogne, mens man forhen kun havde ejet 14 her. Derved var der skabt Betingelser for at forøge Hoveriet, denne trykkende Byrde, som de gamle Stednavne Hovvej, Hovmark, Hovnæs o. s. v. endnu minder om.

De danske Len blev sædvanligvis overdraget enten som Regnskabslen eller som Afgiftslen. Den sidste Form havde nærmest Karakter af en Forpagtning med fast aarlig Afgift. Paa Abrahamstrup brugte man snart den ene Form og snart den anden.

En interessant Jordebog fra 1559 indeholder bl. a. et Regnskab fra Lenet, aflagt St. Philippi Dag (1. Maj). Det viser, at Landgilden det Aar var ydet med over 400 Td. Rug, ca. 440 Td. Byg, 8 Td. Havre, 9 Køer, 97 Faar og Lam, 2 Svin, 76 Gæs, 170 Høns, 41 Sider Flæsk, 1 Fjerding Smør og desuden 233 Mark i Penge.

Vore mange Krige med Sverige krævede adskillige Ekstraskatter, der dels blev svaret som »Madskatter« og dels ydet i Penge eller Arbejde. Abrahamstrup slap naturligvis ikke for disse Byrder; men Godset blev inddelt i Lægder paa 10 Mand, og hver Lægd skulde levere en Ko sædvanligvis efter Reglen: »den rige hjælpe den fattige«. For hele Godset her blev den samlede Levering paa 20 Køer og 1 Td. Havre. Af og til bagte Bønderne Brød til Flaaden, og til deres Pligtarbejde hørte det ogsaa at køre Tømmer fra Skoven til Sundby Færgebro, som Lensmanden skulde holde med »stærke Stolper og Planker, vel tilslagne og tilnaglet«.

Daarlige Driftsformer, forskellige Kvægpestsygdomme o. l. nedsatte imidlertid Skatteevnen stærkt, og ikke sjældent maatte Landgilden helt eftergives paa Grund af Misvækst. Dertil kom Sandflugt i Over Draaby og Tørslev, hvor Afgif-

ten maatte nedsættes for de Gaarde, hvis Jord var ødelagt af Sand.

For at skaffe Kronen faste Indtægter prøvede Christian IV forskellige af de almindelige Former for Forlening. En Tid var Abrahamstrup givet som Afgiftslen; men omkring 1596 blev det Regnskabslen og samtidig lagt ind under Frede-

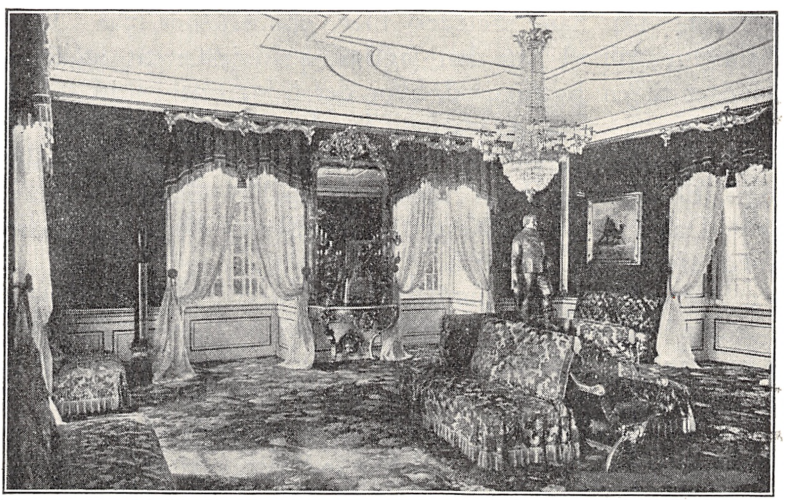

Audienssalen paa Jægerspris.

riksborg. Senere — i 1634 — blev Hovedgaarden bortforpagtet, saaledes at Forpagteren skulde indkræve Skatter, frede Skovene og i det hele holde Bønderne »ved Lov, Skel og Ret«.

Aaret før Forpagtningens Indtræden havde Abrahamstrups Bønder faaet et interessant Tilbud, der dog maaske nok især viser nogen Sandhed i et af den Tids Mundheld: »Riget fattes Penge« (R. F. P.). Lensmanden Frederik Urne, der bl. a. er kendt for at have skænket Altertavle og Prædikestol til Draaby Kirke, sammenkaldte en Dag Bønderne og gav dem paa Kongens Vegne det Tilbud, at de kunde faa Frihed for Hoveri undtagen i Høhøsten, mod at de betalte en fast aarlig Afgift. Men gammel Vane og begrundet Mistro til Tilbudet fik dem til at afslaa det.

Ved Enevældens Indførelse laa der 16 øde Gaarde i Lenet, og kun tre Bønder under Abrahamstrup kunde svare Formueskat. Men saa kom der en pludselig Fremgang, idet Godset fik en ny, dygtig Ejer i Overjægermester Hahn. »Den unge, kraftige, rødblissede Overjægermester med de fyldige Læber og det tilfredse Smil« forstod at indynde sig hos Christian V i en saadan Grad, at han altid hos ham fik sine Ønsker opfyldt. Da han saaledes blev opmærksom paa Abrahamstrup, tilbød han den jagtlystne Majestæt at omdanne Godset til en Jægergaard, hvor der i Jagttiden altid skulde være Værelser til Raadighed for Kongen og Staldrum og Foder til hans Heste og Hunde. Kongen tog imod Tilbudet, og i 1673 overtog Hahn Abrahamstrup Hovedgaard m. v. for 6000 Daler, og saa lod Kongen endda Skove, Mølle og Sundby Færge følge med i Tilgift.

Der kom nu en streng Tid for de hoveripligtige; for Hahn var alle Vegne paa Færde for at udnytte og forbedre sit Gods. Der blev gravet Grøfter, ryddet Skov, anlagt Fiskedamme og Haver og bygget Lader, Stalde og Mejeri til 150 Køer.

Ude i Skoven Nord for Jægerspris havde han et stort Nybyggeranlæg i Gang, idet han lod bygge 24 Bøndergaarde og en mindre Ladegaard. Dette Foretagende lykkedes dog ikke helt, og kort efter Hahns Tid maatte Ladegaarden nedlægges. Men endnu paaviser man ved »Hovnæsplantagen« den Plads, hvor Hovbønderne samledes, før de blev sat i Arbejde af Ridefogeden.

Det var paa denne Tid, at Navneskiftet fra Abrahamstrup til Jægerspris fandt Sted. To Aar efter købte Kongen hele Herligheden tilbage for et Beløb, der var ca. 10 Gange saa stort som Købesummen. Aaret derefter døde Hahn. Hans Egenkærlighed og Hensynsløshed efterlod ham et daarligt Eftermæle, og selv om han søgte at forbedre dette ved at skænke en sølvforgyldt Alterkalk og et Sølvdaabsfad til Draaby Kirke, forandrede det dog ikke Folks Mening om ham. Sagnet om »Ridder Hahne«, den vilde Jæger, der ikke fik Fred i Graven, lever endnu og viser den jævne Mands Følelser over for den snedige Hofmand og Godsejer.

Nu forblev Jægerspris i Kongefamiliens Eje, lige til den nuværende Stiftelse blev oprettet. Den førnævnte Prins Carl, Frederik IV's Broder, havde det fra 1703 til 1729. Han opholdt sig ganske vist mest paa Vemmetofte; men han interesserede sig meget for Stedet her. Foruden at udvide Slottet byggede han i 1721 Sideskibet til Draaby Kirke, og han oprettede Skoler i Landerslev og Gerlev. Indtil da havde Gerlev-Draaby Kommune kun haft Krabbedam Skole, som nok ogsaa skyldte ham sin Tilblivelse. Prinsen stillede kun smaa Fordringer til Lærere og Elever. Læreren skulde kunne læse »med rent dansk Tungemaal«, og Eleverne skulde især undervises i Religion og kun de flinkeste lære lidt Læsning og Skrivning. Prins Carl var ikke Tilhænger af Ris »at ave Børn med i Skoler og i Huse«. Lærerne skulde omgaas Børnene »kristeligen, traktere dem lempelig, fornuftig og med Kærlighed«.

Hver Uge sendte Prinsen en Vogn fra Vemmetofte til Jægerspris for at afhente Vildt til Hofholdningen, og een Gang om Aaret havde han Ret til at lade udskrive 69 Hovbønder med Vogne til Befordring af sig og sit Følge mellem de to Godser.

Medens Frederik V og Dronning Louise ejede Jægerspris Gods, blev der udlagt og bygget 14 nye Gaarde Nord for Slottet. De kom til at ligge paa de ryddede Marker Vest for Landevejen til Kulhus.

I 1773 blev Jægerspris overdraget til Arveprins Frederik. Han havde været en ivrig Modstander af Struensees Ideer; men han vilde dog gerne forbedre Bøndernes Kaar, og han opmuntrede Forsøg med Biavl og Faareavl og uddelte Sølvpræmier for Husflid o. l. For at gøre Soldatertjenesten mere tillokkende lod han bygge Soldaterboliger med et mindre Jordareal til. Beboerne af disse skulde gøre Tjeneste i Krig som Soldater, og i Fredstid skulde de ernære sig som Haandværkere eller lignende. Bønder, der fik Paalæg om at dyrke deres Jord, skulde til Gengæld være fri for Værnepligt. Arveprinsen interesserede sig meget for Historie. Han lod »Monses Høj« udgrave og gav den Navnet »Julianehøj« efter sin Moder. De 55 Monumenter, som staar i Slotshaven og i Slots-

hegnet, er ogsaa rejst paa hans Befaling. I Færgelunden byggede han det ejendommelige Lysthus, som fremdeles er bevaret og er kendt under Navn af »Svejtserhuset«.

I 1854 købte Frederik VII Slottet med Gods og Skove for 600.000 Rigsdaler. Tyve Aar i Forvejen havde han opholdt sig her som forvist fra Hoffet. Han havde dengang faaet Interesse for Egnen, bl. a. paa Grund af de mange Oldtidshøje, hvoraf han havde udgravet flere i Færgelunden og Kohaven.

Jægerspris Skove.

Under Jægerspris Gods hører et Skovareal paa ca. 1600 ha Land. Det er Resterne af den gamle Hornsved Skov, som i Oldtiden bredte sig over hele Herredet. Denne Skov har sit særlige Præg derved, at Terrænforhold og Plantevækst stadig veksler. Smukke Bakker, idylliske Skovmoser og vide Engdrag hører med til de stadig skiftende Billeder, der ruller sig op for den, der drager ind gennem Skoven. Spredt i denne staar ældgamle, knudrede Egetræer. De mest kendte er de saakaldte tusindaarige Ege, Kongeegen, Storkeegen og Snoegen.

Disse gamle Eges Livskraft og Kæmpevækst skyldes maaske, at de er opstaaet ved en Krydsning mellem Vinteregen og Sommeregen, der indvandrede her til Landet i en fjern Fortid. Det er antagelig deres Pladser ude i Moradser (hævet Havbund og Mose), der har reddet dem fra Øksen. Det kan ogsaa tænkes, at det har været hellige Træer, som af den Grund har været fredlyst.

Mange smukke Hængebøge hører ogsaa med til denne Skovs Ejendommeligheder. Den største og ældste staar i Fasangaardens Have. Den menes at være op mod 300 Aar gammel. Dens mærkelige Form er sikkert fremkommet ved Kunst og heldige Vækstbetingelser i Forening.

Skovbundsfloraen er rig paa Arter, og man træffer flere sjældne Planter, f. Eks. Naalebæger, der findes i Færgelunden.

Jægersprisskovene gemmer mange interessante Oldtidsminder. Fra Mulleruptiden kendes vistnok ingen Kulturlag

her; men om Køkkenmøddingernes Tid er der mange Vidnesbyrd, især i Færgelunden. Langs den gamle Strandlinie, der ligger et Stykke inden for den nuværende Strandbred, ligger disse tusindaarige Minder og beretter om vore Forfædres Liv og Færd paa denne Egn. Brudte Knogler af større Dyr og Skaller af Østers, Blaamusling, Tæppemusling, Strandsnegl, Dværgkonk o. l. fortæller om deres vigtigste Næringsmidler, og ildskørnede Sten og Potteskaar vidner om, at de har kendt Ildens Brug. Mest kendt er to Gravhøje i Slotshegnet, »Jættestuen« og »Julianehøj«. De menes at være ca. 4000 Aar gamle.

I Skoven her er ogsa bevaret en Række ældgamle Stednavne, hvis Oprindelse ligger langt tilbage i Tiden, f. Eks. Arnæs (Ar = Asp), Maglehøj (magle = stor), Øllemose (Ulvemose), Ørnekulsvej, Tranedysse, Fremvadsvej, Mæremose (Mær = Hoppe), Vimose (Vi = hedensk Helligdom) o. s. v.

Den store Skov med de tætte Tykninger og mange bundløse Moser har givet gode Skjulesteder for Vildtet, og det maa der tidligere have været rigeligt af; thi paa en af Christian IV's Jagter blev der bl. a. nedlagt 35 Hjorte.

Krybskytteri er altid blevet dømt meget strengt. Lensmanden havde Ordre til at lade en Krybskyttes Øjne stikke ud og Christian IV befalede sin Skovrider, at hvis han traf nogen »med lange Rør«, skulde han »søge at blive dem mægtig« og skyde »et Lod i dem«.

Gennem en lang Aarrække var Skoven her en Slags Svinesti for hele Herredet. I 1660 var der saaledes 2800 Svin »paa Olden«. Betalingen herfor laa omkring 6 Skilling for hvert »gammelt Svin«.

For samme Pris kunde man dengang faa et Læs Brænde, men sædvanligvis betalte man ikke med rede Penge. Man byttede i Stedet for. I 1599 modtog man paa Abrahamstrup for »Skovkjøb« 763 Td. Havre, 2 Gæs, 262 Faar og Lam, 262 Par Høns og 6½ Daler. Veje og Køretøjer maa dengang have været i en daarlig Stand; for man beregnede et Brændelæs til en halv Snes Stykker Træ, ca. 2 Meter lange og ca. 25 cm tykke. Da Frederiksborg blev bygget, blev der leveret

Sten fra Teglværket ved Abrahamstrup; men Hovbønderne herfra kunde kun køre 60 Sten paa hvert Læs.

Kong Frederik VII's Stiftelse.

Før Frederik VII's Død var Jægerspris Gods blevet overdraget til hans Gemalinde, Grevinde Danner. Baade hun og Kongen havde altid været glade for at opholde sig her. Det er derfor forstaaeligt, at hun fik Lyst til at sætte sig selv og den afdøde Konge et Minde, der under en smuk Form kunde bevare deres Navne for Eftertiden. Desuden vilde hun vel gerne foretage en Handling, der kunde bidrage sit til at mildne det danske Folks Dom over hendes Liv.

I 1873/74 overdrog hun Godset til den Stiftelse, der siden da har været Hjem for mange Hundrede Pigebørn.

Litteratur:

C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i ældre og nyere Tid. Kbh. 1855—56.

Knud Fabricius: Et Storgods' Historie. (Fra Frederiksborg Amt 1929).

HØRSHOLM

Af *H. C. Rosted.*

Sagnet fortæller, at Christian VI's Dronning, Sophie Magdalene, byggede det pragtfulde Hirschholm Slot midt i en Mose, hvor hendes Ægtefælle havde nedlagt en stor Kronhjort. Sagnet gør hende imidlertid Uret. Hun havde ikke Ansvaret for Valget af Byggepladsen. Hendes Slot betegnede blot Afslutningen af en lang Udvikling; det var den sidste Kongebolig paa den gamle Slotsholm.

Hvor hun opførte det store og smukke Hirschholm Slot, knejsede allerede i Middelalderen en stærk Adelsborg, bygget af røde Teglsten. Ved en Udgravning, som Nationalmuseet foretog i Efteraaret 1941, lykkedes det at paavise Borgens Beliggenhed. Den har ligget paa en Bakke, hvor senere Hørsholm Kirke er opført. Paa den sydlige Side var Borgen omsluttet af en bred, dyb Voldgrav, der til begge Sider førte ud i Mosen.

Den gamle Borg, der kaldtes Hørningsholm, var vistnok bygget af Erik Menveds Drost, Jon Litle. Han var af Hvidernes Slægt. Absalon var hans Moders Fætter. Og gennem sin Moder arvede han i 1248 Hørningsholm, hvor han lod opføre sin Borg. Paa den udaandede han i 1307. I Aarene mellem 1248 og 1307 spillede han en afgørende Rolle i Danmarks Historie.

Han levede i en af de mest bevægede Perioder i vort Lands Historie. I Tiden efter Christoffer I's Død udmarvedes Landet i Striden mellem Kirken og den verdslige Magt; de forskellige Medlemmer af Kongeslægten kæmpede indbyrdes om Tronen, Sveriges og Norges Konger gjorde Arvekrav gældende i Danmark, og vort Land oversvømmedes af Erobrere Syd fra. I denne Tid, da Landets lille Konge og hans Moder, Enkedronning Margrethe, holdtes i Fangenskab, traadte Jon

Litle frem som den førende Statsmand i Danmark. Han handlede med Dygtighed og Kraft, saa at Kongemagten styrkedes, og Landet bevaredes. Efter Mordet i Finderup Lade traadte han atter frem, og som han havde mæglet i Striden mellem Kongen og Ærkebispen, Jakob Erlandsen, gjorde han det ogsaa, da den unge Erik Menved fik en bitter Modstander i Ærkebispen Jens Grand. I 1302, da Jon Litle var en gammel Mand, rejste han til Rom for at faa hævet det Interdikt, som Striden med Jens Grand havde paaført Landet.

Jon Litle var saaledes en virksom Statsmand, men alle Vidnesbyrd gaar ud paa, at han ikke lod sig bruge til andet, end hvad der tjente Fædrelandets Uafhængighed og Bestaaen i de svære Tider, hvor alle vilde Herre være.

Mægtige Riddere havde efter Jon Litle det gamle Hørningsholm, indtil Kong Olufs Hofmester, Bent Bjug, 1391 afstod Borg og Gods til Dronning Margrethe. Fra nu af hørte Hørningsholm eller Hørsholm, som det senere kaldes, som Fadeburslen under Københavns Slot. Senere blev det et selvstændigt Len med Frederik II's Jægermester von Pappenheim som Lensmand, og ved hans Afgang blev Lenet henlagt under Kronborg Len.

Frederik II kom ofte til Hørsholm. Det var Jagtens Glæder, som gjorde Egnen tillokkende for ham. Han fandt imidlertid den gamle Borg ubekvem og lod den nedrive 1579. Voldgraven blev tilkastet, og ved en Opfyldning blev Borgholmens Omraade betydeligt forøget. Paa Tomten opførte han et Slot med fem Taarne, det saakaldte »Hvide Hus«, en Bindingsværksbygning, der oprindelig havde staaet paa Gotland og derfra var ført til Halsnæs. Desuden rejste Kongen en anden Bygning, det »Røde Hus«, en smuk Renæssancebygning med svungne Gavle.

Som Barn opholdt Christian IV sig flere Gange paa Hørsholm, og hans Søn, den udvalgte Prins Christian, blev en Tid opdraget her, hvor han havde den senere saa kendte Ole Vind som Kammertjener. Ogsaa Leonora Christine og hendes Søstre boede i lang Tid paa Hørsholm Slot. Da Leonora Christine ægtede Corfits Ulfeldt, overlod Christian

IV dem Godset paa Livstid, men da Ulfeldt 1651 flygtede ud af Landet, blev hans Len taget fra ham, og Frederik III overdrog derefter Hørsholm til sin Dronning, Sophie Amalie. Hun kaldte det Hirschholm, og dette Navn knyttedes til Stedet i de følgende 200 Aar. Dronning Sophie Amalie antog Sønderjyden Lorentz Tuxen som Foged paa sit Gods. Det var ham, der kom til at spille en fremtrædende Rolle under Svenskekrigene 1657—1660.

Han var en af Hovedmændene i den Sammensværgelse, der gik ud paa at erobre Kronborg tilbage fra Svenskerne, og det var ligeledes ham, som i god Tid underrettede den belejrede Hovedstad om det store Stormangreb, der skulde finde Sted Natten mellem den 10. og 11. Februar 1659.

Efter Dronning Sophie Amalies Død overtog hendes Søn, Christian V, Hirschholm og benyttede Slottet som Jagtslot. Hans Søn, Frederik IV, skænkede det til sin Dronning Louise, der jævnlig søgte ud til Hirschholm for at finde Trøst for sine ægteskabelige Sorger.

Under Dronning Louise blev der foretaget forskellige store Byggearbejder. Saaledes opførte hun 1713 den store, smukke Lade, der den Dag i Dag bærer de kongelige Navnetræk paa begge Gavle. Hun havde fattet Planen til en fuldstændig Ombygning af Slottet, og kort før sin Død 1720 lod hun det hvide Hus nedrive. Det blev dog ikke hende, der kom til at bygge det ny Hirschholm. Godset gik i Arv til hendes Søn, Kronprins Christian, som 1721 hjemførte den tyske Prinsesse Sophie Magdalene som sin Brud. Kronprinsen fuldførte først forskellige Ombygninger og lod opføre to store Fløje til det røde Hus, der ligeledes blev ombygget, saa det fik Udseende af en Barokbygning.

Det unge Fyrstepar var dog langt fra tilfreds med de Resultater, der var opnaaet, og efter at det paa en Rejse til Tyskland 1728 havde haft Lejlighed til at beundre nogle af de pragtfulde Slotte, man der havde opført, bl. a. i Dresden, blev det besluttet straks efter Hjemkomsten at lade bygge en hel ny Bygning i Tidens Smag.

Med Undtagelse af det røde Hus blev alle de Bygninger,

der kort forinden var opført, atter revet ned, og man byggede en ny Hovedbygning, der bl. a. rummede en stor Sal, man kunde anvende ved festlige Lejligheder.

Da Christian VI 1730 blev Konge, skænkede han sin Dronning Hirschholm, som de begge var kommet til at elske saa højt. Hun fandt Slottet for ringe til at være Kongebolig og besluttede at opføre et Slot, der skulde være det smukkeste i Landet. En ung Arkitekt, Lauritz de Thurah, blev Dronningens Bygmester. Han fik først Befaling til at gøre Hovedbygningen større, og han løste den vanskelige Opgave ved at føje en Pavillon til hver Ende af den.

Det røde Hus havde hidtil staaet paa en Bakke bag den nye Bygning, men da de to Bygninger slet ikke passede sammen, og det røde Hus desuden tog Udsigten fra det nye Palæ, blev det gamle Hus revet ned. Den nye Bygning skulde efter Dronningens Ønske forandres og forøges, for »at den med Rette kunde svare til sin Opbyggers Højhed og Majestæt«, skriver Thurah.

Alt blev sat ind paa at naa dette ophøjede Maal, og Arbejdet blev udført i forbavsende kort Tid. To Aar efter stod Slottet færdigt, og ved en straalende Fest blev det taget i Brug af den kongelige Familie i Foraaret 1739.

Da saa man ligge, omgivet af Vande, et pragtfuldt Slot med højt ragende Taarn. Lindealléer var plantede paa Dæmninger, som førte ud dertil. Langs Vandenes ydre Side mod Øst, hvor Boliger for Hoffets Embedsmænd og Staldene var anbragt, løb Kastanialléer, som fortsattes mod Nord og Vest og dèr dannede Grænse for en mægtig Have i den franske Stil med klippede Busketter og Labyrinter, Fontæner, Kaskader og Grotter, Lysthuse og et lille Teater i fri Luft.

Gennem Taarnporten kom man ind i den store Slotsgaard, hvor Vandet sprudlede fra en skøn Fontæne, baaret af fire Marmorløver. I Hovedbygningen fandtes en stor Sal. Gulvet var her dækket med sorte og hvide Marmorfliser. I Midten var en Fontæne, som gav en Straale fra sig i 6—7 Meters Højde. Vandets evindelige Plasken i det store Kobberbassin lød ganske ejendommeligt i den store Sal. I 12 Nicher stod

forgyldte Statuer, symboliserende forskellige menneskelige Dyder som Trofasthed, Tapperhed, o. s. v., og under dem saa man forgyldte Ørne, fra hvis Næb der strømmede Vand ud i Marmorbassiner. Paa Væggene hang store Malerier, og rundt om i første Sals Højde løb et Galleri, udsmykket med Billeder, forgyldte Vaser og Statuer.

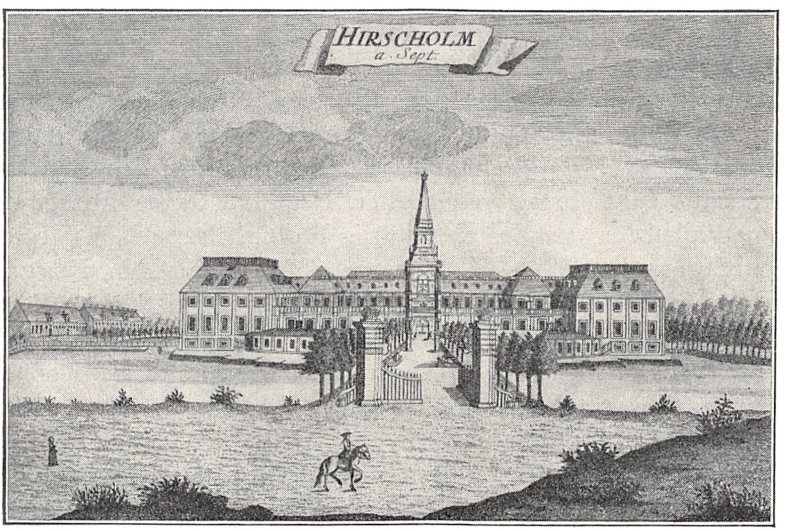

Hirschholm Slot. Efter Kobberstik.

En Udsmykning som den, der fandtes paa Hirschholm Slot, er aldrig set i noget Slot i Norden. Det skønneste Værelse var maaske det kongelige Audiensgemak. Her var de høje Paneler af sjældent Træ, alle Lister var overdraget med ægte Sølv, Rammestykkerne var indlagt med Perlemor, Sølv, Ibenholt og andre Arter sjældent Træ af forskellig Farve, Dørlaasene var af massivt Sølv. Væggene var udstyret med Piller, hvis Kapitæler var af Sølv, Skafterne af Spejlglas, indfattet i Sølv. Imellem Pillerne var der indlagt Arbejde af Sølv, Perlemor, slebne Krystaller o. s. v. I mange af Værelserne var Væggene dækkede med smukke og straalende Gobeliner. Desværre er de alle gaaet tabt paa en enkelt Undtagelse nær. Det eneste bevarede Gobelin er for en Del Aar siden tilbage-

købt af den danske Stat og er nu ophængt paa Christiansborg Slot.

Hirschholm Slot havde ialt 250 Værelser. I den sydøstlige Pavillon var der indrettet et smukt Kapel, hvor ogsaa Egnens Beboere kunde overvære Gudstjenesten. Her blev der som Regel prædiket paa Dansk, det havde Dronningen udtrykkelig forlangt.

Dronning Sophie Magdalene var dog ikke endnu helt tilfreds med sit Slot. Fire Gange blev der bygget om paa det, det blev gjort højere, og der indrettedes flere Værelser.

Da Dronning Sophie Magdalene besluttede sig til at opføre det ny Hirschholm, fattede hun samtidig den Plan at anlægge en Købstad ved Slottet. Hun lod derfor udarbejde en Byplan for at skabe en naturlig Forbindelse mellem Slottet og Købstaden. Den 27. November 1739 efterkom Kongen Dronningens Ønske og ophøjede den lille By til Købstad, og indtil 1867 beholdt Byen visse Købstadsrettigheder.

Hver Sommer drog Hoffet ud til Hirschholm, og Kongeparret tilbragte her nogle af deres lykkeligste Dage. Ved Rungsted lod Dronningen bygge et lille Lystslot, Sophienberg. Det var Hofbygmester Nic. Eigtved, der forestod dets Opførelse, og den geniale Arkitekt skabte her et herligt Bygningsværk. Det laa paa en Bakke umiddelbart ud til Sundet, og herfra kunde Kongeparret nyde Synet af de mange Skibe, der daglig passerede forbi. Der var dengang en ganske anderledes livlig Sejlads i Øresund end i vor Tid. Nu haster enlige Dampere gennem Sundet med en lang Røghale efter sig. Men dengang kom de store Fuldriggere krydsende i Flok og Følge. Det var et stolt Syn. Undertiden kom der over hundrede Skibe paa en Gang. Tit og ofte holdt den danske Krigsflaade Øvelser ud for Sophienberg, hvorfra Kongefamilien med Interesse fulgte Skibenes Bevægelser.

I Sommeren 1746 blev Kongen syg paa Hirschholm. Da han en Dag skulde ud paa en Ridetur, mærkede han, at Kræfterne svigtede ham. Han gik ud i Slotshaven; med et sorgfyldt Blik saa han ud over den dejlige Park, der laa badet i Sollyset. »Denne Have ser jeg aldrig mere,« udbrød han, og hans

Kammertjener ledte ham ind. Han gik til Sengs, og faa Dage efter døde han ud paa Natten d. 6. August.

En storstilet Sørgehøjtidelighed fandt Sted i den store Sal, og ved Midnatstid d. 16. September 1746 førtes Kongens Lig

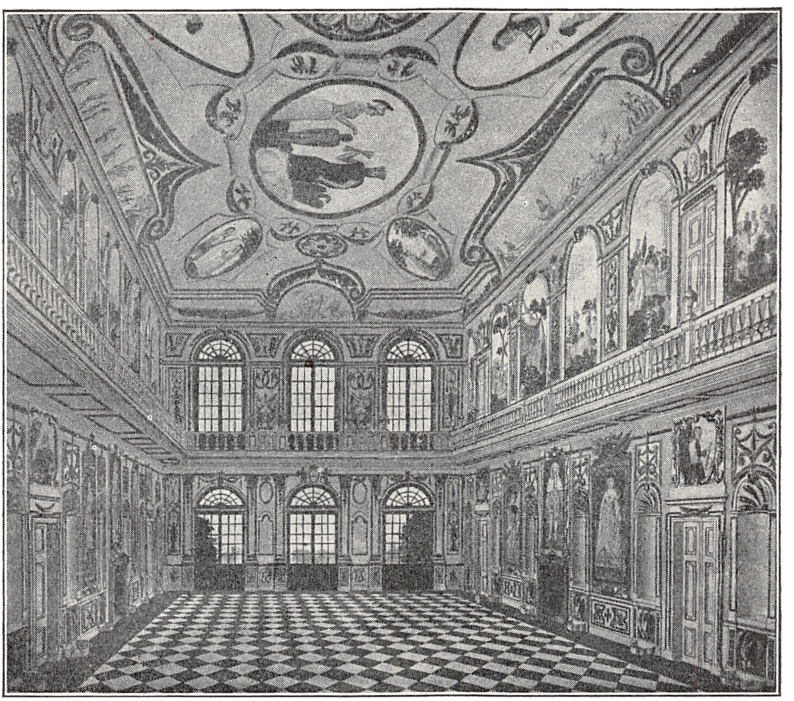

Den store Sal paa Hirschholm Slot.

til København, hvor Kisten blev henstillet i Slotskirken, indtil Bisættelsen fandt Sted fra Roskilde Domkirke.

Dronning Sophie Magdalene blev som Enkedronning boende paa Hirschholm. Administrationen af Godset voldte hende imidlertid mange Bekymringer. De forarmede Bønder kunde nemlig ikke svare deres Afgifter. Dronningen kaldte da sin Fætter, den tyske Grev Christian Günther af Stolberg, til sig som sin Overhofmester. Han var en overordentlig dygtig og forstaaende Mand. Paa sit Gods i Holsten havde han indført

betydelige Reformer til Gavn for sine Bønder, og han forstod ogsaa, hvorledes han skulde hjælpe de hirschholmske Bønder. Han gav nemlig Dronningen det Raad, at hun skulde overlade Bønderne deres Fæstegaarde til Selveje og samtidig afskaffe

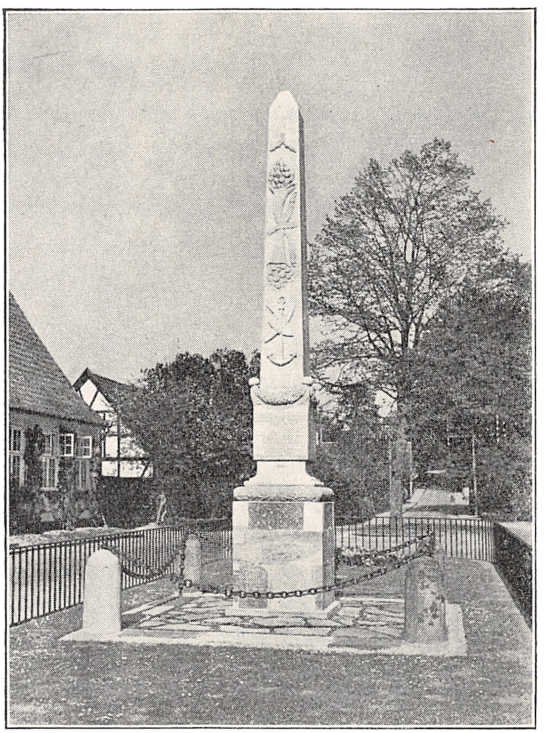

Stolbergsmonumentet i Hørsholm.

Hoveriet. Det taler i høj Grad til Dronningens Fordel, at hun fulgte dette Raad, og lige saa meget taler det til hendes Ære, at hun paa en storsindet Maade hædrede sin Raadgiver ved at rejse en Støtte til Minde om Begivenheden.

De Reformer, Sophie Magdalene indledte paa Hirschholm Gods, fik historisk Betydning. De viste, at det var muligt at hjælpe Bonden, og de blev efterlignet rundt om i Landet og blev Indledningen til de store Landbrugsreformer 1788.

Faa Maaneder efter Dronning Sophie Magdalenes Død 1770 tog den unge Konge, Christian VII, og hans Dronning, Caroline Mathilde, Hirschholm i Besiddelse. Det før saa stille Slot blev nu Skuepladsen for et Hofliv, der vakte den dybeste Forargelse. I de to Somre 1770 og 1771, da Struensee stod ved Magten, levede Hoffet her et straalende Sommerliv med alle Forlystelser. Sent paa Aaret 1771 flyttede Kongefamilien tilbage til Hovedstaden. Faa Uger efter blev Struensee en Morgen efter et Maskebal paa Christiansborg lagt i Lænker, og Dronningen blev fængslet.

Slottet stod tomt. Hoffet kom her aldrig mere. Det var, som man skyede dette Sted. Det forfaldt mere og mere. Den prægtige Have groede til, og til sidst blev den udlagt til Planteskole. I 1810 bifaldt Frederik VI en Kommissionsindstilling om at nedbryde Slottet. Det var Arkitekt C. F. Hansen, der havde Ansvaret herfor. Slottets Nedbrydning skulde tjene til at fremme nogle Opgaver, han var udset til at løse, idet Materialerne kunde anvendes til Opførelsen af Christiansborg Slot og Raad- og Domhuset i København.

Alt blev lagt øde, og Frederik VI lod C. F. Hansen bygge en Kirke midt i den gamle Slotsgaard, »som et Kors paa en Grav«, skriver Digteren Henrik Hertz. Maaske vilde dette have forsonet den gamle, fromme Dronning Sophie Magdalene med den Skæbne, hendes pragtfulde Slot fik.

Litteratur:

C. Christensen: Hørsholms Historie 1305—1875. Kbh. 1879.

C. Behrend: Et Besøg paa Hirschholm Slot i Aaret 1797. (Fra Frederiksborg Amt 1908).

FREDENSBORG I CHRISTIAN IX's TID

Af *M. Sørensen.*

Omtrent midt imellem sine to større og ældre Brødre, Kronborg og Frederiksborg, ligger Fredensborg Slot, den tredie prægtige Juvel i den Krone, som Kongemagten, i gamle Dage det fortættede Udtryk for dansk Kunnen, har afsat i Nordsjælland. Disse tre Søskende er i enhver Henseende saare forskellige. Allerede Navnene røber for det musikalske Øre en Forskel i Stemningen: Kronborg, en Tone af Alvor og Værdighed, lidt kølig og fornem; Frederiksborg, djærv, energisk, lidt paagaaende; Fredensborg, blidt som Sommervindens sagte Sus i Parkens Linde, fredeligt som selve den Natur, hvori det ligger. Men ogsaa paa anden Maade har hver sit Særpræg. Kronborg fremtræder som en Forpost med sit graa, vejrbidte Ansigt for at holde Vagt ved den blaa Alfarvej, som gennem Aarhundreder har været Danskens Vej mod det fremmede. Skønne er Sjællands Kyster, dobbelt forskønnede af Kronborg, saa Indsejlingen gennem Sundet af befarne regnes blandt de skønneste i Verden. Frederiksborg røber ved sin stolte Rejsning, sin svulmende Udsmykning og sine røde Mure baade den kraftfulde, daadrige Bygmester og den hele blodrige, djærve Tid, hvori det blev til, en Tid, hvor man levede — og ydede — til det yderste. I Modsætning hertil ligger Fredensborg dulgt i sin Krans af Bøg og Lind, enkel i sine Linier, altid i sin Dragt hvidere end hvidt, altid hviskende tyst om sine Minder, altid stemmende Sindet til Stilhed og rene Tanker; en ædel, hvid Perle i sin grønne Indfatning. Slottet har da ogsaa i sin tohundredaarige Tilværelse kun været Skueplads for fredelige Begivenheder; herud søgte den enevældige Monark, naar han trængte til Ro og Hvile, og hertil søgte gennem det 19. Aarhundredes sidste Halvdel mange af Europas Herskere med samme Bevæggrund. Det er

om Stemninger og Begivenheder i disse Aar, vi i det følgende vil samle os. —

Forinden vi gaar ind paa at omtale Begivenheder, skal der gøres ganske kort Rede for Slottets Bygningshistorie.

Kong Frederik IV, som i Reglen boede paa Frederiksborg Slot om Sommeren, foretog ofte Smaaudflugter til Esrumsøens skønne, skovrige Egn, dels for at finde Hvile, dels for at gaa paa Jagt. Kongen fik derigennem Lyst til at faa fastere Tilknytning til Egnen, og i 1719 paabegyndtes Opførelsen af et »lidet Jagtslot«. Dette første Fredensborg, som kun omfattede Midterpartiet af det nuværende Slot, fik sit Navn paa Kongens Fødselsdag den 11. Oktober 1722 under en Hoffest. Navnet hentyder efter en samtidig Poets Tolkning til »Frederik« og til den Fred, der lige var sluttet efter den store nordiske Krig, en Fred, der danner Slutningen paa den sidste større Fejde mellem nordiske Brødrefolk.

Slottet opførtes med Hofbygmester Krieger som Arkitekt i den saakaldte italienske Stil, som — 100 Aar efter at den i Italien havde været i største Yndest — gennem den berømte svenske Arkitekt Tessin lige var kommet til Norden, og som foruden paa Fredensborg ogsaa ses i Stockholm Slot og Frederiksberg Slot. Det ejendommelige ved denne Stil er de rolige, jævne Flader uden Søjler eller anden overflødig Udsmykning, som Billedet af Slottet viser. Mindre i Christian VI's Tid, men desto mere under Frederik V skete der store Udvidelser, og det er interessant at lægge Mærke til, hvorledes Arkitekterne Thura og Eigtved, trods det, at en anden Bygningsstil — Rokokoen —, der netop ynder stærkt udsmykkede Flader med Søjler og Buer, var kommet paa Mode, med Ærbødighed for det ældre og med sikker Smag føjede de fire anselige Hjørner til Kuppelbygningen. Kun Vinduernes noget mindre Afstand og den brudte Linie i Taget, som forøvrigt var ganske efter Tidens Smag og ogsaa virker tiltalende paa mange Mennesker i vore Dage, røber, at Slottet er opført i flere Perioder.

Efter Frederik V's Død i 1766 fik Enkedronning Juliane Marie Slottet overdraget og beboede det til sin Død i 1796. I 1770erne fik Slottet under Ledelse af den berømte Arkitekt,

Professor Harsdorff atter væsentlige Tilføjelser, ligesom flere Enkeltheder ændredes i Overensstemmelse med Harsdorffs Smag — den strengeste Respekt for den rene Linie, som den findes i Oldtidens Grækenland, og som derfor ogsaa kaldes den klassiske Stil eller Klassicismen.

Interessant er Kapitlet om Skorstenene. De var først anbragt ude i Taget, men paa Grund af Kuplens Højde slog Vinden ned og gav Røg i Gemakkerne. Efter mange Besværligheder fik Thura den Tanke at flytte Skorstenene helt ind til Kuplen, forhøje og udsmykke dem, saa at de i Stedet for at vansire tværtimod kom til at give et væsentligt Bidrag til Fredensborgs karakteristiske Profil. Men prøv at lægge Mærke til Røghætterne! Her har Arkitekten maattet give efter for Tidens Smag og gøre den før nævnte Rokoko en Indrømmelse, hvorved disse slanke Spir egentlig bliver fremmede Gæster i Slottets hele øvrige Stil. Sikkert bemærker dog kun de færreste Øjne dette lille Brud paa »god Orden«.

Parken, der med sine 85 ha er Danmarks største, har gennem 200 Aar været Genstand for flere Forandringer og Udvidelser. Navnlig har Jardin, en fransk Arkitekt, som indkaldtes af Kong Frederik V, paa afgørende Maade bidraget til at give Parken sit nuværende skønne Præg, bistaaet af store Kunstnere, hvor især Billedhuggeren Wiedewelt maa nævnes med de store Monumenter »Danmark« og »Norge«. I den vestlige Del, ned mod Søen, ligger »Nordmandsdalen«, enestaaende i sin Art vistnok i hele Verden. Den har følgende morsomme Oprindelse: En djærv Nordmand fra Bergen, Postkører Garnaas, kom undertiden til Danmark og medførte under et af disse Besøg nogle morsomme Smaafigurer, der forestillede norske Bønder, Fiskere, o. s. v. snittede i Træ. Disse kom Kongen for Øje, og han fandt saa stort Behag i Figurerne, at han befalede sin Billedhugger, J. Grund, at udføre dem i Sandsten til Opstilling i Slotsparken. Saaledes fremkom de 69 Monumenter, som den Dag i Dag staar paa Terrasserne omkring Nordmandsdalen og hører til de Seværdigheder, som enhver fremmed skal have med under et Fredensborgbesøg.

Med den ydre Vækst fulgte en lige saa frugtbar indre, idet

Aarhundredets berømteste Malere og Stukkatører deltog i Udsmykningen af Salene og Gemakkerne, og Øjet faar den Dag i Dag overalt de bedste Indtryk af kunstnerisk Skønhed.

Fra det 19' Aarhundredes Begyndelse laa Slottet forladt; Frederik VI havde for mange bitre Barndomsminder herfra. Følgen var, at det forfaldt mere og mere, brugtes endog til

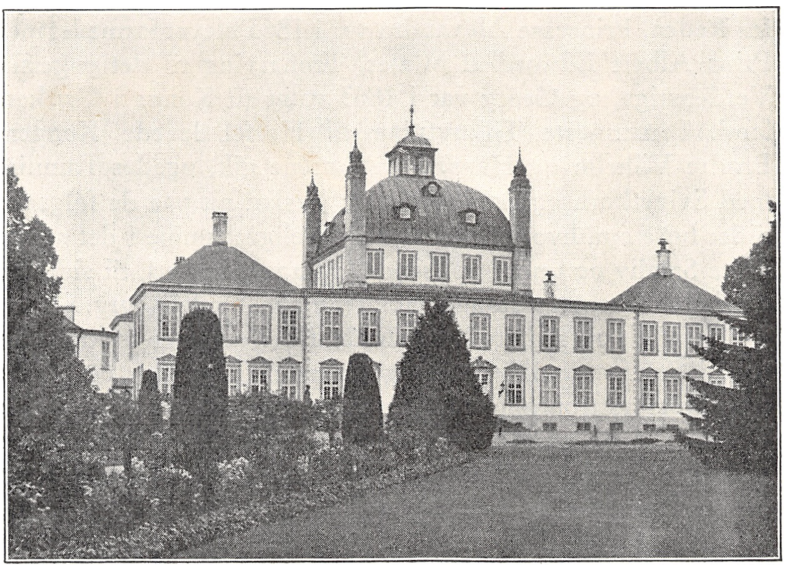

Fredensborg Slot set fra Parken.

Opbevaring af Korn o. s. v. — Naar Fredensborg i det hele taget endnu er til og ikke gennem 65 Aars Forsømmelse og manglende Forstaaelse af de store kunstneriske Værdier gik helt til Grunde, skyldes dette en i sig selv ulykkelig Begivenhed, nemlig Frederiksborg Slots Brand Natten mellem den 17. og 18. December 1859. Herved blev nemlig Kongen husvild, og man maatte da i Hast udbedre de værste Skader paa Fredensborg Slot, saa det kunde give Husly for Hoffet. Paa den Maade kom Kong Frederik VII til at residere her nogle faa Aar; han modtog blandt andet de norske og svenske Studenter og senere den svenske Konge under Skandinavismens Banner paa Fredensborg 1862. —

Allerede den første Sommer efter Tronbestigelsen — Sommeren 1864 — residerede Kong Christian IX med sin Familie paa Fredensborg Slot. Den kongelige Familie omfattede da foruden Kongen og Dronningen deres seks Børn: Kronprins Frederik, 21 Aar, Prinsesse Alexandra, 20 Aar, Kong Georg, 19 Aar, Prinsesse Dagmar, 17 Aar, Prinsesse Thyra, 11 Aar, og Prins Valdemar, 6 Aar. To af Børnene var allerede fløjet fra Reden, Prinsesse Alexandra var i 1863 blevet formælet med Prins Albert Edward af Wales, Tronarving til det engelske Verdensrige, og Georg var i 1863 valgt til Konge i Grækenland. I nærmeste Tilknytning til Hoffet levede Kongens Brødre Vilhelm og Hans. Som Aarene gik, øgedes Familien med Svigerbørn og Børnebørn, og vi skal nu paa de følgende Sider høre om, hvorledes denne kongelige Familie i det smukkeste Samliv og under voksende Opmærksomhed, til sidst fra det halve Europa, tilbragte Somrene paa Fredensborg. —

En af de mest betydningsfulde Begivenheder indtraf allerede i Sommeren 1866, nemlig Prinsesse Dagmars Forlovelse med Storfyrsttronfølgeren Alexander af Rusland. Vi giver her Ordet til »den gamle Kammerherre«, som i sin Dagbog fortæller om Dagens Oplevelser, hvori han selv som ung Kammerjunker ved Hoffet deltog. —

»Fredensborg Slot d. 23/6 - 1866 Midnat.

Denne Dag blev en Mærkedag for to hele Nationer. — Alle paa Slottet var tidlig paa Benene, og Morgenstunden gik hen som sædvanlig med Spadsereture i Parken, Smaaudflugter paa Søen o. s. v. — Klokken 12 samledes de kongelige Herskaber til Frokost med Hoffets Damer og Herrer. Et Rygte fløj fra Mund til Mund, og alles Blikke hvilede paa Prinsesse Dagmar og den russiske Storfyrsttronfølger. — Maaltidet var endt, og det forkyndtes, at en Køretur til Julebækshuset var besluttet. Klokken var et, og Ekvipagerne rullede frem; de røde Kuske sad stive og strunke paa Bukkene. Det store Selskab — ialt 33 Mennesker — steg til Vogns, og de statelige Ekvipager rullede nordpaa mellem frodigt bugnende Marker og gennem junifriske Skove. Alle i Toget var i ypperligt Humør; de kongelige Herskabers Lune forplantede sig til

Følget. Hvor blev der leet og spøgt undervejs. Og hvor heldige var ikke de Smaafyre, der nu og da aabnede et Led for Vogntoget og overøstes med Drikkeskillinger, hvoraf nogle var baade store og vægtige. Omsider svingede Vognene gennem tætte Skyer af Vejstøv, for hvilket Damerne leende dækkede sig bag deres Parasoller, ud paa Kørevejen langs Stranden. Søen laa udspændt som et stramt, blaat Klæde; Sundets Bølger glitrede i Strømme af Sollys; den svenske Kyst laa skarpt og tydeligt i Dagen med Kullens langstrakte Rygning som en blaasort Tordensky over Vandet. Omsider var Maalet naaet. Man steg af Vognene ved det lille Skovløberhus. Storfyrsttronfølgeren bød galant Prinsesse Dagmar sin Arm og anførte munter og leende det glade Selskab op mod Brinkerne for at nyde Udsigten. Dronning Louise stod midt i Kredsen og lod Blikket glide rundt over det dejlige Landskab. Saa rakte hun stille Haanden til Prinsesse Dagmar og knugede hendes højre, medens hendes Øjne dybt og indtrængende søgte den unge Prinsesses med et Blik, der tydeligt sagde: »Hvor fjernt du end færdes, hvor langt du end drager fra din Mors Arm, glem dog ikke, at her stod din Vugge ved denne underskønne Kyst.« Ved Middagen, som var medbragt og anrettedes i det grønne, rejste sig saa Hans Majestæt Kongen og deklarerede Forlovelsen i hjertelige, bevægede Ord. Vinen blinkede i Glassene, inderlige og velmente var de mange Lykønskninger, der lød i den stille Aftenluft. Hjemad til Fredensborg kørte man saa paany gennem de lyse Skove, mens Aftenrøden endnu kastede sin Glans over Land og Sø. —«

Den 9. November samme Aar stod Brylluppet i St. Petersborg under den største Pragtudfoldelse. Kronprinsen deltog paa Danmarks Vegne i Festligheden. —

I Sommeren 1867 ankom Hoffet til Fredensborg d. 1. Juni. Den lille, venlige By viste som sædvanlig de høje Herskaber sin bedste Hyldest, paa Banegaarden udbragte Amtmanden, Grev Schulin, et Leve for Majestæterne. Kong Georg og Storfyrstinde Dagmar var i Følget, og om Aftenen bragtes der de kongelige Gæster et Fakkeltog som en ægte, dansk Sommerhilsen. Festligheden fortsattes ved Esrum Sø, hvor Dansen gik

saa let gennem Lunden. Fredensborgs lysklædte Ungdom lod sig byde op til Dans af de fyrstelige Herrer, medens det susede i Lindenes Kroner; fra den nære Sø lød Smaabølgernes Klukken, inde fra Parken blandede Fuglesangen sig med Musikkens Toner. Set paa Afstand, hvor Kongen og Dronningen overværede Festen, tog det hele Skue sig helt feagtigt ud i Aftenskumringen. —

I Juli Maaned modtog Fredensborg en ny Gæst: Storfyrstinde Olga af Rusland som Kong Georgs vordende Gemalinde. —

En skøn Foraarsdag i 1870 blev Prinsesse Thyra konfirmeret i Fredensborg Slotskirke. —

Nogle Dage senere gæstede den svenske Konge, Karl XV, Hoffet for at hilse paa sin Datter, Kronprinsesse Louise, der Aaret før var blevet formælet med Kronprins Frederik.

En anden Begivenhed overlades det atter Dagbogen at fortælle. —

Fredensborg, d. 17/6—1870.

Feststemning og Fryd! Prinsesse Dagmar — hvad jeg skulde sige — Storfyrstinde Maria Feodorowna er atter Fredensborgs Gæst. Klokken 1 kom der fra Dragør Telegram, at den russiske Damper »Standart« var i Sigte og vilde opankre ved Humlebæk Klokken 3. Nu blev der Travlhed. Rask spændtes der for Vognene, rask rullede de til Humlebæk med hendes Majestæt Dronningen og Kronprinsessen med Følge for at hente Gæsterne. Storfyrstinden har sin lille Søn, Nicolaus med. Stor er Glæden ved vor elskede Kongedatters Besøg, og den lille Storfyrste forkæles af alle. Hvad aner vel det spæde Barn, der nu sover trygt, om de Skæbner, der som alvorlige Norner staar Vagt ved hans Vugge. Maaske er hans Drømmes lykkelige Rige ikke mindre broget end hint Kejserdømme, der spænder fra Østersøen til Stillehavets Kyster. Sov sødt, du lille sorgløse Barn, og glæd dig, saa længe du trygt og ubekymret har Lov at drømme i din Vugge.«

Ejendommelige Ord at læse for os, der lever nu og har oplevet Tiderne siden da.

Dagbogen fortæller nu, hvorledes Gæsterne kommer og

Tre vordende Monarker paa Spadseretur i Fredensborg.
I Forgrunden Storfyrsttronfølgeren med sin Gemalinde Maria Feodorowna.
I Baggrunden fra højre Prinsen af Wales, hans Gemalinde Alexandra
samt Kronprins Frederik (VIII).

gaar. Nu er det Prinsen af Wales med Gemalinde, saa Deres Majestæter Kongen og Dronningen af Sverige, nu Kong Georg, som paa en Køretur til Grib Sø en Sommeraften lærer Hoffets Damer at slaa Smut; i 1873 Kronprins Friederich af Tyskland, en høj og statelig Herre med et mægtigt, blondt og bølgende Fuldskæg — »den elskværdigste og vennesæleste Herre i Hoffets Sale«, endelig Storfyrsttronfølgeren Alexan-

der, som »gaar sine lange Spadsereture, ofte alene, i Fredensborgs dejlige Omegn. Han kender snart Skovene heromkring, som han var barnefødt paa Stedet. Og besynderligt er det, som han kan tale med høje og lave, Egnens Bønder og Hoffets Folk. Han kan allerede mange danske Ord, som han bruger perfekt. Og hvor han kommer frem, lyser glade Smil hans eget aabne, ærlige Ansigt i Møde.« —

Den 16/12 1874 konfirmeredes Prins Valdemar i Slotskirken. Den højtidelige Handling foretoges af Biskop Martensen. En af Deltagerne fremsætter sit Indtryk af den unge Prins saaledes: »Prins Valdemar rejste sig, slank og høj, fra sin Plads. Han besvarede Biskoppens Spørgsmaal frejdigt og sikkert. Med Stolthed hvilede Kongens Faderblik paa den raske Søn, i hvem man let sporer den vordende Søofficer. Djærvt og frit fører han sig, som vore Søgutter har for Skik. Han taler jævnt og frit, gør ikke mange sirlige Ord og lægger heller ikke Vægt derpaa.« —

Ogsaa Julen fejredes gentagne Gange paa Fredensborg. Saaledes hedder det om Julen 1874: »Med vanlig Fred og mild Glæde er Julen draget ind paa Fredensborg Slot. Hele Dagen har Smaafolk trængtes om Slottet, og saa mange, der mødte, fik Julemad i det ny Marketenderi, ligesom Børnene paa Asylet om Eftermiddagen bespistes og havde Juletræ. Om Aftenen Klokken 9 havde Hoffet sit eget Juletræ, der var tændt i Havesalen. — Juledag var der Klokken 4 om Eftermiddagen i Kuppelsalen rejst et mægtigt Juletræ for omtrent 100 fattige Børn fra Fredensborg og Omegn. Festligt skinnede Lysene og spejlede sig i glade Barneøjne. Julesangen lød fra de mange Barnestruber:

Et Barn er født — — — —

Da Sangen var til Ende, gik de høje Herskaber selv omkring og uddelte Gaver. Større Glæde kender hverken Kongen eller Dronningen — — — —«

Det fornemmes tydeligt gennem den flere Gange nævnte Dagbog, at Storfyrsttronfølgeren rigtig har bragt Humør med sig og rigtig har evnet at smitte sine Omgivelser. Der fortælles

ideligt om Jagtture, Fisketure og Spadsereture, hvori Hoffets efterhaanden talrige Børneflok var hyppige og jublende Ledsagere.

I Efteraaret 1878 indtraf en ny Begivenhed i Hoffets Liv, idet Prinsesse Thyra da blev forlovet med Hertug Ernst August af Cumberland. Hertugen ankom til Fredensborg den 15/11. Den høje Gæst fandt sig snart til Rette paa Slottet og blev gennem lange Spadsereture hurtigt fortrolig med Egnens smukke Natur. Som bekendt mente Hertugen — gennem hele sit Liv — at have Krav paa en tysk Kongekrone og stod af den Grund paa spændt Fod med tyske Regeringskredse, hvis Førerskikkelse dengang var Bismarck. Dagbogen fortæller: »En Dag var Hertugen paa Spadseretur i Parken og kom forbi »Kildekonen«, som altid var paa sin Post ved Kilden i Nærheden af Kongebroen. Hertugen bad om et Glas Vand, men Madam Johansen vilde ogsaa endelig have Hertugen til at smage paa hendes søde Sager. Hertugen tog da et stort, hvidt Pebermyntebolsje med røde Striber, bed et Stykke heraf og spurgte sin Ledsager: »Hvad kalder man disse drabelige Bolsjer?« Lidt forlegen svarede denne, at man plejede at kalde dem Bismarcksklumper. »Naa,« bemærkede Hertugen smilende, »ja, den Karl tager man ikke i en Mundfuld.« Hvorpaa Hertugen gav Kildekonen en Guldmønt og gik videre.«

Hertugens Bryllup med Prinsesse Thyra fandt Sted den 21/12 1878. —

I 1881 blev den russiske Kejser Alexander II myrdet paa Gaden i St. Petersborg, og Storfyrsttronfølgeren besteg Tronen som Kejser Alexander III. Den Hengivenhed over for Fredensborg og Livet her, som saa varmt havde givet sig til Kende, øgedes snarere nu, og Selvherskeren over alle Russere har rigtig nydt det at være fri for alle tunge Pligter og fri for Frygt. Munterheden omkring Kejseren synes ogsaa at tage til. Hør, hvad Dagbogen siger: »Al den megen fyrstelige Ungdom, der her er samlet, slaar Gækken løs af Hjertens Grund. Her er et Solskin og en Latter i alle Kroge som af en Sværm kvidrende Fugle, og Føreren for alt dette er ingen ringere end Kejseren af Rusland. Hvor han er til Stede, kan man være

sikker paa, at Børnene flokkes som viltert Krat om en kæmpestor Eg. De smaa Fyre er ikke Spor bange for hans russiske Majestæt, de rider Ranke paa hans Knæ og gør hundrede Spilopper med deres kejserlige Legekammerat. Hver Morgen gaar Czaren en Tur ledsaget af Børneflokken, altid ned ad Skipperalleen og hele Parken rundt, ofte med Afstikkere ind til Petersen, som bor ved Skipperhuset og er lige saa stor og skulderbred som Kejseren, ofte med Løbeture ud over Markerne, hvor Morskaben bare bliver endnu større, om en af de smaa dumper i Grøften og faar vaade Fødder. Senere paa Dagen morer man sig med at køre i en lille Vogn forspændt med to Æsler. Naar Kejseren kommer op at køre, slaar Knald med Pisken, og de arme Æsler med største Møje haler og slider, vil Jubelen ingen Ende tage.«

Fra September 1883 fortælles om en Nøddetur, hvor de kongelige Herskaber i Grønholt Hegn havde en særdeles rig Nøddehøst. Man skulde smage paa Nødderne, men havde — o Ve! — glemt Nøddeknækkeren. Kong Georg viste sig da at være mageløs til at knække Nødder, dels i Skovfogdens Dørsprække, dels med Tænderne. »Man glemmer aldrig, hvad man har lært i sin Ungdom,« erklærede han leende. —

Tre Dage efter havde Slottet Besøg af en anden »Nøddeknækker«, den engelske Førsteminister Sir William Gladstone. »I Sandhed — Mr. Gladstone spiste, som en Statsmand bør spise — som om selve den europæiske Ligevægt sad og balancerede paa Enden af hans Kniv og Gaffel. Og ikke en Mine fortrak sig, trods al Elskværdighed, i hans ubevægelige Læderansigt, naar han udbragte en Skaal. Saadan ser man altsaa ud, naar man er Fører for hendes britiske Majestæts Regering. Morsom er han ikke — — — —«

I Sommeren 1885 kom et nyt Ansigt til i den talrige Kreds af Familie og Gæster, idet Prinsesse Marie af Orlêans drog ind paa Slottet som det danske Kongehus' yngste Svigerdatter. Der var stor Glæde over Forbindelsen mellem Prins Valdemar og den elegante, aandrige franske Fyrstedatter, som meget hurtigt følte sig hjemme og blev en af de ivrigste Deltagere i de muntre Morgenture. »I Sandhed,« sagde Kejseren en Dag

til Prins Valdemar, »kan du prise dit Slægtskab med de gamle normanniske Søfarere, der saa ofte hjemførte fagert Bytte.« »Fri os, o Gud, fra Normannernes Raseri,« lød det fra den altid slagfærdige Prinsesse. —

Blandt de mange hyggelige og muntre Oplevelser under dette Prinsessens første Ophold skal nævnes et Besøg paa Markedet ved »Store Kro«. Her anførte Kejseren hele den fyrstelige Ungdom, og man gik grundigt til Værks, smagte Kristiansfelder Honningkager, besaa en umaadelig tyk Dreng

Czaren paa Køretur med de kongelige Børn.

og hjemsøgte til sidst Karrusellen. Da man omsider var træt af alt dette, kom Karruselejeren og udbad sig allernaadigst Tilladelse til i Fremtiden at kalde sin Karrusel: »Kejserkarrusellen«. Kejseren gav smilende sit Samtykke. —

Prins Valdemars og Prinsesse Maries Bryllup fandt Sted i Brudens Fædreland den 22/10 1885. —

Ved de nygiftes Ankomst til Fredensborg den 8/12 var hele Byen paa Benene. En smuk Æresport var rejst ved Jernbanehotellet, hvor Vaabenbrødrene var samlede; om Aftenen var hele Byen illumineret, ogsaa Gardens Æresport ved Indkørslen til Slottet. Omkring i Slotsgaarden afbrændte Gardisterne Blaalys, da de kongelige kørte ud fra Slottet igennem Byen. »Lys overalt — Lys over Prinsessens Vej til det høje Nord«.

Den 7. September 1887 fejredes Dronning Louises 70 Aars Fødselsdag under den største Opmærksomhed fra alle Sider. Allerede Aftenen før bragte halvtredie Hundrede Smaapiger

og Drenge fra Fredensborg hendes Majestæt en hjertelig Hyldest med Flag, orientalske Lamper og Festsange. Fra den tidlige Morgenstund var Fredensborg By smykket med engelske, russiske, græske og danske Flag, Garden havde rejst Æresport, og Gardens Musikkorps spillede. Dronningen modtog Lykønskninger og Gaver af hele den kejserlige og kongelige Familie, og senere paa Dagen modtoges i Kuppelsalen Deputationer fra alle Landets Egne. Særlig maa nævnes en Kæmpedeputation af over 2000 Kvinder fra Frederiksborg Amt. Først overrakte dens Ordførere en Adresse med over 4500 Underskrifter, og derefter blev alle Deltagerne ført ind i Kuppelsalen, hvor samtlige Medlemmer af Kongefamilien var til Stede og underholdt sig med Forsamlingen. I Taflet deltog foruden samtlige Herskaber ogsaa to siamesiske Prinser og Ordførerne for Deputationerne fra mange af Landets Byer. Om Aftenen var Byen naturligvis illumineret, og et Fakkeltog bragte med to Musikkorps i Spidsen og under Sang og Klang Dronningen sin Hyldest. Dagen sluttede med munter Dans baade paa Slottet og rundt om i Byen.

Mens Aarene randt, fortsattes det muntre og hyggelige Liv i Somrene paa Fredensborg. Ny Generationer voksede op; vor egen Prins Christian med Søskende, de græske Prinser, Storfyrsttronfølgeren af Rusland med Søskende, engelske Prinser og Prinsesser, Hertuginde Thyras Børn o. s. v. fyldte Salene. Men en stor Sorg ramte Hoffet ved Kejser Alexanders tidlige Død i 1894; og da ogsaa den elskelige Dronning Louise døde i 1898 samtidig med, at Kong Christian overskred 80aars Alderen, antog Livet mere stilfærdige Former. Vi vil derfor slutte. Hvad der kunde være at berette om Drøftelser af alvorlig, ja skæbnesvanger Betydning for Europa, er med Føje udeladt her og overlades til Historietimen. —

Efter at vi nu har færdedes i og om Kongens Sale, vil det være forfriskende at komme med paa en Spadseretur og opleve, hvordan den lille By saa ud, som lidt efter lidt var vokset op omkring Slottet. Samtidig er vi maaske saa heldige at træffe nogle af dens Beboere. Her giver vi Ordet til en Gæst, der har berettet om sin Vandring gennem By og Egn. »Jeg var

en skøn Sommermorgen kommet til Residensstaden og glædede mig overmaade til at se og opleve Stemninger fra den lille By, det store Slot og den saa højt priste Natur i Skov, i Park og ved Sø. Hvor traf det sig heldigt, at den elskværdige Stationsforstander tilbød at ledsage mig og fortælle mig et og andet. Næppe er vi paa vor Færd kommet hundrede Skridt,

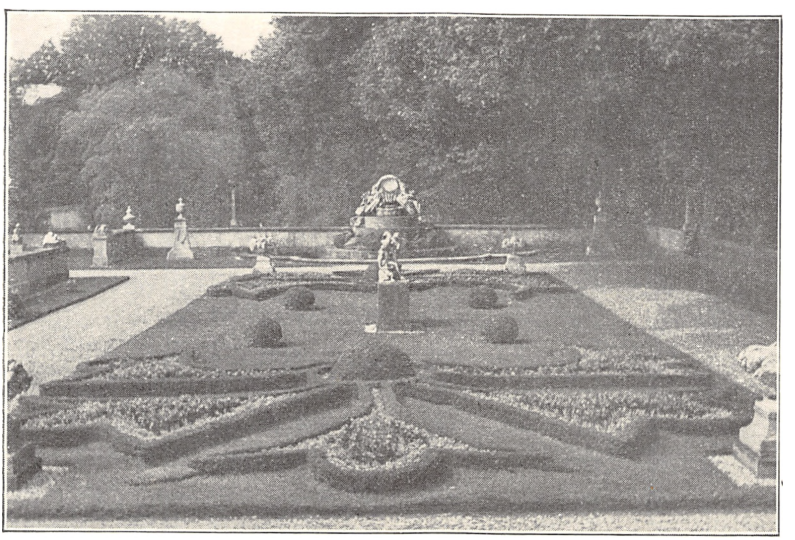

Marmorhaven ved Fredensborg Slot.

før jeg ser et Skilt med den famøse Paategning: »Al Færdsel paa Jorden er forbudt«. »Ja, bliv nu ikke bange,« siger min Ledsager, »det er ikke saa slemt ment, men hele Firkanten her mellem Stationsvejen og Landevejen mod Helsingør kalder vi »Jorden«, og Konsulen, »Jorden«s Ejer, vil altsaa have Folk til at gaa udenom.« Det lettede. »Naa, der har vi Kringledorthe,« siger Stationsforstanderen, idet han peger paa en halt, ældre Kone. »De skal lige høre en munter Historie. Kronprinsen, som saa ofte færdes imellem os og gerne giver sig i Passiar, spørger en Dag Dorthe, hvordan hun har det. »Jo Tak, Hr. Kronprins, det gaar saadan op og ned, op og ned.« Hendes Halten henad Vejen bekræftede tydeligt hendes Ord.

Hun har for Resten en slem Konkurrent i Ole Sødekage, da han ogsaa handler med Brød.« — »Det er nogle pudsige Navne, man har herude, og Personerne svarer nok hertil,« bemærker jeg. — Imidlertid er vi kommet ind i de eneste Par Gader, Byen har, og maa færdes nogenlunde forsigtigt, da Brolægningen er ujævn og toppet. Til en forundret Bemærkning herom svarer min Ledsager opmuntrende: »Ja, her er jo en Risiko, men det bliver dog værre, naar vi om lidt skal igennem Benbrækkerstræde.« Fortovene eller rettere Manglen af disse vanskeliggør Færdselen langs Husene, som derfor faar en kraftig Bræmme af uhæmmet Plantevækst. Nogle af Husene er anselige, andre bitterlig smaa og arme. »I Slottets tidligste Tid har der blandt de Standspersoner, som var knyttet til Hoffet, været enkelte, der fik Lov at bygge i Rydninger i Skoven; efterhaanden er saa »Smaafolk« — Arbejdsfolk paa Slottet, Forretningsfolk o. s. v. — kommet til, og paa den Maade bliver Gadebilledet saa broget.« — »Det var dog en snurrig Række Smaahuse der paa Skrænten, man gaar lige ind ad Fordøren, men har fra Køkkendøren langt ned til Jorden,« siger jeg. »Ja, men til Gengæld har de fra deres Køkkener en meget fin Udsigt over Langedam; om de giver sig Tid til at nyde den, er maaske tvivlsomt, i hvert Fald kaldes Husene for »Sladrerækken«. Men,« siger min Ledsager pludselig og peger i Retning af »Store Kro«, »ser De de to ældre, værdige Herrer, der er ude at spadsere, det er Professor N. W. Gade og Balletmester Bournonville. Vi har forøvrigt flere at prale med. Vor store Digter Paludan-Müller vil De kun møde, hvis De besøger Parkens stille Gange; der kan De se ham vandre i sine egne Tanker med Paraply og ledsaget af sin lille omsorgsfulde Kone. Holger Drachmann bor her jo ogsaa. Før havde vi Michael Wiehe, jeg kan vise Dem Huset, hvor han levede og drømte sine Roller med Fru Heiberg; hendes Fjende fra Teatret, den flotte Heltefremstiller N. P. Nielsen boede lidt udenfor« — — — — vi afbrødes her af et farligt Spektakel, Hundeglam og høje Raab, medens vi saa Damer skyndsomst forsvinde ind ad Dørene med deres Mopper. Overrasket vendte jeg sig om og saa en statelig Mand til Hest, blæsende

en munter Melodi paa sit Jagthorn og efterfulgt af tyve-tredive Jagthunde; sidst kom en Dreng med en ordentlig Pisk, hvoraf han fremtryllede mægtige Knald. »Det er den kongelige Meute — alle Kongens Jagthunde; de er her om Sommeren, og hvis De kunde komme her paa Besøg i Efteraaret, naar hele Koblet skal til Tisvilde Hegn, kunde De faa en munter Køretur. Naar Eskildsen er ude at røre Hundene, har vi, som De hører, lidt Liv i Gaderne; ellers er her stille og meget fredeligt; ja, Stilheden afbrydes naturligvis ofte af de kongelige Vogne, som med de røde Kuske og de højfornemme, fyrstelige Personer bringer alle til Vinduerne.« — — — Jeg takker min Ledsager for godt Selskab, vandrer alene videre og hengiver mig ret til Stemningen paa dette Sted, som i samme Grad virker dragende ved sin herlige, sjællandske Natur med Skov og Sø, sin tungsindige Park og sit skønne Slot. Man føler Digterens Længsel, naar han siger: »Drag, Fredensborg, mig til dit Bryst!«

Idet vi tager Afsked med vor Vandringsmand fra Turen for 70 Aar siden og et Øjeblik dvæler ved Nutiden, skal der herom kun gøres nogle faa Bemærkninger. —

Vort hvide Slot lever sin Historie videre. Det danner stadig Rammen om en Del af vort Kongepars Liv og Færden, det yder stadig Husly for fornemme, udenlandske Gæster og kongelige Familiefester, dog under mere dæmpede Former — i bedste Pagt med sin egen stilfærdige Stemning. Byen har ogsaa indtil vore Dage været Hjemsted for kendte Mænd. Saaledes har blandt andre kgl. Skuespiller Olaf Poulsen gennem en Aarrække været det straalende Midtpunkt i en Kunstnerkreds. I Øjeblikket knyttes Navnet Professor Vilhelm Andersen til vor By, i en bevæget Tid den elskeligste Repræsentant for det allerbedste i dansk Sindelag og Væremaade.

Byen er vokset, vokser stadig og har nu alt i alt samme Præg som enhver anden nordsjællandsk Villaby. Man skal vel nu om Dage være mere lydhør for at mærke den særegne Tone fra det Danmark, der levede her gennem Tiderne i Lyst og Nød; men alligevel bør ingen og navnlig ingen af os, som bor i dette minderige og skønne Amt, det eneste i vort Land,

der har Navn efter et kongeligt Slot, forsømme at gæste Fredensborg. Ogsaa her kan det fornemmes, hvilke skønne Minder vort Fædreland rummer, og hvor godt det er at være dansk.

Litteratur:

Fr. Weilbach: Fredensborg Slot. Kbh. 1928.
V. Seeger: Fredensborg fra Oprindelsen til vore Dage. 1937.
Samme: Fredensborg under Kong Christian IX og Kong Frederik VIII. 1922.
Samme: Fredensborg Slotshaves gamle Anlæg og Monumenter. 1917.
Fredensborg. Det danske Kongehus og dets Slægt. 1895—98.

GAMLE NORDSJÆLLANDSKE INDUSTRIER

Af *H. C. Rosted.*

Ved den historiske Tids Begyndelse var Nordsjælland kun sparsomt befolket. Store uigennemtrængelige Skove dækkede det meste af Landet. Endnu paa Valdemarernes Tid var Skovarealet langt større end i vore Dage.

Forskellige Munkeordener slog sig i Tidens Løb ned i Nordsjælland og byggede deres Klostre mellem de vidtstrakte Skove. Disse Munke bragte den europæiske Kultur ind over vore Landegrænser, og deres Virksomhed kom i særlig Grad til at præge Byggekunsten. Rundt om i Landsbyerne hjalp de Beboerne med at forskønne og ombygge de gamle dystre Kampestenskirker, eller de byggede nye, skønne Kirker og lærte vore Forfædre at anvende Teglsten. Stenene blev som Regel brændt paa det Sted, hvor Bygningerne opførtes, og først paa et senere Tidspunkt begyndte man at opføre Teglværker.

Baade Hvidebrødrene (Karmeliterne) og Sortebrødrene (Dominikanerne) havde Teglgaarde og Teglovne i Nærheden af Helsingør og forsynede herfra Borgerne med Teglsten til deres Bygninger. Sortebrødrenes Teglgaard kan følges helt tilbage til 1441; den laa Syd for Byen, og Nord for laa Karmeliternes Tegllade og Teglgaard. Den blev 1530 overtaget af Byens Borgmester og kom senere paa Kongens Hænder. I Aaret 1552 gav Christian III saaledes sin Lensmand paa det gamle Krogen Slot Ordre til at lade brænde ikke mindre end otte Millioner Sten til Nybygningerne paa Københavns Slot.

I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede begyndte Teglværkernes Antal at stige her i Landet, og i Forbindelse hermed stod en stedse voksende Smag for Teglstensbygninger. Det

kunde tit være vanskeligt at skaffe de nødvendige Sten. Da Frederik II byggede Frederiksborg Slot, hentede man en Del Sten fra nedrevne Bygninger, bl. a. fra Asserbo og Æbeltholt Klostre, og til Kronborg Slot hentede man mange Sten fra Søborg og Gurre, foruden at man købte Partier fra Holland.

Da Frederik IV's Dronning Louise havde planlagt nogle store Byggearbejder paa Hørsholm, opførte hun først et Teglværk i Nivaa og senere et andet i Karlebo, og herfra leveredes ikke blot alle de Sten, der brugtes til Slottene i Nordsjælland, f. Eks. Fredensborg og Hørsholm, men ogsaa til de mange kongelige Bygninger i København, bl. a. Christiansborg. Det var store Mængder Sten, der blev fremstillet, og det medførte forøgede Byrder for Bønderne. I Aaret 1702 maatte Bønderne saaledes køre 1800 Vognlæs Brænde alene til Nivaa Teglværk og desuden transportere ca. 700.000 Mursten til de kongelige Nybygninger i Nordsjælland og København. Naar hertil kom adskillig anden Kørsel, saa forstaar man Berettigelsen i de mange Klager, der lød over, at saavel Heste som Vogne blev ganske opslidt.

Mens det oprindelige Karlebo Teglværk forlængst er ophørt at eksistere, er Nivaa Teglværk stadig et livskraftigt Foretagende.

De mange Vandløb og Søer i Nordsjælland skabte Betingelser for Industri af forskellig Art. Der fandtes ganske vist Vindmøller allerede tidligt i Middelalderen, men Vandmøller var dog den almindeligste Form for Maleværk. Mange af de gamle Melmøller i Frederiksborg Amt blev Tid efter anden taget i Brug til anden Virksomhed. Det gjaldt især en Del Vandmøller paa Hørsholmegnen og i Hellebæk.

I Aaret 1704 lod Dronning Louise saaledes Donse Mølle indrette til et Krudtværk. Møllen var før den Tid en »Sqvatmølle«, der malede Mel, og hvis Kværn blev drevet af Vandet fra en Del Moser og Kilder i Kirkelte Skov.

Krudtværket blev drevet for Dronningens Regning af en dansk Krudtmester. Salpeter og Svovl fik man fra Tøjhuset i København, og det Krudt, man fremstillede, blev aftaget af Hæren. Det var jo netop Krigstid, og der var derfor Brug for

store Mængder Krudt. Det nye Værk paaførte Egnens Bønder fornyede Byrder, idet ogsaa denne Virksomhed skulde bruge store Mængder Brænde. Da Krigen var forbi, kneb det med at holde Virksomheden i Gang. I 1737 sprang Møllen i Luften, og Krudtmesteren mistede Livet. Et nyt Værk blev opført, men da det ikke kunde betale sig, solgte Dronning Sophie Magdalene det til den nye Krudtmester, der fik Eneleverancen til Flaaden.

I 1807 kom vort Land i Krig med England, og Værket fik nu den allerstørste Betydning for Regeringen, der satte sig i Besiddelse af det for at kunne faa fremstillet alt det Krudt, det overhovedet var muligt. Der blev opført en ny Krudtmølle, saa der nu var tre Krudtmøller ialt.

Efter Krigen fik Ejeren atter Raadighed over sit Krudtværk, og indtil 1884 leverede Værket Krudt til Flaaden og fremstillede ligeledes alt det Jagtkrudt, der blev brugt i Landet. Den daglige Produktion af Krudt var ca. 250 kg.

Det var imidlertid en Virksomhed, der var forbundet med stor Fare, og gentagne Gange fandt der da ogsaa Eksplosioner Sted, fra 1874 til 1891 ialt 7. Den frygtelige Katastrofe ramte Værket den 16. Maj 1882; den krævede flere Menneskeliv. Det var til sidst umuligt for Ejeren at faa Værket assureret, og da man fra Myndighedernes Side stillede strenge Krav med Hensyn til Sikkerhedsforanstaltninger, som det var umuligt for Ejeren at opfylde, maatte han opgive Virksomheden. I 1910 besluttede Regeringen at overtage Donse Krudtværk. Virksomheden blev nedlagt og overført til Hærens Krudtværk i Frederiksværk, der nu er vort Lands eneste Virksomhed af den Art.

Ogsaa ved en lille Aa, der fra Rude Skov løber til Furesø, blev der i sin Tid drevet industriel Virksomhed. Den kendte Biskop Hans Svane havde af Frederik III faaet Gaarden Ebberød som Belønning, fordi han havde støttet Kongen. Biskoppen var en meget initiativrig Mand, og han øjnede Muligheden for at udnytte Vandløbet paa sin Ejendom. En gammel Vandmølle, Skovrød Mølle, lod han indrette til Valkemølle, der skulde valke Klædet fra Børnehuset i København.

Børnehuset var oprindelig en Fattiggaard og Tvangsarbejdsanstalt, hvor man anbragte vanartede Børn og Tiggere og beskæftigede dem med Tilvirkning af Lærred eller Klæde. Dertil behøvede man Valkemøller, og en Tysker, Caspar Herbach, der paa Christian IV's Tid var kommet ind i Landet og var blevet Hofsnedker, anlagde en Valkemølle i Lyngby. Hans Valkemølle var imidlertid blevet ødelagt under Svenskekrigen, og Biskop Hans Svane forsøgte nu at lade sin Valkemølle udføre Arbejdet for Børnehuset. Caspar Herbach var dog mere om sig, og det lykkedes ham endog at faa Eneret paa Valkning af al Klæde, der blev fremstillet inden for en Afstand af 4 Mil fra København. Biskop Svane maatte derfor nedlægge sin Valkemølle, men han opgav dog ikke Forsøget paa at skabe en større industriel Virksomhed paa Ebberød. Han gav en Mand Ret til at drive Vaabenfabrikation paa en af sine Møller. Ogsaa denne Virksomhed blev opgivet, og Biskoppen indrettede nu et Stivelseværk ved Ebberød Sø, byggede to Kornmøller samt en Hestemølle, og desuden anlagde han et Krudtværk. Ved en voldsom Eksplosion 1707 blev Krudtværket ødelagt, og kun en Stampemølle, der hørte til Værket, blev skaanet. Den fortsatte som Kornmølle under Navnet Nobis Mølle, men brændte for ca. 100 Aar siden og blev derefter flyttet nærmere mod Birkerød, hvor der den Dag i Dag drives en betydelig Møllevirksomhed.

De største industrielle Virksomheder paa Hørsholmegnen kom dog til at ligge ved Usserød Aa, der fra Sjælsø løber mod Nordøst og forener sig med Nivaa, inden denne løber ud i Øresund.

Allerede under Christian VI var der Planer om at oprette en Klædefabrik ved Usserød Aa, men Fabrikken blev først til Virkelighed i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Der laa dengang to meget gamle Vandmøller ved Usserød Aa, nemlig Nive Mølle, der ikke blot var Melmølle, men ogsaa stampede Vadmel, samt Usserød Vandmølle. Denne Vandmølle laa ved den gamle Vej, der førte fra Hørsholm til Fredensborg. Møllen laa ved en Bro, og Mølleren var Forpagter af Passagepengene, der krævedes af dem, der passerede Broen, desuden

havde han Ret til Krohold. Da den nye Kongevej blev anlagt 1774, flyttedes Kroen hen til denne Vej og fik senere Navnet »Amsterdam Kro«.

I Aaret 1791 fik et Selskab Tilladelse til at anlægge en Klædefabrik i Usserød, det saakaldte »Gamle Værk«. Staten gav store Tilskud og støttede ligeledes, da Selskabet vilde udvide Virksomheden til ogsaa at omfatte en Gulvtæppefabrik. Fabrikken kunde imidlertid ikke klare sig, og det endte med, at Staten overtog den. Der blev ofret mange Penge paa en yderligere Udvidelse, og i 1809 blev Fabrikken en Kommisklædefabrik, d. v. s. en Klædefabrik, der fremstillede Klæde til Hæren.

Mellem »Gamle Værk« og Usserød Vandmølle havde et Interessentskab anlagt en anden Fabrik, »Ny Værk«, der skulde tilvirke Bomuldsvarer. Denne Fabrik fik ligeledes store Tilskud fra Staten. Da Værket var paa sit højeste, havde det 18 Karte- og Spindemaskiner samt 16 Væve og beskæftigede 131 Arbejdere. Men Fabrikken arbejdede stadig med Tab, skønt Regeringen ydede stor Hjælp. Den ydede ikke alene flere Laan, men betalte endog en engelsk Fabriksmesters Løn og gav Penge til Indkøb af Bomuld. Under Krigen med Englænderne standsede al Indførsel af Bomuld, og det endte da med, at Staten 1810 overtog Fabrikken for 80.000 Rd. og indrettede den ligesom »Gamle Værk« til Tilvirkning af Kommisklæde.

I Aaret 1799 havde en københavnsk Klædefabrikant anlagt et Maskinspinderi, Uldvaskeri og et Farveri ved Brønsholmsdal, hvor Donse Aa løber ud i Usserød Aa, omtrent en Kilometer fra Usserød. Han fik ligeledes rigelig Hjælp af Regeringen, og hans Varer var udmærkede, men heller ikke denne Virksomhed kunde betale sig. Man prøvede at udvide Virksomheden, saa der kunde fremstilles endnu flere Varer, men ogsaa dette Forsøg mislykkedes. Da Staten 1810 købte »Gamle Værk« og »Ny Værk«, erhvervede den ogsaa Brønsholmsdal Fabrik. Samtidig købte Staten ligeledes Usserød Vandmølle, der fra nu af fik Navnet »Stampen«. Møllerettighederne overdrog man til en Mand, der opførte en ny Vandmølle mellem

»Gamle Værk« og Brønsholmdal og her indrettede en Oliemølle. Den kunde dog ikke betale sig og blev senere omdannet til en Kornmølle, og som saadan drives den endnu.

Fra engelske Industriegne er der givet rystende Skildringer af smaa Børns Arbejde i Spinderierne i gamle Dage. Saaledes sendte Fattigvæsenet i London mange Børn, der var under offentlig Forsorg, ud til Bomuldsspinderierne. Mindre kendt er det, at noget lignende ogsaa har fundet Sted her i Landet. Der blev anvendt mange Børn paa Usserød og Brønsholmsdals Fabrikker. Af de 726 Personer, der var beskæftiget paa Værkerne 1814, var 200 Børn over og 154 under 12 Aar. Børnenes Anvendelse i Fabriksarbejdet var i det hele taget en nødvendig Betingelse for, at man overhovedet kunde holde Værkerne i Gang, hævdede man.

Det var naturligvis ikke muligt at faa de mange Børn, der skulde bruges, paa Egnen. Værkerne modtog derfor adskillige Fattigbørn saavel fra Københavns Fattigvæsen som fra andre Egne i Landet. Børnene blev anbragt hos Arbejderne, men da de ikke alle Steder blev lige godt behandlet af Plejeforældrene, lod Værkernes Bestyrelse opføre en særlig Bygning, det saakaldte »Plejehus», med Plads til 80 Børn, hvor man paa tilbørlig Maade kunde sørge for deres Sundhed og Opdragelse.

Børnene havde en lang Arbejdsdag, og da man maatte sørge for, at de fik nogen Skolegang, blev der ved Fabrikken bygget en Skole, saa de hver Dag kunde faa nogle Timers Undervisning.

I de vanskelige Aar, der kom efter 1814, sygnede Virksomheden hen. Paa Stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg drøftede man flere Gange, om det ikke var bedre, at Staten solgte Usserød Klædefabrik og lod de private Klædefabrikker levere Klæde til Hæren. Man nøjedes dog med kun at afhænde Brønsholmsdal. Den store, smukke Hovedbygning, Egedal, der havde tjent som Bolig for Fabrikøren, blev solgt for sig. Selve Fabriksbygningen blev 1845 solgt til et Aktieselskab, der var dannet paa Foranledning af Frederiksborg Amts Landboforening, for at man her kunde indrette en Hørbered-

ningsanstalt. Denne Virksomhed gav heller intet Udbytte, og lige saa uheldig gik det, da tre Svenskere forsøgte at gøre Fabrikken til en Stivelsefabrik.

Det endte med, at de store Fabriksbygninger blev overtaget af de fire Kommuner Birkerød, Blovstrød, Hørsholm og Karlebo, der indrettede en Fattigforsørgelsesanstalt og Ar-

Klædefabrikken ved Usserød.

bejdsanstalt i Forening med et Opdragelseshjem for fattige, forældreløse og forladte Børn og et Asyl for uhelbredelige sindssvage og abnorme Mennesker.

De forskellige sociale Reformer har for længst gjort denne Institution overflødig, og de store Bygninger, der har ført en meget omskiftelig Tilværelse, er nu indrettet til et smukt Alderdomshjem for de fire Kommuner.

Mens de forskellige industrielle Virksomheder, der her er omtalt, laa i Nærheden af København, har der ogsaa været en interessant gammel Industrivirksomhed i Nærheden af Helsingør, hvor Frederik II og Christian IV gjorde Forsøg paa at udnytte Vandløbene ved Hellebæk. Christian IV vilde endog ved den Vandkraft, der fandtes her, drive et Jernværk, da man

paa den Tid troede, at man kunde finde Raamaterialet paa selve Stedet.

Der var nemlig mange, der dengang mente, at Egnen her var metalholdig, og Christian IV gav for ramme Alvor en Mand Befaling til at bygge en Smeltemølle og at forarbejde den Malm, som skulde findes der.

Forsøget var alvorligt ment, men naturligvis maatte man hurtigt opgive det, og 1603 gav Kongen Befaling til at forandre Smeltemøllen til en Kobbermølle.

Den betydeligste Virksomhed i Hellebæk var dog Hammermøllen, en stor Grovsmedie, der vistnok var anlagt 1598. Det var tyske Mestre, der ledede Arbejdet, og en af dem var Casper Fincke. Det var ham, der smedede det pragtfulde Jerngitter foran Christian IV's Kapel i Roskilde Domkirke. Paa Fodrammen af dette Arbejde har han selv sat følgende Indskrift:

Casper Fincke bin ich genant
Dieser Arbeit bin ich bekant.

Skønt det saaledes var særdeles dygtige Folk, Christian IV havde i Arbejde, maatte man alligevel opgive Driften af Hammermøllen.

Det var heller ikke gaaet tilfredsstillende med Kobbermøllen; en Tid lang var Driften endog helt indstillet. I 1656 kom den dog atter i Drift, idet den blev overdraget en meget dygtig Kobbersmed, Henrik Ehm fra København. Han tog straks fat paa at forbedre Vandforholdene i de omliggende Damme, men nu indtraf en Ulykke, der for en Tid standsede Virksomheden, idet Svenskerne besatte Landet.

Da Kronborg den 6. September 1658 faldt i Svenskernes Hænder, hærgede de skaanselsløst Egnen, og baade Kobbermøllen og Hammermøllen blev haardt medtaget. Efter Krigens Slutning blev Værkerne atter istandsat, og nu skulde der ikke alene være Hammersmedie, men ogsaa Geværfabrik. I den Anledning blev der indkaldt en Mængde tyske Arbejdere, og ialt var der knyttet ca. 400 Arbejdere til Virksomheden.

Der var dog mange Vanskeligheder i Begyndelsen, og først

da Regimentskvartermester Stephan Hansen blev Ejer af Hammermøllen, kom der Liv i det store Foretagende. I 1765 ønskede Staten imidlertid atter selv at overtage Geværfabrikken og tilbagekøbte Hammermøllen for ikke mindre end 120.000 Rdl. Men næppe 2 Aar efter blev der udstedt en kongelig Resolution, hvorefter Hammermøllen som Gave blev overdraget

Bøssemagergaden, Hellebæk.

den kendte Forretningsmand, Generalkrigskommissær J. Fr. Classen. En saadan Rundhaandethed med Statens Midler faldt dog mange for Brystet, og det endte med, at J. Fr. Classen maatte opgive ethvert Krav paa Hammermøllen, som derefter i Aaret 1768 blev overdraget Baron H. C. Schimmelmann for 70.000 Rdl. Det var altsaa ikke nogen god Forretning, Staten havde gjort. Hvad den 1765 gav 120.000 Rdl. for, solgte den tre Aar efter for 70.000 Rdl. Hammermøllen var imidlertid kommet paa faste Hænder, og Baron H. C. Schimmelmann var en ualmindelig dygtig Forretningsmand. Det viste han ogsaa i sin Ledelse af Hammermøllen. Der kom Orden og Fasthed i

Fabrikkens Administration, og de Ordrer, som kom fra Staten, blev leveret til den fastsatte Tid. Samtidig skiftede Fabrikken Navn; den kaldtes fra nu af Kronborg Geværfabrik.

Heinrich Carl Schimmelmann.

Baron Schimmelmann havde ogsaa mange Vanskeligheder at kæmpe mod, og især voldte Arbejderspørgsmaalet ham Bryderier. Han ordnede denne Sag ved at indkalde flere Hundrede franske Arbejdere; herved opstod den ejendommelige Blanding i Hellebæk af tyske og franske Navne.

I en lang Aarrække havde Kronborg Geværfabrik rolige Arbejdsforhold. Saa indtraf den store Omvæltning. Krigen

1864 havde nemlig vist store Mangler ved de danske Geværer. Der var desuden sket betydelige Opfindelser, som krævede nye Geværtyper. Den private Fabrik stod tøvende over for Hærens Fordringer om Anskaffelse af nye Maskiner, for at dens Geværer stadig kunde være tidssvarende. Det endte derfor med, at Staten selv vilde tage sig af Geværfabrikationen, og 1870 blev der truffet en Overenskomst herom med Kronborg Geværfabrik, som derefter blev nedlagt. Hammermøllen blev solgt til Jægermester J. Saxtorph, der atter afstod den til et Aktieselskab, Hellebæk Klæde- og Tæppefabrik, der paabegyndte Arbejdet 1874.

★

Vor Tids Storindustri holder sig fortrinsvis til Byerne. Nordsjælland er derved blevet forskaanet for de mange rygende Fabriksskorstene, men ejendommeligt er det, at netop nogle af de Egne i Nordsjælland, som regnes blandt de smukkeste i vort Land, er præget af Minderne om Fortidens betydeligste industrielle Virksomheder.

Litteratur:

Fra Arkiv og Museum II.
Trap: Danmark II.
Troels Lund: Dagligt Liv i Norden. III.
C. Christensen: Hørsholms Historie 1305—1875. Kbh. 1879.
Eiler Nystrøm: Lyngby i Fortid og Nutid. Kbh. 1934.
Fra Frederiksborg Amt 1924 og 1929.

OM LANDBOFORHOLD OG BONDEREFORMER I NORDSJÆLLAND

Af *Jørgen Paulsen.*

Naar vi i det følgende skal høre om Gennemførelsen af de store Bondereformer her i vor Hjemstavn, vil det vist være et godt Udgangspunkt først at faa lidt nærmere at vide om, hvorledes Landboforholdene var før den saakaldte Reformperiode, Tiden fra omkring 1750 til 1800.

Vi kender alle vor store Digter Ludvig Holbergs mageløse Komedie »Jeppe paa Bjerget«. Enhver, der har set den blive spillet af dygtige Skuespillere, vil nok aldrig i sit Liv kunne glemme det Billede, der her er givet af en stakkels, forkuet Bonde. Jeppe er ganske vist en komisk Figur, som vi kan more os over af hele vort Hjerte, men i al sin Usselhed forekommer han alligevel saa virkelighedstro, at vort Indtryk af hans tragiske Kaar ikke udslettes, fordi vi gør os lystige over ham. Tværtimod faar vi Medfølelse med ham. Saadan skal det ogsaa helst være. Det var netop en saadan Medfølelse, der fik Reformtidens Mennesker til at virke for bedre og mere menneskeværdige Forhold for Bønderne.

Nu var selvfølgelig ikke alle Danmarks Bønder paa den Tid saa forkuede som Holbergs Jeppe. Og mange, der efter Bondereformernes Virkeliggørelse gav sig til at skildre Forholdene før i Tiden, har nok ogsaa været for tilbøjelige til at gøre Billedet mørkere, end det virkelig var. Men alligevel kan vi hurtigt blive enige om, at gode var Tilstandene langtfra. Tænk blot paa, at ved Aar 1760 var henved 60 % af Danmarks Jord i Adelsmænds Hænder, 15—20 % var Krongods, og ligesaa meget ejedes af borgerlige Godsejere. Bønderne selv havde derimod kun Raadighed over et Par Procent. En ikke ringe Del af Jorden blev drevet direkte under Hovedgaardene eller Herregaardene, som vi kalder dem; det betalte sig bedst, og

derfor var det ikke ualmindeligt, at Herremænd, hvor de kunde komme af Sted med det, ligefrem nedlagde Bøndergaarde, ja, undertiden hele Landsbyer, for at faa saa megen Jord som muligt lagt ind til deres Herregaardsmark. Ganske vist var det dog, dengang som nu, Bønder, der dyrkede Hovedparten af Danmarks Jord, men der var det kedelige ved det, at disse Bønder kun for et lille Faatals Vedkommende selv ejede deres Gaarde. Langt de fleste af dem var Fæstebønder, der drev Jorden for andre, for Kronen eller for adelige eller borgerlige Godsejere. Ved Overtagelsen af en Fæstegaard maatte de betale en fast Sum, som kaldtes *Indfæstning*. Hvert Aar skulde de for Brugen af Jorden yde en Afgift, der hed *Landgilde*. Desuden skulde de til Kirken udrede *Tiende*, en Tiendedel af Høstudbyttet, som blev taget »i Kærven«, d. v. s. mens Kornet endnu stod i Hobe paa Marken. Allerværst var dog *Hoveriet*. Saadan kaldtes Fæstebønders Pligt til at udføre Arbejde paa Hovedgaardene. Selv om det kun var en Trediedel af Bønderne, der boede saa nær ved en Herregaard, at de kunde komme til at gøre Hovarbejde, var det dog en saa meget større Byrde for dem, som der ikke var faste Regler for, hvor mange Dages Tjeneste Godsejerne kunde forlange af dem. Netop i Tiden lige før Reformerne var Hoveriet blevet udvidet meget, dels fordi der var Mangel paa Arbejdskraft paa Landet, dels fordi det jo var en meget billig Maade for en Godsejer at faa Arbejdet udført paa. Det var slet ikke ualmindeligt, at der krævedes helt op til 200 Arbejdsdage om Aaret, og det siger sig selv, at under saadanne Forhold maatte det være svært for en Bonde at faa passet sin egen Bedrift blot nogenlunde ordentligt. Foruden det egentlige Hovarbejde maatte Bønderne som Regel ogsaa udføre mange forskellige Kørsler for Godsejerne. Hele dette Forhold blev endnu værre derved, at Behandlingen af Bønderne under Udførelsen af denne Hovtjeneste undertiden var meget nedværdigende. Godsejeren havde nemlig som Husbond Ret til at øve *Hustugt* over for sine undergivne. Hans Forvaltere kunde tildele legemlige Straffe, hvis de fandt det for godt, og der fortælles mange Eksempler paa, hvor løst Pisken kunde sidde i Haan-

den paa saadan en Ridefoged. Endog saa brutale Straffemidler som Træhest og Halsjern blev af og til bragt i Anvendelse.

Det er ikke til at undres over, at Bønderne kun arbejdede med stor Ulyst for deres Herskaber, og at de let kom til at føle Livet surt. Mange af dem blev dovne og sløve, og Drikfældighed blev en ikke ukendt Last. »Hellere sove sig arm, end slide sig arm«, var den Moral, man fandt det lettest at leve efter.

Som en Byrde følte[s] endelig *Værnepligten*, der hvilede alene paa Bondestanden, medens det var Herremændene, der havde Ansvaret for, at der var Karle nok til Rekrutter. Selv om Soldatertjenesten var kortvarig, var den meget forhadt af Bønderne paa Grund af den Haardhed, Befalingsmændene udviste. Det skete ofte, at unge Karle for at slippe for Militærtjeneste, Hoveri og en udsigtsløs Fremtid stak af fra Godserne. Det var en af Grundene til, at Kong Christian VI 1733 havde indført *Stavnsbaandet*, hvorefter ingen Bonde mellem 14 og 36 Aar (senere 4 og 40 Aar) maatte flytte fra det Sted, hvor han var født. Denne Bestemmelse sikrede samtidig Godsejerne deres billige Arbejdskraft og gjorde deres Magt over Bønderne næsten saa fuldkommen, som den kunde blive.

Saadan, som det her er skildret, var Tilstandene dog nærmest kun paa Sjælland og Lolland-Falster; i Jylland og paa Fyn var Bøndernes Kaar i Almindelighed noget bedre. Hvad der derimod var nogenlunde ens for hele Landet, var den Driftsform, under hvilken Bondejorden blev dyrket. Fra gammel Tid laa Gaardene i tæt sammenbyggede Landsbyer; omkring dem strakte sig de dyrkede Bymarker og uden for dem igen de uopdyrkede Overdrev med stenede Jorder og fugtige Lavninger, ofte bevoksede med Smaakrat og spredte Træer. Selve Bymarken var delt i tre Vange, der skiftevis tilsaaedes med Vaarsæd, Vintersæd og laa hen som Græsmark (»*Trevangsbrug*«). Hver af Vangene var inddelt i mange Agerskifter (»Aase«) efter Jordens Godhed, og inden for disse havde hver Bonde i Landsbyen sin som oftest smalle Strimmel Jord. En saadan Jordfordeling forudsatte *Fællesskab* i alt Arbejde;

Pløjningen og Høsten inden for hvert Agerskifte maatte ske paa samme Tid, og Bønderne maatte i Forvejen være enige derom. Paa den Maade blev hver Landsby som en lille Republik, hvis Bønder ved hvert nyt Arbejde samledes for at træffe Aftale om dets Begyndelse og Forløb. Et saadant Fællesskab havde naturligvis sine smukke Sider og kunde vel udvikle et vist Samfundssind, maaske ogsaa opdrage til et vist Selvstyre, men desværre var Skyggesiderne de mest fremtrædende. Det var et altfor tungt Apparat, som hæmmede ethvert Fremskridt. De faa driftige Bønder kunde sjældent vinde Overhaand over de langt flere forsigtige. Derfor foregik Dyrkningen af Markerne under Fællesskabet efter helt forældede Metoder, som det næsten var umuligt at faa gjort op med.

Til det, der hidtil er fortalt om Landboforholdene i Almindelighed, kan der nu føjes en Del Træk, som var særprægede for *Nordsjælland*. Vigtigst var, at Ejendomsfordelingen her i Frederiksborg Amt var forskellig fra alle andre Egne af Landet. Fra gammel Tid havde Kongerne af Hensyn til Jagten i de udstrakte nordsjællandske Skove, der laa saa bekvemt nær ved Residensstaden, bestræbt sig for at lægge al Jorden ind under Kronen. Disse Bestræbelser var lykkedes i den Grad, at der henimod Aar 1700 ikke fandtes en eneste Selvejerbonde i hele Frederiksborg Amt og overhovedet kun faa andre, der ejede Jord her ud over Kongen. Dette vil fremgaa af en Oversigt over Ejendomsfordelingen, som den var i 1682. Den ser saadan ud:

Krongods:	775	Gaarde	— 301	Huse*	—	6376,68	Td. Hk.
Præstegaarde:	13	»	— 0	»	—		»
Anneksgaarde:	6	»	— 0	»	—	231,06	»
Kirkegods:	11	»	— 25	»	—		»
Universitetet:	0	»	— 10	»	—	0	»
Adelen:	5	»	— 0	»	—	41,41	»
Borgerlige:	31	»	— 7	»	—	316,12	»
Selvejerbønder:	0	»	— 0	»	—	0	»
Ialt:	841	Gaarde	— 343	Huse		6965,27	Td. Hk.

*) d. v. s. Husmænd med eller uden Jord.

Altsaa langt den overvejende Del af de nordsjællandske Bønder var Kronens Fæstere. I Almindelighed var Kongerne ikke de værste til at udpine og plage deres undergivne. Af mange kongelige Forordninger kan vi se, at de har forsøgt at skaane deres egne Bønder og ofte har holdt Haanden over dem. Men her i Nordsjælland var der nu alligevel en hel Del Ubehageligheder forbundet med at være Kongens Fæstebonde. Der skulde være gode Jagtmuligheder, og derfor blev der taget mest muligt Hensyn til Skovenes mange Dyr; det var jo ikke til Gavn for Bøndernes Marker og Haver. Naar de mange store og smaa Slotte blev bygget her, og naar Kongefamiliens Medlemmer hver Sommer med deres store Hofstab samt talrige Gæster tog Ophold paa Slottene, blev ogsaa dette til meget Besvær for Bønderne. De maatte ved Siden af deres almindelige Arbejdsydelser køre endeløse Læs Sten, Tømmer, Kalk m. m. til Opførelsen af eller Restaureringsarbejder paa Slottene (f. Eks. Kronborg, Frederiksborg, Fredensborg og Hørsholm). De maatte i Sommerens travle Tid Gang efter Gang stille Vogne til Raadighed til Kørsler for Hoffet, hvad enten det nu gjaldt at transportere de store Bagager, som hørte til, eller Fødemidler til Dyr og Mennesker. For at nævne et enkelt Eksempel: Da Enkedronning Juliane Marie i Sommeren 1782 tog Ophold paa Fredensborg, skulde der ikke mindre end 144 Spand Heste til at befordre hendes Bagage. Saa mange kunde de nordsjællandske Bønder nu ikke fremskaffe, saa det blev nødvendigt for Hoffoureren at leje en Del Køretøjer andre Steder, bl. a. i Københavns Amt.

Hovtjenesten paa de store Krongaarde var heller ikke saa særlig lemfældig, som det fremgaar af Skildringer fra to af dem, nemlig Jægerspris og Hørsholm. Til det store Stutteri paa Frederiksborg med de Hundreder af Heste brugtes der Masser af Hø til Vinterfoder. Derfor krævede det saakaldte »Høhoveri« mange Bønders Arbejde Sommeren igennem.

Naar Kaarene trods alt alligevel følte lettere her end mange andre Steder i Landet, skyldtes det sikkert for en Del, at Hustugten var mildere. Alene det, at saa godt som alle Bønder havde samme Herskab, og det oven i Købet »Landets

milde Fader«, som Kongen ofte kaldtes, stillede dem bedre end mange af deres Standsfæller, der i andre Egne tit var undergivet tilfældige Herremænds sære Luner. Det samme Forhold, som her er nævnt, blev af Betydning, da Tankerne om Landboreformerne kort efter Midten af det 18. Aarhundrede skulde føres ud i Livet. Her i Frederiksborg Amt var man fri for de indviklede Ejerforhold, der raadede de fleste andre Steder, hvor Bøndergaardene i en enkelt Landsby kunde henhøre under en hel Række forskellige Besiddere. Derfor vilde et Forsøg med Reformer, om det end kom til at falde uheldigt ud, ikke komme til at skade nogen privat Herremand; det maatte man tage Hensyn til, saadan som Samfundsforholdene var. Endelig var det jo nærliggende, naar Kongen (d. v. s. Staten) tænkte paa at reformere, at han da begyndte paa sit eget Gods. Og i den Henseende var, som vi har set, ingen Del af Landet mere kongelig end Nordsjælland.

Fra omkring 1750 var der ude i Verden indtraadt en Stigning i Priserne paa Landbrugsprodukter, hvilket ogsaa fik Betydning for Landbruget og Reformvirksomheden herhjemme. Det fremkaldte nemlig et Ønske om at sætte Produktionen i Vejret. For at opnaa dette paa Bøndergodset vilde det være nødvendigt at forbedre Driftsforholdene, og dette var kun muligt, hvis der gennemførtes visse Reformer, især Afskaffelse af Fællesskabet.

Paa samme Tid var der iblandt Kongens Raadgivere og Embedsmændene en Række fremskridtsvenlige Folk, som udarbejdede og fremsatte Forslag om Planer til en Bedring af Landboforholdene. Det var endnu mest de rent praktiske Driftsforbedringer, man havde Øjnene aabne for, endnu ikke saa meget en Ændring i Bøndernes hele Stilling i Samfundet. Paa denne Linie stod bl. a. Kong Frederik V's indflydelsesrige Overhofmarskal, *Greve Adam Gottlob Moltke* (1710—92). Paa hans Opfordring begyndte man i forskellige Tidsskrifter at drøfte, hvad der kunde gøres. Denne Drøftelse blev snart fulgt af praktiske Reformforsøg paa visse mere eller mindre private Godser. Staten som saadan forholdt sig endnu afventende.

Det første Sted, hvor der blev taget fat, var i *Hørsholm* Distrikt, dengang et selvstændigt nordsjællandsk Amt, der omfattede Sognene Birkerød, Bloustrød, Karlebo og Hørsholm. Jorden her hørte under Hørsholm Slot og Hovedgaard. Dette Gods var i 1731 af Kong Christian VI blevet skænket til *Dronning Sophie Magdalene* (1700—70), for at dets Indtægter kunde hjælpe med til at underholde hende. Hun var som Dronning en dyr Dame. Som bekendt lod hun opføre det prægtige nye Hørsholm Slot, af hvilket der efter Nedbrydningen i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede intet er bevaret til vore Dage. Det var beliggende paa en Holm i den idylliske Slotssø, der hvor nu den senere opførte, meget enkle Kirke ligger. Dette Byggearbejde var et Foretagende, som kostede uhyre mange Penge. Ogsaa paa andre Punkter var hun meget pragtelskende og fordringsfuld, saa hendes Underhold krævede store Pengebeløb.

Det var hende selvfølgelig meget ubehageligt at se, at hendes Gods Aar efter Aar gav Underskud i Stedet for at bære nogle af hendes Udgifter. Hun kunde heller ikke undgaa at bemærke den Armod, der herskede blandt Godsets Bønder; det var jo den, der bar Hovedskylden for, at det gik saa daarligt. Hun havde derfor allerede 1736 paalagt sin Amtsforvalter at finde Rede paa Skavankerne og udtale sig om, hvorledes der kunde raades Bod paa dem. Hans lange Betænkning er et meget interessant Dokument, som paa en klar Maade belyser Forholdene. Heri fremhævede han bl. a., at Hoveriet var blevet forøget ud over alle rimelige Grænser, at Bønderne skulde svare altfor store Afgifter i Forhold til deres Indtægter, som man oven i Købet havde beskaaret paa forskellige Maader. Desuden anførte han nogle Træk, der ligesom bringer os Bønderne selv nærmere ind paa Livet. Han klager f. Eks. over »den onde og fordærvelige Vane med Drik og Tobaksmøgen« og over de mange Kroer paa Landet; særlig Karlebo Kro havde han et godt Øje til! Med Hensyn til Tobaksrygningen er hans Ord disse: »Tobaksmøgningen er ikke lettelig at udrydde, efterdi den har fæstet Rødder i de unge og i de gamle, da man kan daglig se, at Børnene, om

jeg saa skal melde, opklækkes med Tobakspiben i Munden, i hvilken Lyst Kvindfolk tillige begynder at tiltage.« Det lyder næsten som en helt moderne Klage, hvilket hans Udtalelser om Tjenestefolks Umedgørlighed ogsaa gør: »De bliver for det første saa delikate, at de vil foreskrive deres Husbond, hvad Spise de vil have, og saa sarte, at de ikke taaler nogen Irettesættelse eller Revselse, men er rejsefærdige, saa snart noget saadant møder dem.« Amtsforvalterens Indberetning mundede ud i Forslag om fremtidig at bortfæste Gaardene under Godset uden Hoveri, at tilstaa en almindelig Nedsættelse af Landgilden, at fritage Bønderne for en Række Byrder, som Skovning og Materialkørsel, at hjælpe dem paa forskellige Maade, f. Eks. med mere Brænde og Skovningsaffald, samt endelig at indskrænke Antallet af Kroer og forbyde mindreaarige al Tobaksrygning. De gode Forslag blev desværre begravet i et Par Kommissioner, som skulde gennemgaa dem nærmere, og der kom næsten intet ud af dem.

Det var først, da Sophie Magdalene, der 1746 var blevet Enkedronning, tog den fra Tyskland indvandrede *Greve Christian Günther Stolberg* (1714—65) i sin Tjeneste som Overhofmester, at der kom Fart i Reformvirksomheden paa Hørsholm Gods. Naar Talen er om Bondereformerne i Danmark, fortjener denne Mands Navn at blive husket og da ganske særligt af os her i Nordsjælland. Som Amtmand i Segeberg i Holsten havde han købt et Gods, hvor han paa alle mulige Maader havde bedret sine Fæstebønders Kaar. Han var en udpræget retsindig Mand med en alvorlig kristen Indstilling. Som Overhofmester begyndte han straks med at indskrænke Enkedronningens dyre Hofholdning, hvorved der sparedes mange Penge. Og hans Virksomhed faldt i god Jordbund hos Sophie Magdalene. Hun lod sig villigt lede af sin Raadgivers gode Raad. De gik nu ud paa at foretage en Udstykning af Hovedgaarden, at afskaffe Hoveriet, afløse Tienden med et Pengevederlag og indføre Arvefæste. Disse Forslag betegner et meget vigtigt Program for Bondereformer. De greb fat om væsentlige Skader ved den gamle Tilstand. Og det gode ved Forslagene var, at de i Aarene 1759—61 førtes ud i Livet.

Dette storslaaede Reformforsøg paa Hørsholm Gods var det første i sin Art i Danmark, og det vakte selvfølgelig stor Opsigt, navnlig fordi det hurtigt viste sig, at Forsøget faldt ud til Fordel for begge Parter, baade Godsets Besidder og Bønderne. Allerede Aaret efter Hoveriets Ophævelse kunde de gode Virkninger ses paa Godsets Regnskab, og Amtsforvalteren kunde skrive det betegnende Udbrud: »En herlig og god Afregning har jeg til dette Aars Udgang haft med Amtets Bønder....«

Sophie Magdalene viste sin Taknemlighed mod Grev Stolberg ved 1766 at rejse ham en Mindestøtte i Hørsholm. (Se S. 178). Øverst paa Monumentet ses et sønderbrudt Aag, derunder Overflødighedshorn og nederst følgende Indskrift:

TIL EVIG IHUKOMMELSE
AF EN PRISELIG INDRETNING
EFTER
HENDES KONGELIGE MAJESTÆTS
SOPHIA MAGDALENAS
BEFALING
DA
PAA DET VISE RAAD AF
HERR CHRISTIAN GÜNTHER, GREVE AF STOLBERG,
HENDES OBERHOFMESTER
ALLE UNDERSAATTER I HIRSCHHOLMS AMT
BEFRIEDES AF HOVERI
FÆSTEGAARDE FORVANDLEDES TIL EIENDOMME.

Mindestøtten blev, fordi den efterhaanden var blevet en Del medtaget, 1895 fornyet i nøjagtig samme Skikkelse som den oprindelige. Naar vi nu kommer til Hørsholm, bør vi dvæle et Øjeblik foran Stenen. Det er den Maade, hvorpaa vi kan hædre Mindet om den Mand, der rent praktisk begyndte Bondereformerne i Danmark.

Eksemplet fra Hørsholm kom snart til at bære Frugt andre Steder. Grev Stolberg var personlig Ven med adskillige af de fremsynede og formaaende Mænd, som netop i disse Aar optoges af Tankerne om at skabe et nyt Danmark.

Han deltog ofte i Sammenkomster i Huset hos den store Statsmand *Greve Johan Hartvig Ernst Bernstorff* (1712—72).

To af hans Døtre blev efter hinanden gift med dennes Brodersøn, *Greve Andreas Peter Bernstorff* (1735—97). Ogsaa til den Reventlowske Familie havde han nær Tilknytning; hans ældste Søn blev senere gift med en Søster til de to berømte Brødre, *Greverne Christian Ditlev* (1748—1827) og *Johan Ludvig*

Greve Christian Günther Stolberg
(1714—65).
Enkedronning Sophie Magdalenes Overhofmester paa Hørsholm.

Reventlow (1741—1801). Inden for denne Kreds har man utvivlsomt med megen Iver drøftet de heldigt gennemførte Reformer paa Hørsholm. Det varede kun kort Tid, inden A. P. Bernstorff tilraadede sin Farbroder at indføre lignende gode Foranstaltninger paa hans Gods *Bernstorff*, under hvilket bl. a. laa Bønderne i Ordrup, Gentofte og Vangede. Denne følte sig stærkt grebet af den Usselhed, der herskede blandt Bønderne her, og det var ikke vanskeligt at overtale ham til at gøre et Forsøg. Reformerne paa Bernstorff blev under Ledelse af en dygtig Godsinspektør ogsaa heldigt gennemført i Aarene 1764—66. Man nøjedes her ikke med det, der var

sket paa Hørsholm, men gik et betydeligt Skridt videre ved tillige at ophæve Fællesskabet. Der udsattes Præmier til de Bønder, som vilde flytte ud, og det lykkedes efterhaanden ogsaa at faa dem til at gøre det. Tilstanden paa Bernstorff Gods blev snart et lysende Forbillede for hele Landet. Det viste sig nemlig ogsaa her, at under de friere og mere selvstændige Kaar vaagnede Bønderne ligesom op til nyt Liv.

De to nordsjællandske Forsøg paa Reformer rejste inden længe Spørgsmaalet om Betimeligheden af en almindelig Reformlovgivning for hele Landet. Men Sagen kom ikke straks i den bedste Gænge. Med Kong Christian VII's Tronbestigelse i 1766 indledes nemlig en politisk set meget urolig Periode, som ikke kunde være heldig for en saa indgribende Landbolovgivning, hvis vigtigste Forudsætning maatte være en rolig og støt Politik. Særlig Struensees kortvarige Magtperiode, Tiden fra 1770 til 1772, blev, ogsaa hvad Landboreformerne angaar, et altfor brat Brud med Fortiden. Under Høegh-Guldbergs Styre derefter, 1772—84, vendte man i Hovedsagen igen tilbage til de gamle Tilstande. Selv en saa vigtig Foranstaltning fra Struenseetiden som Forordningen om, at Hoveriet skulde nøje fastsættes, blev ikke opretholdt. Høegh-Guldbergs Syn paa denne Sag er tilstrækkelig klart udtrykt i hans Udtalelse: »Bondens Aag kan ikke afkastes, uden at Staten i alle sine Grundvolde skal bæve.« Og dog maa det ikke glemmes, at netop fra disse Aar stammer en af de vigtigste af Reformerne, nemlig Loven fra 1781 om Udskiftning, ved hvilken enhver Jordejer fik Ret til at faa sine Marker udskiftet, og Staten stillede Pengemidler til Raadighed for Gennemførelse af Udflytninger af Gaardene. I Virkeligheden betegner denne Lov Indledningen til den store Reformperiode. Hvad der forud var sket, var jo mest private Foranstaltninger, som Kongens Regering ikke havde direkte Del i.

Men det var dog først med Regeringsskiftet i 1784, at Begivenhederne tog Fart. Da *Kronprins Frederik* (1768—1839) ved den Lejlighed stillede sig i Spidsen for Statens Styrelse under Faderens Sindssygdom, begyndte den egentlige Reform-

tid. Han bærer selv en stor Del af Æren for Reformernes Gennemførelse. Han var personlig grebet af Medfølelse med Bøndernes usle Kaar, og han støttede trofast sine reformvenlige Ministre, naar de mødte Modstand. De to store Navne i Regeringen var som bekendt *Chr. D. Reventlow* og *A. P. Bern-*

Greve Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748—1827)
Gehejmestatsminister.
Kopi efter Maleri af Hans Hansen fra ca. 1805 (Frederiksborg).

storff. Den drivende Kraft i det daglige Arbejde blev snart den norskfødte *Chr. Colbjørnsen.* Det, man nu sigtede hen imod, var ikke blot praktiske Reformer, men ogsaa en fuldstændig Ændring af Bondens hele Stilling i Samfundet.

Straks fra 1784 fulgte Begivenhederne Slag i Slag. *Frederiksborg Amt* blev nu *Statens store Forsøgsmark.* Her, hvor Kronen saa at sige var den eneste Godsejer, lod Planerne sig lettest virkeliggøre. Her kunde Forsøgene ske uden at gribe ind i enkelte Godsejeres økonomiske Forhold. Den 3. November 1784 nedsattes en Kommission, den saakaldte *»lille*

Landbokommission«, med den Opgave at forbedre Bøndernes Tilstand paa Krongodset i de daværende Frederiksborg og Kronborg Amter. Kommissionens Formand blev Amtmand i Frederiksborg, *Heinrich von Levetzau* (1734—1820). Han var en med Hensyn til Udskiftningsspørgsmaal erfaren Mand, og han fik nu Lejlighed til ogsaa at vise sig i Besiddelse af sjældne Evner til at forhandle med Bønderne. Naar det kneb, forstod han altid at faa Sagen til at glide. Andre Medlemmer var de to berømte Brødre Reventlow, samt Etatsraad *Vilhelm August Hansen*, der, som Ejer af Godset Frydendal ved Holbæk, netop havde gennemført de Forbedringer, som Kommissionen skulde forsøge i Frederiksborg og Kronborg Amter.

Arbejdet skred hurtigt frem. I Løbet af tre Maaneder havde man udarbejdet en Plan, som Regeringen godkendte. Det første, man herefter gik i Lag med, var en Udskiftning af Jorderne, saaledes at hver Bondegaard saavidt muligt fik sit Jordtilliggende samlet i eet Stykke. Paa den Maade kunde Fællesskabet, som hidtil havde slaaet Bom for alle Fremskridt i Driften, ophæves. Men det første, der maatte ske, var jo en nøje Opmaaling og Vurdering af Jorden, og det var selvfølgelig et baade stort og møjsommeligt Arbejde. Dog alle Vanskelighederne blev overvundet. I 1789 var man naaet saa vidt, at Jorden var udskiftet i 113 Landsbyer, og Aaret efter var man færdig. Udskiftningen førte med sig, at mange Gaarde og Huse maatte flyttes ud fra Landsbyerne til de fjerntliggende Marker, og det mødte naturligvis ofte Uvilje hos de Bønder og Husmænd, det gik ud over. Men ogsaa dette Besvær kom man forbavsende godt over. I 1790 var ikke mindre end 423 Gaarde og 257 Huse i Nordsjælland udflyttede. Dermed var Landskabet stærkt paa Vej til at skifte Karakter. Smaaskovene og de spredte Træer paa Overdrevene forsvandt, Kornagre og Græsmarker afløste de stenede Jorder, Gaarde og Huse rejste sig rundt omkring i det aabne Land. Vil man have et Indtryk af en Udflyttergaard, kan man endnu adskillige Steder i Nordsjælland møde saadanne paa deres Plads. Men man kan ogsaa aflægge et Besøg paa Nordsjællandsk Folkemuseum paa Jægerbakken i Hillerød. Her

ligger en lille Gaard, der i Udskiftningstiden blev bygget ude i Lavø ved Helsinge. Den blev for en Snes Aar siden flyttet ind til Byen for at tjene som Museum. Husets Byggemaade med de tre Længer og et solidt Plankeværk, der lukker for Gaardspladsen, er typisk for vor Egn.

Heinrich von Levetzau (1734—1820).
Amtmand i Frederiksborg Amt; Formand for „den lille Landbokommission".
Malet af C. Rafn 1770.

Udskiftningen maa betragtes som det vigtigste praktiske Resultat af den lille Landbokommissions Arbejde. Men den havde jo mange andre Opgaver, som ogsaa blev løst. Baade Hoveriet og Tienden blev afløst med Pengevederlag. Herefter kom Bøndernes Arbejde udelukkende dem selv til gode, og det gav mere Lyst til at bestille noget. Nu kunde de køre deres Sæd i Hus, naar den var tjenlig dertil, uden at de behøvede at vente paa Tiendetageren. Endvidere udfoldede Kommissionen Bestræbelser for at udbrede Kendskabet til

bedre Sædskifte og f. Eks. til Kartoffelavl, som megen Jord i Nordsjælland egner sig fortrinligt til, samt til Staldfodring. Samtidig sørgede man for at skaffe den opvoksende Slægt en bedre Undervisning. I Aarene 1784—90 blev der saaledes i Frederiksborg og Kronborg Amter opført ikke færre end 35 nye Skoler.

Den sidste store Opgave, lige som Kronen paa hele Værket, var at faa indført *Selveje* eller *Arvefæste*, hvorved det kunde sikres, at Bøndernes Arbejde ogsaa kom deres egne Efterkommere til gode. Hidtil havde Fæstebonden kunnet sættes fra sin Gaard, hvis Godsejeren ønskede det, og ved Dødsfald var det ikke ualmindeligt, at en helt ny Mand uden for Familien indsattes paa en Fæstegaard, som den afdøde havde anvendt megen Flid paa at drive frem. Derfor bestemtes det fra 1786, at Arvefæsteskøder vilde kunne udstedes til en Bonde, naar 1) Gaardens Hovedlod var indhegnet, 2) Gaarden, hvis den var udflyttet, var fuldstændig opbygget, eller, hvis den var forblevet i Landsbyen, var vel vedligeholdt, 3) der var fornøden Besætning og Inventar paa Gaarden og 4) der ikke var Skatte- eller Afgiftsrestancer.

I Overensstemmelse med disse Betingelser kunde de første Arvefæsteskøder den 15. August 1788 uddeles til 15 Bønder fra Frederiksborg og Kronborg Amter. Det skete ved en Højtidelighed paa Frederiksborg Slot, ved hvilken Grev Christian Ditlev Reventlow personlig overrakte Bønderne Dokumenterne. Han holdt ved den Lejlighed en Tale, som er et glimrende Udtryk for hans lyse Haab til og Tro paa en god Fremtid for Danmark. Hør blot, hvad han bl. a. udtalte: »Jeg ser den lykkelige Dag i Møde, i hvilken man ved Bøndernes Undervisning i alle Skoler vil anse Forstandens og Hjertets Dannelse for vigtigere end Udenadslæsningen; den Tid, i hvilken man vel i Skolerne vil anse Undervisningen i Religion for den vigtigste, men ikke derfor betage Børnene deres Tid til at erhverve den Kundskab, som de behøver for at blive nyttigere og lykkeligere Mennesker i deres Kald. Jeg ser den Tid i Møde, i hvilken Udmarkerne vil ligne de velgødede Tofter, de sure Enge og Moser forvandlede til fede Haardbundsenge,

unyttig Krat være bortryddet, nyttig Skov og Underskov omhyggelig fredet, alt skadeligt Vand afgravet, alle Kampesten brugte til varig Indhegning med Stengærder; den Tid, i hvilken de udskiftede Bøndergaarde alle omgives med Kaal-,

„Det gamle Husmandssted" paa Jægerbakken i Hillerød.
Nordsjællandsk Folkemuseum.

Urte- og Blomsterhaver, med Pile og andre nyttige Træer; den Tid, i hvilken Kløvers, Kartoflers og nyttige Roers Dyrkning ikke er nogen Sjældenhed, i hvilken Tjenestekarlen vil sætte en Ære i at være den skrappeste Arbejder og Bonden i at være den bedste Husbonde; den Tid, i hvilken Bonde og Husmand vil være lige fornøjede med deres Stilling, ikke misunde hinanden, men som Venner ved gensidige Tjenester befordre den ene den andens Fordel; den Tid, i hvilken ingen fattig vil blive uhjulpen, og ingen arbejdsføre Tiggere vil

taales at omvandre; den Tid, i hvilken Spinderokken, Væven og anden huslig Vindskibelighed vil fylde de nu ledige Vinterdage.« — Og senere i Talen hedder det: »Vi har alle med samlede Kræfter arbejdet frem til at opfylde Kongens Befaling, Kronprinsens, Bondestandens sandeste Talsmands ind-

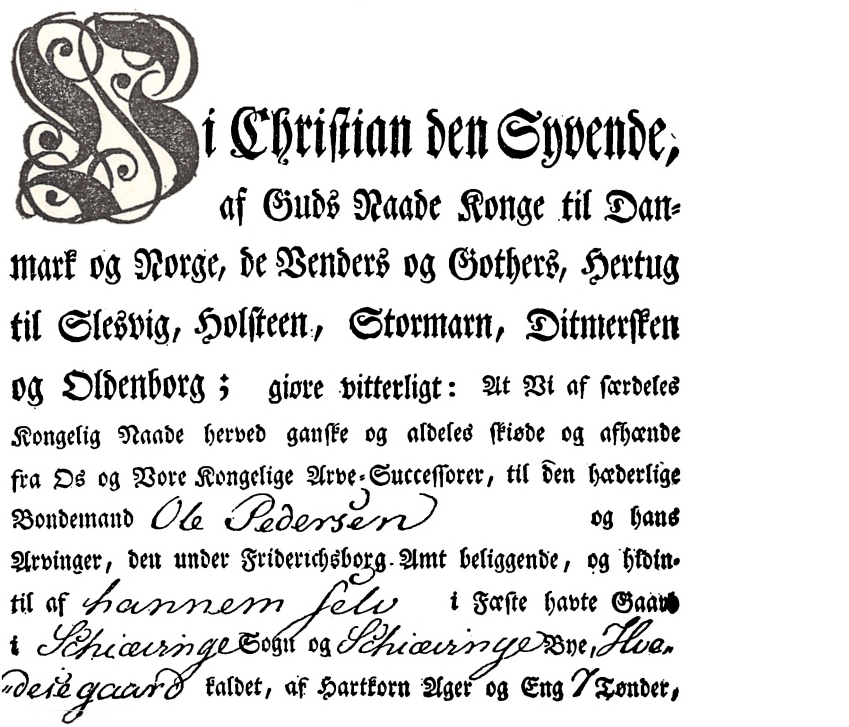

Vi Christian den Syvende,
af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmersken og Oldenborg; gjøre vitterligt: At Vi af særdeles Kongelig Naade herved ganske og aldeles skiøde og afhænde fra Os og Vore Kongelige Arve-Successorer, til den hæderlige Bondemand Ole Pedersen og hans Arvinger, den under Friderichsborg-Amt beliggende, og hidintil af hannem selv i Fæste havte Gaard i Schiæringe Sogn og Schiæringe Bye, Ilve-„de gaard kaldet, af Hartkorn Ager og Eng 7 Tønder,

Indledningen til et Arvefæsteskøde fra 1791.

derlige Ønske. Bønderne har med usædvanlig Flid og Mod indhegnet deres Lodder, opryddet Stene og Krat og afgravet det skadelige Vand. Guds Velsignelse har vi sporet i alle Foretagender, og han vil vist gøre disse Bønder til Eksempel for Danmark, som deres Brødre vil følge og gøre den i fordums Tid miskendte Bondestand til et arbejdsomt, lykkeligt og kækt Folk, af hvis Velstand alle de andre Stænders vil tage deres Udspring, og paa hvis Troskab og Mod Kongen kan lide som paa det sikreste Værn.« Saadan taler kun en

Mand, der føler en rig Lykke ved den Gerning, der er betroet ham.

Fremmest af alle Danmarks Bønder staar Nordsjællænderne i Taknemlighedsgæld til Greve Chr. D. Reventlow. Et smukt Udtryk for dette var det, at der paa Hundredaarsdagen for den store Mærkedag, nemlig den 15. August 1888, blev afsløret en Mindestøtte for ham i Frederiksborg Slotshave. Dette Monument er vor private Frihedsstøtte her i Frederiksborg Amt, og det fortjener at kendes af ethvert nordsjællandsk Barn. Paa Mindestøttens Forside er anbragt en Portrætmedaillon med Navneomskrift og Aarstallene 1788 —1888.

Paa Stenens Bagside staar:

STATSMINISTER
CHRISTIAN DITLEV FREDERIK
GREVE AF REVENTLOW
GJENNEMFØRTE
STØTTET AF HØJSINDEDE FÆLLER
BONDESTANDENS FRIGJØRELSE
FOR STAVNSBAANDET
1788

Paa Foden læses Versene:

VI VIL SKRIVE I SAND
HVAD DE GAMLE LED
MEN I STEN HANS NAVN
SOM FOR FRIHED STRED.

FRIHEDSTRÆETS UNGE STAMME
GAV HAN KRAFTIG ROD
SAND OPLYSNINGS DYBE KILDE
GROV HAN VED DETS FOD.

Foran Mindestøttens Fod staar en Broncefigur af en Genius, forestillende Friheden, med Oplysningens Fakkel højt løftet i den ene Haand og et sønderbrudt Aag liggende ved Fødderne.

Alt mens den lille Landbokommissions Arbejde skred

frem i Nordsjælland, udvikledes den almindelige Reformlovgivning for hele Landet Skridt for Skridt; den høstede utvivlsomt megen Gavn af Fremskridtsforsøgene her i vor Egn. 1786

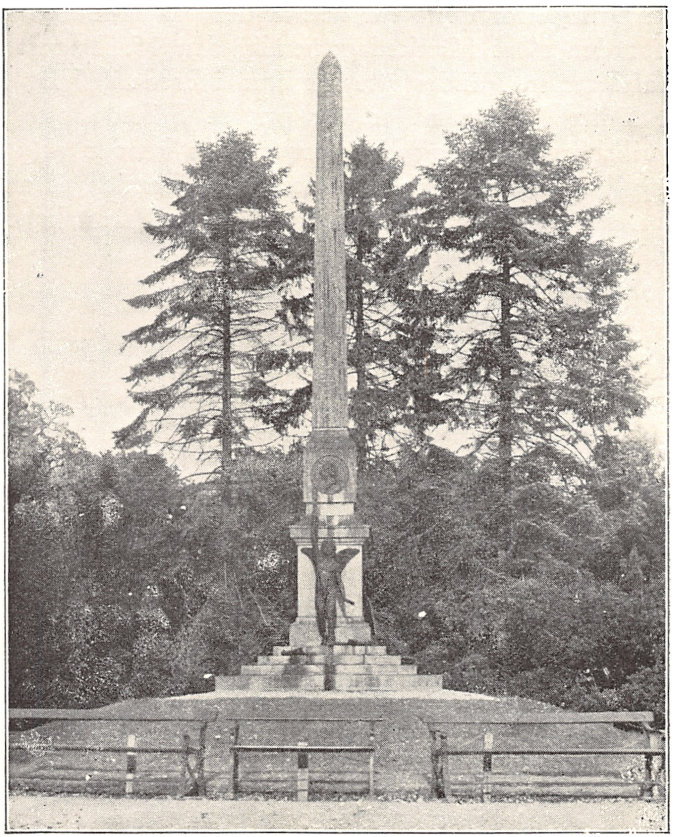

Reventlow-Støtten i Frederiksborg Slotshave.
Udført af Billedhugger Axel Pacht 1888.

nedsattes den »store Landbokommission« med Chr. Ditlev Reventlow som Formand og Chr. Colbjørnsen som Sekretær. 1787 kom Loven om Fæstebondens Retsstilling, der stillede Bønderne lige med Landets øvrige Borgere. Og 1788 fulgte saa den berømteste af alle Lovene, den om Stavnsbaandets

Ophævelse. Bønderne var nu ikke længere lænket til Godserne, og Godsejerne, der med disse Forordninger mistede deres Hold paa Bønderne, viste sig snart villige til at fastsætte Hoveriet ved Overenskomst og i mange Tilfælde ogsaa til at sælge Fæstegaardene. Skridt for Skridt afløstes den gamle Samfundstilstand af nye og friere Forhold. Landet kom ind i en frodig Udvikling, og der opstod nu hos Bondestanden en Driftighed og Virkelyst, som man ikke havde kendt til tidligere. Paa eet Punkt blev Reformerne ganske vist ikke ført til Bunds. Det var med Hensyn til Husmændene og Landarbejderne. At forbedre Kaarene for dem var forbeholdt en senere Tid.

Imidlertid var det, der skete, et saa afgørende Brud med Fortiden, at det godt kan betegnes som en Revolution. Det tjener til Ære for den daværende Statsform, Enevælden, at den formaaede at tilpasse sig Udviklingen, saaledes at denne Revolution, som det for Resten er gammel Skik her i vort Land, kunde ske paa fredelig Vis.

Og det bør ikke glemmes, allermindst af os, der bor her i denne skønne Egn, at det var Nordsjælland, der leverede saa afgørende Bidrag til Landboreformernes heldige Gennemførelse og dermed til Oprindelsen af en lykkeligere Tid for Danmark.

Litteratur:

Schultz' Danmarkshistorie III og IV Bd. (Kbh. 1942)
Peter Ilsøe: Nordens Historie (Kbh. 1940)
C. Christensen: Hørsholms Historie (Kbh. 1879)
H. Rosendal: Bondefrigørelsen i Nordsjælland. Fra Frederiksborg Amt 1911.
Johs. F. Christensen: Fra Udskiftningen i Nordsjælland. Fra Frederiksborg Amt 1912.
Anders Uhrskov: Fra Landbrugets Verden. Fra Frederiksborg Amt 1938.
V. Hermansen: Klostre og Domæner. Fra Frederiksborg Amt 1939, II.

DAGLIGT LIV PAA LANDET

Af *Anders Uhrskov.*

Sidst i det 18. Aarhundrede — altsaa for omkring 150 Aar siden — blev Landsbyjorderne udskiftet, og et stort Antal Gaarde og Huse blev fra Landsbyerne flyttet ud paa Markerne. Der var derfor i hine Aar et meget stort Byggeri rundt omkring i Nordsjælland, men Husene saa dengang helt anderledes ud end dem, man bygger nu. Da baade Gaardmænd og Husmænd var meget fattige, maatte de spare det mest mulige paa Pengene. Det skete derved, at man gjorde saa meget som muligt af Arbejdet selv, og hvis man paa en Gaard havde Brug for en Husmands Hjælp, betalte man for en stor Del med Gentjenester eller med Gaardens Produkter. Desuden fik han altid Kosten paa Gaarden, mens Arbejdet stod paa.

Bygningerne paa Landet var dengang saa godt som altid opført af Bindingsværk. Tømmeret fik man i Skoven, og næsten alle Gaardmænd og Husmand havde dengang Øvelse i at arbejde i Træ, ligesom der de fleste Steder fandtes et Huggehus med Økse, Sav og Hammer. Savværker eksisterede ikke, saa man maatte selv save Kævlerne ud til Bjælker, Planker og Brædder. Det var et Arbejde, der nok skulde bringe den dovne Sved ud. Hvis Gaardmanden eller Bonden, som han ofte blev kaldt, ikke selv kunde overkomme at hugge Tømmeret til, fik han en Hugger til Hjælp, det var en af Sognets Husmænd, som var baade Tømrer, Snedker og Hjulmand paa een Gang.

Tømmeret blev nu hugget til til Stolper, Bjælker og Spær. Dernæst blev Bindingsværket samlet og rejst, og derpaa blev Husene tækket med Rør fra Moser og Kær samt Langhalm, d. v. s. renstraaet Rughalm. Arbejdsdagen var lang, men til Gengæld krydrede man Tilværelsen med Løjer og Morskab, og kræsen med Midlerne var man ikke. Naar Tækningen var

ved at være færdig, kunde man kalde paa Tjenestedrengen: »Hør, Dreng, kan du løbe hen til Naboen og hente *en Tagsaks*, ellers kan vi ikke faa Tagskægget klippet.« Var Drengen godtroende nok, benede han af, men blev en Skuffelse rigere, for der er slet ikke noget, der hedder Tagsaks. Man var i det hele slem til at holde Børn for Nar i gammel Tid. Naar man kørte Gødning ud og var ved at være færdig, var

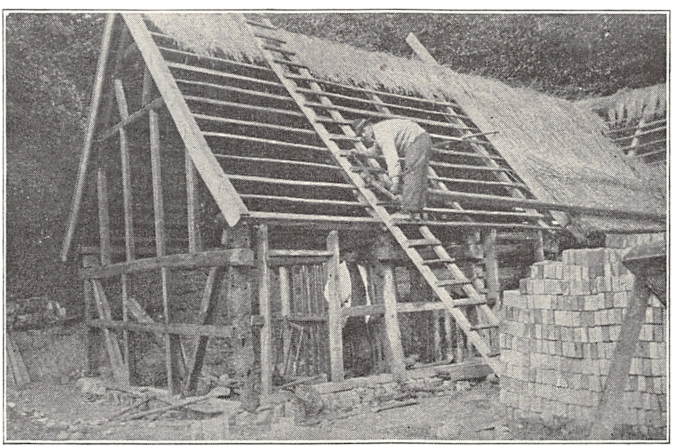

Bindingsværket er rejst, Huset tækkes.
(Det gamle Husmandssted paa Jægerbakken i Hillerød.)

det en kendt Spas at sende en Dreng hen til en anden Gaard for at laane *en Møddingskraber* — en Genstand, der heller ikke eksisterede — og nu kunde det ske, at man gav Drengen en Sæk tunge Sten at slæbe paa, og naar han kom hjem, blev han udlet oven i Købet.

Naar Taget var lagt, skulde Bindingsværkets Mellemrum fyldes ud med æltet Ler. Mændene kørte Leret hjem fra Marken, æltede det, saa det blev til et jævnt Pløre, og nu var det Kvindernes Sag at klaske det vaade Ler ind i Tavlene. Paa den Maade opstod de klinede Vægge, som blev kalket hvide, naar de var nogenlunde tørre. Holdbare var disse Vægge ikke, og især kunde stærke Regnbyger let beskadige dem. Derfor var det af stor Vigtighed, at Murene var lave, og at Tagskægget hang godt ud over dem. Alligevel skulde de repare-

res en Gang om Aaret og bagefter kalkes. Det skete gerne til Pinse.

At bygge en Gaard var dengang et langvarigt og haardt Arbejde, men det skabte et vist Fællesskab mellem Gaardens Folk og dem, der hjalp til. Det var, ligesom de allesammen fik en vis Ejendomsret til den Gaard. Desuden oplivede man

Gaard i Sjælsmark, Bloustrød Sogn.
Der var som oftest ingen Vinduer i Udhusene.

sig ved et Klinegilde og et Par ekstra Snapse nu og da, og Spas og Løjer var man meget for i hine Tider. Ordsprog og ejendommelige Talemaader var der mange af. Naar den lange Arbejdsdag var til Ende, kunde Husmanden eller Karlen forfriske sig ved Udtrykket: »Saa gik den Dag med Mageligheed — naar Arbejdet regnes fra!« Eller naar man kom til Sæde ved Nadverbordet, kunde det bøde lidt paa Trætheden spøgefuldt at gentage det gamle Ord: »Det er godt at komme til at sidde ned, naar man har ligget hele Dagen!«

Stuehuset ejede kun faa Bekvemmeligheder. Det samme Værelse var baade Dagligstue, Spisestue og Soveværelse. Maaske der endda laa et Par Gæs i Gaasebænken og rugede samtidig med, at de morede sig med at nappe dem i Benene,

der formastede sig til at sætte sig paa deres Bænk og derved tog Udsigten fra dem.

Der var meget koldt i Stuen om Vinteren. Bilæggerovnen kunde ikke reguleres, og Kulden trængte let igennem de tynde klinede Vægge. Det lunede noget at anbringe Panel over Bænkene. Panel og Omhængsseng var malet med stærke Farver. Bondens Stue var som hans Kvindes Dragt farverig,

Risbjerggaard, Kyndby Sogn, set fra Gaden.

men stilfuld og smuk. Stuehusene var kun 5—6 Meter brede og Stuen havde derfor Ydervæg til begge Sider, hvad der ikke gjorde den varmere. Man havde dengang aaben Skorsten, d. v. s. Husmoderen stod ved et Ildsted lige under Skorstenspiben og lavede Mad. Det gav meget Træk, og Gigten plagede mange Kvinder slemt. At der i Stuen var Lergulv og i Skorstenen Stenbro, gjorde ikke Kulden mindre følelig.

Disse lerklinede Huse var kolde, utætte og fugtige. Efter som Tiden gik, søgte man at gøre dem noget mere solide. Man erstattede Lerklinkningen med et Murværk af raa eller lufttørrede Sten, som man selv lavede. Det kostede altsaa ikke andet end Arbejdet. Senere hen i forrige Aarhundrede murede man Tavlene op med brændte Sten, som man købte paa Teglværkerne, men de kostede jo Penge. I 1870'erne kom der bedre

Tider, d. v. s. Bønderne tjente flere Penge, og da fik mange Landmænd Raad til at erstatte deres Bindingsværkshuse, der ogsaa var brandfarlige, med grundmurede Bygninger. Rundt omkring i Nordsjælland findes der fra den Tid mange grundmurede Gaarde og Huse, men i hvert Sogn er der endnu adskillige Bindingsværkshuse tilbage.

Vi vender tilbage til Tiden for 100—150 Aar siden. Arbej-

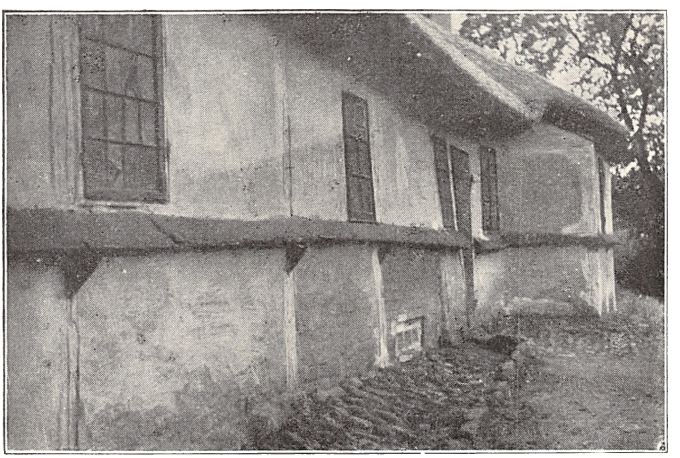

Elmegaard, Vejleby, Vellerup Sogn, Stuehuset set fra Haven. I Forgrunden et blyindfattet Vindue, i Baggrunden en tidligere Bagerovn af Bindingsværk. (I Almindelighed var Bagerovnen oval og uden Bindingsværk.)

det var strengt og Arbejdsdagen lang. Maskiner kendte man ikke, og Redskaberne var ofte tunge og klodsede. Manden saaede sit Korn med Haanden, han høstede det med Le og tærskede det i de lange Vinterdage med Plejl. Ikke mindst det sidste var strengt og ensformigt, kun oplivet af den Rytme, som de taktfaste Plejlslag gav i Logulvet.

Var Mandens Arbejde strengt, var Kvindernes det ikke mindre. Hun bagte, bryggede og slagtede. Hun gennemførte med pinlig Nøjagtighed alle de Arbejder, der skulde til, for at Hør og Uld kunde blive omdannet til smukke og varme Klæder. Da man i hine Tider havde saa faa Penge mellem Hænderne, gjaldt det om at tilvirke saa meget som muligt selv, og

det, man skulde spise eller klæde sig i, stammede, saa vidt det overhovedet var muligt, fra egne Produkter. Men et stort og mangfoldigt Arbejde krævede det, og saavel Piger som Drenge blev i Landsbyhjemmene holdt til Arbejde i en Grad, som man ikke kender det nu om Stunder. For at en ung Pige kunde blive en dygtig og økonomisk Husmoder, maatte hun lære

Stuehus ved Frerslev Hegn. Udbygningen i Forgrunden kaldes Korsstue.

mangfoldige Ting. Brødet bagte man selv. Rugen avlede man paa Marken, og naar den var tærsket og renset, kørte man en Sæk Rug til Mølle og fik den malet. Det medførte ingen kontante Udgifter, idet Mølleren toldede af Sækken, d. v. s. han tog med et Toldkar saa og saa meget og fik sin Betaling derigennem.

Af Rugen fik man Rugmel og Sigtemel, og nu kom Husmoderens Arbejde. Der skulde lægges Dejg, og Bagerovnen skulde opvarmes. Den var bygget som en stor Pukkel ud fra det Rum, som kaldtes »Skorstenen«, hvor man lavede Mad, og hvorfra man fyrede i Bilæggerovnen i Stuen og under Bryggerkedlen og Maltkøllen, der fandtes i Stegerset til modsat Side. Et mindre Landbohjem, som det saa ud paa Stavns-

baandstiden, findes paa Jægerbakken i Hillerød (Nordsjællandsk Folkemuseums gamle Husmandssted). Krævede det megen Erfaring at ælte Dejgen og slaa Brødene op, var det af ikke mindre Vigtighed at kunne se, naar Ovnen var varm nok, saa Brødene hverken fik for megen eller for lidt Varme.

Foruden Rug var Byg et vigtigt Næringsmiddel. Af Byg fik man paa Møllen Byggryn og Bygmel. Grynene blev brugt

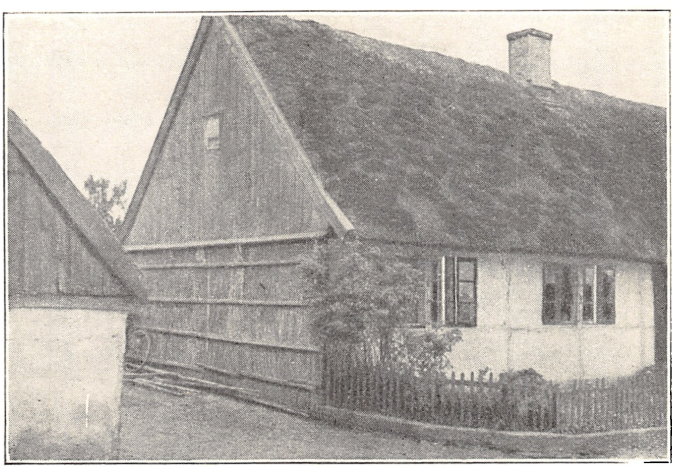

Hus i Vejleby, Vellerup Sogn. Gavlmuren er beklædt med Halm.

til Grød. Bygmelet anvendtes til Melgrød og Æbleskiver. Disse betragtedes som en Herreret og blev bagt i store Mængder til Juleaften og Nytaarsaften. Naar man Juleaften havde faaet et Fad Æbleskiver paa Bordet, spillede man ofte Kort om dem. Efter som Spillet gik, vandrede Æbleskiverne fra Haand til Haand. Det fortælles, at der paa en Gaard var en Kone, der var saa dreven til at spille Kort, at hun vandt alle sine Æbleskiver tilbage igen, og da Nytaarsaften kom, delte hun de samme Æbleskiver ud paany.

Til Maden hørte ogsaa Sulet og Sildene. Sulet fik man af Grisen, som man selv fedede og slagtede til Mikkelsdag eller Jul. Der var gerne en Mand i Landsbyen, som kunde slagte Grisen, men alt det øvrige store Arbejde med at lave Blodpølse, Medisterpølse, Rullepølse, salte Flæsket ned o. s. v. var

Husmoderens Sag. Den Dag, Grisen skulde slagtes, begyndte man meget tidligt, og der gik en lang Dag, inden man var nogenlunde færdig. Anstrengelsen belønnedes med et Pølsegilde, hvor den dampende nykogte Blodpølse stod paa Bordet og for Mændenes Vedkommende blev skyllet ned med et Par gode, velvoksne Snapse.

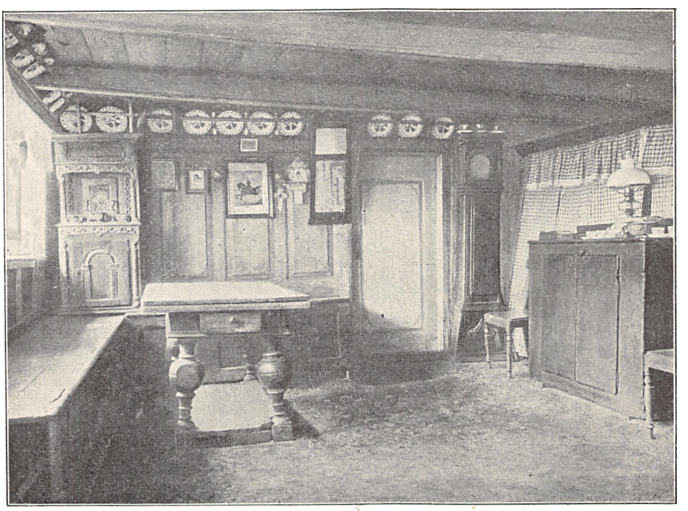

Gammel Stue i Alme, Græsted Sogn.

Sildene, som saltedes ned i store Mængder, købte man af en Fiskemand, der hentede dem i Læssevis i Fiskerlejerne og kørte ind i Landet og solgte dem. Kogt saltet Sild med Rugbrød til var sædvanlig Ret til Davre.

Fersk Kød, som man køber det nu, fik man saa godt som aldrig, medmindre man da i Efteraarstiden slagtede et Faar eller to.

Smør og Ost lavede man selv. Andelsmejerier fandtes ikke dengang. Naar Mælken var malket og blevet kold, skummede man den. Efter at man havde faaet samlet en passende Mængde Fløde sammen, kærnede man den, men det var et strengt Arbejde, og da Renligheden ikke var stor i hine Tider, kunde det nu og da vare længe, inden man fik Smør. Naar et saadant

Uheld indtraf, mente man tidt, at det var en ond Kvinde — en Heks — som havde set med onde Øjne paa Fløden og derved hindret den i at blive til Smør. Hvad man ikke selv brugte af Smørret, solgte man til Købmanden i Byen.

Kone spinder Hør.

Ogsaa Øllet skyldtes i væsentlig Grad egen Tilvirkning. Malt fik man af Byg. Det blev hældt op i et Kar, hvori der kom Vand. Nu spirede Byggen, og naar den var groet tilstrækkeligt, blev den lagt op paa Maltkøllen og tørret, hvorefter man malede den paa Maltkværnen, som man havde staaende i de fleste lidt større Hjem. Dermed var Maltet bragt til Veje. Humlen avlede man selv, eller man købte den f. Eks. paa Novembermarked i Hillerød, hvor fynske Humlekræmmere

sammen med mange andre Handelsmænd falbød deres Varer. Ogsaa Brygningen krævede megen Øvelse, for at Øllet skulde blive velsmagende og holdbart.

Klæder, Linned og Sengetøj skulde ogsaa laves og ikke

Hjem fra Malkning. Konen bærer Mælkespanden paa Hovedet og strikker samtidig.

blot til daglig Brug, men ogsaa som Udstyr til de opvoksende Døtre og Sønner. Paa Marken avlede man Hør, hvoraf der forfærdigedes Hørlærred — og det noget grovere Blaarlærred — til Skjorter, Særke, Lagner og Duge. Af Faarene fik man Uld, der brugtes til Strømper, Vadmelstøj og andet godt. Alt dette medførte en Mængde Arbejde, hvoraf det ikke krævede mindst Færdighed og Udholdenhed at faa Hørren og Ulden spundet.

Naar det almindelige Dagværk var gjort, satte Husmoderen og hendes Piger sig om Vinteraftenen til at spinde til Sengetid. Husmoderens Arbejde oplivedes af Forventningen om de gode Klæder, der skulde komme ud af det hele, men den unge Pige saa ret naturligt anderledes paa Sagen. Hendes Hu stod til noget helt andet end til der at sidde og glatte Traad Time efter Time og Aften efter Aften. Hendes Stem-

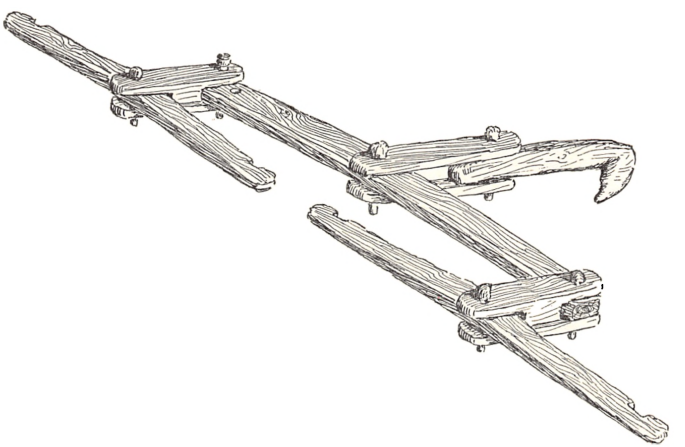

Hammelstøj, hjemmelavet og udelukkende af Træ.

ning gav sig Udtryk i Spinderokkens Tale. Om Mandagen gik den saa langsomt, saa langsomt og sagde ligesom sagte: »Jeg — har — hele — Ugen — for — mig. Jeg — har — hele — Ugen — for — mig.« Men om Fredagen var den i bedre Humør. Dagen efter var det Lørdag, og Lørdag Aften var fri. Derfor kørte den stærkt og sagde: »I Morgen er 'et Lørd'! I Morgen er 'et Lørd'!«

Man støbte selv sine Lys, hvis man da var kommet saa vidt, at man havde erstattet Tranlampen med de blafrende Tællelys. I Huggehuset forarbejdede Mandfolkene de Trælysestager, Lysene skulde anbringes i. Sammesteds lavede man Tøjrestager, Skovle, Grebe og mange andre Redskaber, der helt eller delvis var af Træ. Brændevin brændte man ogsaa, selv længe efter at det var blevet forbudt.

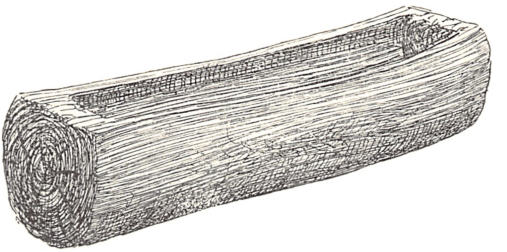

Sædetrug, lavet af en udhulet Træstamme. Sædemanden bar den ved Hjælp af en Rem over Skulderen. Senere anvendte man et Sædeløb, bundet af Rughalm. Det var baade bekvemmere og lettere at bære. Dernæst gik man over til at saa af en Sæk, og endelig kom Saamaskinen.

Man sparede paa Tingene, og man sparede paa Tiden. Et Eksempel paa, hvorledes man tog Tiden i Agt, har man i følgende: Naar Husmandskonen efter at have malket sin Ko gik hjem fra Marken med Mælken, skulde Bindehosen samtidig passes. For at dette kunde lade sig gøre, bar hun Mælkespanden paa Hovedet, idet den hvilede paa en af brogede Klude udsyet Mælkekrans. Garnnøglen var fastgjort i Bæltekrogen, en Messingindretning, der sad i Bæltet og var forsynet med kejtede Sirater samt Forbogstaver og Aarstal — aabenbart en Kærlighedsgave, modtaget i Ungdommens Vaar. Paa den Maade kunde Konen bære Mælken hjem og samtidig øge Bindehosens Længde betydeligt.

De mindre Landbrugere — Husmændene — maatte for at kunne eksistere skaffe sig en væsentlig Indtægt udover det, deres Landbrug gav. Mange af dem gik i Dagleje paa Bøndergaardene. Bonden pløjede og harvede Husmandens Lod, og som Vederlag herfor ydede Husmanden og hans Kone et vist Antal Dages Arbejde i Sommer og Høst. Ellers var Daglønnen om Sommeren 50 Øre om Dagen og Kosten, og om Vinteren tærskede Husmanden paa Akkord for Bonden, saaledes at han f. Eks. fik hver 21. Tønde selv. Dette kaldtes at tærske til Punds. »De task Bonden for Føden,« som Folkevittigheden ændrede det til. Sin egen Sæd maatte Husmanden tærske om Aftenen og om Søndagen.

Mangletøj. Brugtes i Stedet for Rulle.

Andre Husmænd drev et Haandværk ved Siden af deres Landbrug. Skrædderen,

Sadelmageren og Huggeren fik Kosten paa Gaardene, mens han arbejdede der. Endelig var der Smeden, som i væsentlig Grad fik sin Løn i Naturalier. Det samme gjaldt Væveren. I mange Hjem vævede man iøvrigt selv.

Gaardmændenes og Afbyggernes Indtægter bestod væsentlig af Salg af Korn, Smør, hjemmeslagtede Svin, Æg, Ænder og Gæs eller, hvis de havde godt Tørveskær, Salg af Tørv. Boede de nær Skoven, sved de maaske Kul, som de solgte i Byerne. Korn, Fedevarer m. m. solgtes oftest paa Torvet i Helsingør eller Hillerød. For at torve godt gjaldt det om at være der i god Tid. Mange havde et Par Mil eller mere til Købstaden, saa man maatte tidligt hjemmefra. Og naar Bonden var paa Vognen, fik Hestene Lov at strække ud. Det var der iøvrigt flere Grunde til. Mange skulde gennem Skov, og helt sikre var de Veje ikke, naar man kom hjem med Penge paa Lommen, og Mørket var faldet paa.

Naar Bonden var naaet ind til Byen, blev han standset ved *Acciseboden*, hvor man skulde betale *Accise*, en Toldskat, der indtil 1850 opkrævedes af de Produkter, Landmanden førte ind til Byen. Holdt der en halv Snes Vogne, kunde det sinke meget. Bonden og Sisebetjenten havde ganske modsatte Interesser. Resultatet blev en Række Drillerier og Snyderier med tilhørende Skænderier. Inde i et Læs Hø kunde der være gemt en Sæk Sæd eller et Par Sider Flæsk. Sisebetjenten jog derfor lange Søgere gennem Læsset for at fornemme, om der var fastere Ting derinde. Øgedes hans Mistanke, eller han var i mindre godt Lune, kunde han kommandere Manden til at læsse det hele af, for at Sagen kunde blive tilbørlig undersøgt. Det var nu ikke uden Grund, han var mistænksom, for kunde man tage ham ved Næsen, gjorde man det. Havde man f. Eks. en Hare med til Torvs, var det jo langt det fordelagtigste at slippe for at betale Afgift af den. Den kunde gemmes inden i en Sæk Sæd, eller endnu bedre

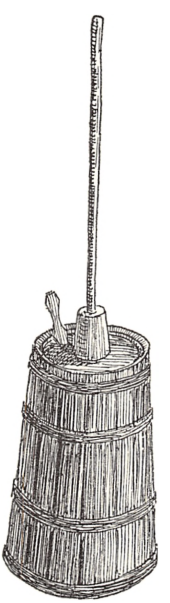

Kærne.

— den kunde bindes fast inden under Konens mange og tunge Skørter. Paa den Maade skal mere end een Morten være kommet ufortoldet til Torvs.

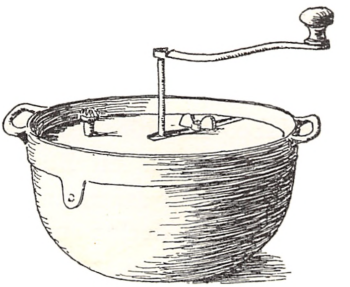

Kaffebrænder.

Naar Tolden endelig var betalt, skyndte man sig ind i Byen. I Hillerød kunde det rummelige Torv paa saadanne Dage være saa fyldt med Køretøjer, at de holdt langt ned i Slotsgade. Her solgte saa Bønderne deres Sæd til Købmanden og deres Fødevarer til Prangerne. Bagefter holdt de ind i deres sædvanlige Købmandsgaard og gjorde deres Indkøb af Kaffe, Sukker, Brændevin m. m. Naar en Købmand og en Bonde i hine Tider handlede med hinanden, sagde Købmanden du til Bonden, men fik selvfølgelig De igen. Saadan var Forholdet mellem Almuen paa den ene Side og Embedsmanden og Borgerskab paa den anden.

I hine Tider var der Amtstue i Esrum, og her betalte Landmændene Skat. En Mand har med sin Bedstefar som Kilde fortalt mig, at det paa Amtstuen kunde hænde, at en Bonde, naar han ikke havde aftalte Penge, fik en paa Siden af Hovedet af en af Kontorfolkene. Bedstefaderen var der ingen, der rørte. Han var nemlig en meget stærk Mand, saa stærk, at han kunde staa i et Skæppemaal og løfte en Tønde Strandsand paa sig, og det var der nu ikke mange, der kunde, selv i hine Tider, da det betød mere end nu, om man havde gode Kræfter. Adskillige Mellemværender blev nemlig ordnet med Næverne. Det at have gode Kræfter skabte en tilsvarende Respekt.

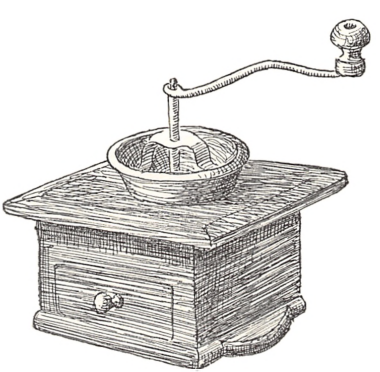

Kaffekværn.

Nogen direkte Protest vovede man næppe at fremkomme med over for Embedsmændene, men

kunde man komme til at drille dem eller faa dem til at holde Lyset, da var det en god Oplevelse at have at tage frem, naar man en Dag sad og fik en Kaffepuns sammen med en Nabo. En lille Historie fra Torvelivet i Helsingør skal jeg lige fortælle. En Bondemand havde, da han holdt uden for en Købmandsforretning, forsømt at spænde den ene Skagle fra og fik derfor en Tilsigelse om at møde paa Politikontoret. Han mødte ogsaa, men nægtede at have gjort noget ulovligt. Ja, det kunde ikke nytte, sagde Fuldmægtigen, for han havde selv noteret ham. »Næ-j,« sagde Manden, »det kan ikke passe, for Fuldmægtigen kender jeg, og det er jo en pæn Mand, men ham, der skrev mig, det var en ren Sjover.« Ja, det kunde ikke nytte, det var 2 Kroner i Mulkt. »Naa, ja,« sagde Manden og begyndte at rode i Vestelommen, der var fuld af Enører. Af dem tog han een op og lagde den paa Pulten. »Det var een Øre . . .« og han tog en til — »det var ogsaa een Øre og een og een er to . . .« — »Ja, De maa skynde Dem,« sagde Fuldmægtigen, »jeg har travlt.« — »Ja, jeg er en gammel Mand og maa se mig for, hvad Penge jeg giver ud. Det var een, og det var to . . .« saa tog han atter en Enøre op — »det var ogsaa een, og det var tre . . .« Men til sidst tabte Fuldmægtigen Taalmodigheden og jog ham ud, saa Manden slap for at betale.

En stor Del af de Varer, den nordsjællandske Bonde havde at afsætte, blev kørt til København og solgt der. Det gjaldt navnlig Tørv og Trækul, men ogsaa Sæd, Flæsk, Ænder og Gæs. En gammel Bonde fra Tjæreby ved Hillerød har fortalt mig, hvorledes han kørte til København for at torve saa sent som i 1890erne. De var to Mænd, der lagde sammen om at køre ind med to, tre Grise og en Del Ænder. Han fortæller herom: Vi kørte hjemmefra Kl. 10 om Aftenen, og da vi kom til Bloustrød Kro, skulde vi ind at hvile os lidt. Det var Fredag før Jul, og der var fuld af Folk, som ogsaa skulde torve. De sad paa Bænke, og de laa paa Gulvet. Nogle skulde ind med Juletræer. Der holdt hele Læs udenfor. Vi fik os en Bid Brød og lænede os tilbage og sov. Kl. 2 blev der Røre derude, og vi kom saa atter paa Vognen. Da vi naaede *Geels*

Bakke, var der saa lang en Række Vogne, at den naaede helt op til Toppen. Vi havde ikke stort Læs, men vi maatte skrue os op ad Bakken for at komme omkring dem. Vi kørte saa ind til Vibenshus og fik en Kop Kaffe, mens Hestene fik et lille Foder. Da vi kom ind ad Byen til — det var i Lysningen

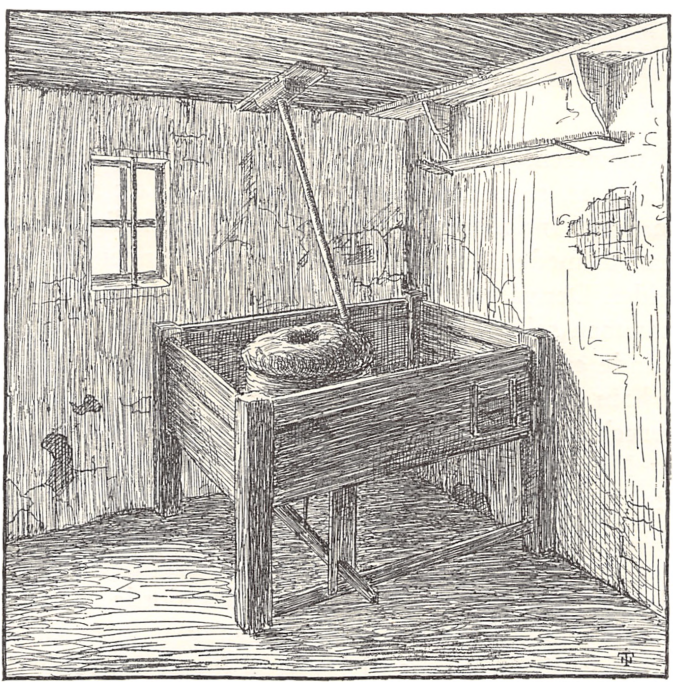

Maltkværn.

mellem syv og otte — havde vi straks Flæskesjoverne, som vilde bære, naar vi havde solgt. Man kunde daarlig faa solgt og vejet, før han nappede Grisen og løb med den.

Disse Københavnsture, som for Kulsviernes og Tørvebøndernes Vedkommende blev foretaget mange Gange om Aaret, var baade langvarige og anstrengende. Men de gav Anledning til, at man traf sammen med Venner og Bekendte. Ofte blev der drukket tæt, og paa Hjemvejen kørte man om Kap med de tomme Vogne, saa det peb i Træakslerne. I Kroerne bede-

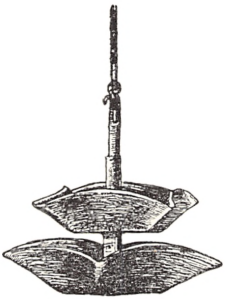

Tranlampe.

de man, og det gik ofte vildt til. Kulsvierne var raske Folk, og et Slagsmaal gik de ikke af Vejen for. Engang da de bedede i Rudersdal Kro, kom der, fortæller en Mand mig, en Kulsvier ind — svirende var han, det var han forøvrigt altid — han havde faaet Kullene godt betalt og havde en Lærredspose fuld af Sølvpenge. Der stod nogle Folk ude i Rejsestalden og talte om, at de ikke kunde faa Pengene til at slaa til. Saa kom Kulsvieren. »Hvad er det, I siger? Kan Pengene ikke slaa til?« Det er, som han kunde bande, Løgn, og saa hev han Posen op af Inderlommen og slog Staldkarlen lige i Panden, saa han daanede. Men Posen revnede, og Pengene trillede til alle Sider. Der var mange om at samle op, og han fik dem ikke alle sammen selv, for der var ingen, der kunde lide ham.

Kunde en Kulsvier køre uden om en anden — køre omkring ham, som det hed — var det en yndet Spas, og var det en Tørvebonde, der forsigtigt sneglede sig af Sted, var det en særlig Morskab, om man kunde faa Held til at køre ham i Grøften med samt hans Tørv. Men Kulsvierne fandt det ikke nær saa interessant, naar andre forsøgte at køre uden om dem. Herom har jeg hørt følgende Historie. I den Tid Frederik VII boede paa Frederiksborg Slot, og det gjorde han til Branden 1859, blev kgl. Kammersanger Christian Hansen undertiden tilsagt til at komme til Hillerød for at synge for Majestæten. Efter en saadan Begivenhed traf Christian Hansen engang en velhavende Mand, der var kørende i egen Landauer og netop skulde ind til København. Han tilbød Kammersangeren Plads i Vognen, og de kørte af Sted. Et Stykke inde i Skoven naaede de to Kulsviere, der havde stort Læs og derfor kørte med jævn Fart. Kusken paa Landaueren, der havde et Par raske Heste for, vilde køre udenom, men Kulsvierne kørte bestandig i Zig-zag, saa det ikke var muligt at komme forbi. Endelig saa det da ud til, at det skulde lykkes. »Kør til, Per!« raabte Manden i Landaueren, og Per skulde lige til at stryge udenom, da de to Bønder sprang af Vognen

og greb Hesten i Hovedtøjet. Det var dog mere, end man kunde finde sig i. Vognens Ejer og Kammersanger Christian Hansen, der iøvrigt selv var af Kulsvieræt og en stor og kraftig Mand tillige, sprang ud af Vognen og gennempryglede de to Bønder. Og saa kørte de af Sted mod Byen, alt hvad Hestene kunde springe. Men inde ved Lyngby stod de to Herrer af Vognen, drejede ind ad en Sidevej og gik det sidste Stykke Vej til Fods, mens Per kørte videre med den tomme Landauer. Det viste sig at være meget hensigtsmæssigt, for kort Tid efter blev Vognen indhentet og omringet af en halv Snes yngre og ældre Kulsviere, der havde spændt Hestene fra Vognen og nu oven paa Seletøjet kom jagende i Galop med Knipler i Hænderne. Kusken gjorde de ikke noget, men havde de to Herrer været der, var det jo nok ikke gaaet dem saa godt.

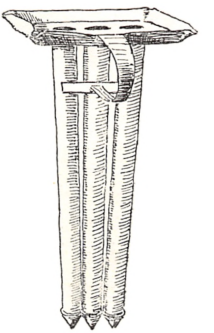

Lyseform, hvori man støbte Tællelys.

At Nordsjællænderne under deres Ophold i Kroerne undertiden blev en Del forsinket paa Hjemvejen, kan ikke undre. Saaledes kom en Hønsekræmmer engang i et godt Lag i Ballerup Kro, og da han kom hjem, vilde Konen have at vide, hvorfor det havde varet saa længe. »Jo,« sagde Manden, »Kongen var i Ballerup, og jeg skulde blive at se ham.« Havde Konen faaet Klarhed over, at det var Klør Konge, det drejede sig om, havde hun maaske haft en anden Mening om Sagen.

Lysestage til at hænge paa Væggen.

I Slutningen af det 18. Aarhundrede anlagde man forskellige Steder i Landet nogle store og kostbare Landeveje. For at faa en Del af Udgifterne ind igen anbragte man visse Steder en Bom tværs over Landevejen, og for at komme derigennem skulde kørende og ridende samt de, der kom drivende med Kvæg, betale en Afgift, der benævntes Bompenge. Med Bompenge var det som med Accisen. Kunde man ved et eller andet Kneb redde sig uden om Betalingen, var det baade en Fordel

og en Fornøjelse. Men iøvrigt kunde et spøgefuldt Indfald ogsaa være oplivende. Saadan var der et Sted her i Amtet en Slagter, som havde mange Kunster i sit Hoved. Da han en Dag kom hjem fra København, fortalte han Naboerne, at det havde været en farlig Historie med den Københavnstur. Han kunde ikke komme igennem Geels Skov for Spyfluer. Da Tilhørerne saa noget tvivlende ud, forklarede han: »Jo, Bommanden i Skoven forlangte Penge for at lade mig slippe gennem Bommen, han vilde ikke lade sig nøje med Spyfluer!«

En Dag kom Slagteren ind til Smeden, hvor man bød ham en Bid Brød. Da han vilde skære sig en Skive Ost, sagde han til Smedekonen: »Maa jeg skære af Osten, hvor jeg vil?« — »Ja, saamænd maa du saa,« svarede hun. »Mange Tak,« svarede Slagteren, »saa tror jeg, at jeg vil skære af den hjemme.« Og dermed puttede han Osten i sin Lomme og gik sin Vej.

Nordsjællænderne er den Dag i Dag kendt for deres smukke og raske Heste. At være godt kørende var ogsaa i gamle Dage en Æressag for Bonden. Det var ligeledes hans Kones Interesse. I alt Fald var der engang en Kone i den sydlige Del af Amtet, der gav sit Livssyn Udtryk i følgende Ord: »Gode Heste og Penge paa Lommen det er jo det, vi lever for!«

Havde Købstadturene deres oplivende Sider, var de dog ogsaa anstrengende og om Vinteren bitterlig kolde. Uldent Undertøj kendte man intet til, og ofte havde man heller ikke Overfrakke.

Livet var dog ikke lutter Slid og Slæb. Trangen til Fest og Glæde fandtes hos Mennesker dengang som nu. Den tilfredsstilledes navnlig ved Fester og Højtider. Til Mikkelsgildet, som Høstgildet kaldtes, var Husmanden og hans Familie samt de andre, der havde hjulpet til i Høsten, indbudt. Man fik det, man kunde spise og drikke, og Stemningen var god. Om Vinteren var Fastelavn en Tid, hvor Gækken blev slaaet løs. Da en Præst spurgte Børnene, hvilken Dag der var den helligste i hele Aaret, svarede en af Drengene uden Betænkning: »Fastelavnsmandag!« Og da Præsten spurgte hvorfor, svarede han: »For den Dag skal vi hverken i Kirke eller i Skole.«

Af Højtiderne var Julen den, man saa hen til med størst Forventning. Et gammelt Ord karakteriserede de tre Højtider saaledes: Den fede Jul, den magre Paaske og den sultne Pinse. Til Jul og til Gilderne fik man Sigtebrød, den øvrige Del af Aaret maatte man nøjes med Rugbrød. Godgørenheden var stor op mod Jul. Gaardens Husmænd og Folkene fik et Sigte-

Ung Pige fra Horns Herred i Folkedragt. Hun har et Sølvhovedvandsæg i Haanden.

brød hver i Julerente. Klokkeren, Præsten og Læreren blev undertiden ogsaa betænkt. Smaafolk med Tilknytning til Gaarden fik nogle Pund Byggryn og en Kande Mælk, stundom ogsaa en halv Klipfisk. Desuden kom der mange Tiggere: »Kunde jeg ikke bede om lidt til Helligaften i Guds Navn?« Der var Gaarde, hvor der kom op til en halv Snes Tiggere daglig, og de fik alle. Hyrdedrengen, der havde tjent paa Gaarden om Sommeren, var indbudt til Juleaften, der fejredes med svære Maaltider, Salmesang og Kortspil om Æbleskiver. Julemorgen hilste man hinanden med Ordene: »Glædelig Jul, Helsen og Sundhed og alt, hvad som kært er!«

Julen er i det hele et levende Udtryk for den Samhørighed, der var mellem Gaarden og dem, der ved Arbejde eller paa anden Maade havde Tilknytning til den. Der var ogsaa en Følelse af Forpligtelse over for de fattige, der med Staven i Haanden og Posen paa Nakken maatte vandre Sognet rundt for at tigge til Føden. Fattigforsørgelsen var i hine Tider elendig i Sammenligning med vore Dage. Fællesskabsfølelsen var til Gengæld større. Men Sandheden er den, at naar man ikke evnede at arbejde, eller hvis man gik fra Ejendommen, saa var der ofte ikke anden Udvej end Staven og Posen. Og — fortæller en ældre Mand mig — saa blev de gamle let tilbøjelige til at søge Trøst i Flasken, og naar denne Trøst ikke længere forslog, endte det nu og da med, at de tog Livet af sig.

Levevilkaarene var i hine Tider haarde for alle. At disse Forhold skabte et barskt Livssyn, er ganske naturligt. Naar en Søn eller Datter havde naaet den giftefærdige Alder, fik de langtfra altid Lov til selv at bestemme, hvem de skulde giftes med. Navnlig gjaldt det Gaardmandsbørnene. Forældrene afgjorde Sagen, efter at der »var tinget om Medgift«. Navnlig var Forældrene ivrige efter at faa Datteren gift. Det havde sin Grund i de meget vanskelige Forhold, Tiden bød den ældre ugifte Kvinde. Der var i hine Tider ingen Stillinger for Kvinder, hverken i Skoler, Forretninger e. l. Den ugifte Pige kunde blive Tjenestepige, og naar hun blev for gammel til det, maatte hun spise Naadsensbrød hos en gift Søster eller Broder. Det var den sidste Udvej for den ugifte Kvinde, og den var ikke misundelsesværdig.

I Aarene 1818 til 1828 var der Landbrugskrise her i Landet og det i en hel anden Stil, end man har kendt det i vore Dage. Tvangsauktioner blev der holdt paa Herregaarde og i Præstehjem. Mangfoldige Gaardmænd maatte gaa fra Hus og Hjem og havde saa ikke anden Udvej end at gaa rundt og tigge. Saadanne haarde Tider bundfældede sig i Bøndernes Sind og skabte en dybtgaaende Angst for Brødet. Naar Bønderne derfor med Haardhed satte deres Vilje igennem med Hensyn til deres Børns Giftermaal, var det ikke begrundet i idel Ondskab. Men de havde set, hvad Armod var. Angsten

for, at deres Børn skulde synke ned i dens Dyb, overmandede alle andre Følelser. Alt andet — kun ikke dette.

At et saadant Livssyn medførte bitre Kampe mellem gamle og unge, siger sig selv. Det medførte ogsaa Tragedier, som da man paa en Gaard ved et Dobbeltbryllup kort før Kirkefærden fandt den ene Brudgom hængt nede i Loen. Men Gildet blev holdt, og Dansen gik, som Sædvane var. Sorgen har ikke været mindre af den Grund, men Skik skulde følges og Skandale undgaas. Endelig har Bondens Skæbnetro vel ogsaa spillet nogen Rolle.

Brylluppperne var ofte store. Gæsterne blev gennem en Bedemand indbudt til at møde »med Kniv og Skeer og i de bedste Kle'er.« Gafler kendtes ikke, man maatte bruge Fingrene. Forud for Gildet — det gjaldt baade Bryllup og Begravelse — blev der fra de indbudte, der boede nærmest, bragt Mælk og Smør til Gildesgaarden. Naar Gæsterne kom, blev de i Forstuen budt Velkommen med en Skænk — Mændene med Brændevin, Kvinderne med Ekstrakt, en Art Punch — og efter en solid Frokost kørte man til Kirke. Der kunde være baade tyve, tredive og fyrre Vogne i Følge. Vogntoget kaldtes Stadsen. Foran Vognene var der to eller flere Forridere. De to første red langt forude. Der kunde nemlig ved Vejen eller ved Kirkedøren være anbragt Ting, som gerne skulde fjernes, inden Brudetoget naaede frem. Var en Mand mistænkt for at have hentet lidt rigeligt Brænde i Skoven, kunde der være anbragt et Stykke Favnebrænde. Man var i det hele ikke kræsen i Midlerne, naar man vilde nogen til Livs.

Efter Vielsen kørte Stadsen tilbage til Gildesgaarden, ofte under Bøssesalut fra venligsindede Beboere. Gildesmaden bestod ved Brylluppper og andre Gilder for hundrede Aar siden af Risengrød og Klipfisk. Dertil kom rigeligt med Snapse — Fisken skulde jo svømme. Musikanterne spillede over Borde. Bagefter dansede man eller spillede Kort.

Foruden de mange indbudte kom der ofte en Del Fattigfolk, dels fra Sognet og dels længere borte fra. De blev beværtet med Mad og Drikke ude i Loen.

Skilsmisse kendte man ikke til blandt Bønderne. De saa

saaledes paa det, at naar et Par Mennesker var blevet gifte, var det deres simple Pligt at holde ud med hinanden til deres Dages Ende. Pligtfølelsen var i det hele taget stærk i hine Tider.

Naar et Barn var blevet født, skulde der brænde Lys om Natten, indtil Barnet havde været i Kirke, hvad der ofte fandt Sted den følgende Søndag. Ellers kunde Barnet blive forbyttet, men naar det først var døbt, havde Troldtøjet ingen Magt over det.

Bonden var meget religiøs, men hans Religiøsitet var stærkt hedensk farvet. En af dens Grundbestanddele var Angst. Han troede paa Nisser og Ellefolk, Trolde, Varulve, Gengangere og deslige. Angsten gav hans Fantasi Vinger, og hans Fantasi i Forbindelse med hans digteriske Evner skabte en Rigdom af Folkesagn.

Folketroen — eller Overtroen, som man ogsaa kalder den — var baaret af den Livets Usikkerhed, som hine Tiders Forhold i særlig Grad frembød. Man kan i det hele taget sige, at Overtroen til enhver Tid staar i nøje Forbindelse med den Livets Usikkerhed, som de tilstedeværende Forhold frembringer. Den økonomiske og helbredsmæssige Usikkerhed var for hundrede Aar siden meget større end nu, derfor var Overtroen ogsaa stærkere. Det gjaldt frem for alt om at afvende onde Aanders Anslag. En lille Dreng, der var i Kirke 1879, havde i sit Svøb paa Brystet gemt et helligt Blad — en Stump af Balles Lærebog — en Femogtyveøre og en lille Smule Brød. Det hellige Blad skulde beskytte mod Troldskab. For Femogtyveøren skulde den første Bog til Drengen købes, saa blev han ikke tungnem, og Brødet skulde betyde, at han ikke vilde komme til at savne Føden.

Bryllup, Fødsel og Begravelse er Livets store Trehed. Begravelsen blev der lagt megen Vægt paa. Den afdøde havde sit Jordetøj liggende, undertiden ogsaa Kisten staaende. Naar Liget var klædt og lagt i Kiste, blev der lagt Staal — en oplukket Saks — og et Kors, flettet af Straa, paa det, og ved Begravelsen blev forskellige andre Ceremonier foretaget, altsammen for at hindre den døde i at gaa igen. Til Gildet fik

de Risengrød og Klipfisk med hjemmelavet Sennep til. Der blev ikke sparet paa Brændevin og det hjemmebryggede Øl. Ogsaa ved denne Lejlighed fik Fattigfolk deres. En af mine Hjemmelsmænd fortæller herom følgende: Mens de spiste, samlede der sig uden for Porten et halvt Hundrede fattige gamle Mænd, Koner og Børn, hver med sin Træske, og ventede paa, at de spisende skulde blive færdige, for saa fik de saa megen Risengrød, de kunde spise, og et Stykke Sigtebrød og et Stykke Fisk med hjem.

Blev man syg, søgte man en klog Mand eller en klog Kone — sjældent en Læge. Dette var jo ogsaa noget kostbart. Det syntes i hvert Fald Pinde-Mads, der aldrig havde fejlet noget, før han kom til at sidde fast i en Snedrive, hvad der skaffede ham en Forkølelse, han ikke kunde blive af med. En Dag, han var i Byen, gik han ind til en Læge og spurgte, om han kunde kurere ham. Det mente Lægen da nok, han kunde. Hvor meget det skulde koste. »Ja, en Daler kan vel passe for det,« svarede Lægen. »Nej, nej,« ivrede Pinde-Mads, »jeg er ikke saa meget syg. Jeg er kun syg for en otte-tolv Skilling!«

Nu maa vi slutte denne Skildring af Livet i den nordsjællandske Landsby i gamle Dage, og det kan passende ske ved at anføre et Vers, der i en gammel Gaard stod malet over Døren. Det lyder saaledes:

»Gaa ud og ind med Fred,
Gud hjælpe dig og dine.
Her fik jeg Hus og Hjem
og Brød for mig og mine.«

Litteratur:

Anders Uhrskov: Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tid paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger. Kbh. 1918.
Anders Uhrskov: Nordsjællandsk Folkeliv, Bd. 1—5. Kbh. 1921—24.
— Det gamle Husmandssted. Hillerød 1925.
— Fra Stavnsbaand til vore Dage. Bd. 1—3. Kbh. 1938—40.
De afbildede Redskaber findes alle paa Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød.

FISKERIET

Af *H. C. Terslin.*

Fiskeriet er et af vort Folks ældste Erhverv og er ogsaa i Nordsjælland kendt fra ældre Stenalder, mens Landbruget først i yngre Stenalder blev Hovederhvervet og har været det siden.

I Middelalderen drev man stort Sildefiskeri i Øresund; men der fandtes ingen egentlig Fiskerstand. Naar Sildestimerne viste sig om Høsten, strømmede Bønder og Købstadfolk til Kysten, ofte langvejs fra, for at gaa paa Sildefangst, og de opslog Boder ved Stranden, hvorfra de nedsaltede Silden, og der herskede Liv og Røre i den korte Sildetid; men naar denne var omme, drog alle hjem til deres egentlige Dont, og Stranden laa atter øde hen. Kun Kystbønderne drev lidt Fiskeri som Bierhverv den øvrige Del af Aaret.

Men efterhaanden blev nogle af de fremmede boende ved Stranden, og de og nogle Kystbønder slog sig ned i Smaasamfund paa passende Steder, grundede Fiskerlejerne og levede helt eller delvis af Fiskeri. De ældst kendte nordsjællandske Lejer er Gilleleje og Villingebæk, der første Gang nævnes 1536. Foruden af Fiskeri nærede de sig ved Handel med Korn, Kvæg og Smør; men Christian III paabød dem at holde sig fra Handel, som alene Købstæderne havde Privilegium paa.

Gilleleje har altid været det største nordsjællandske Leje; i 1580'erne boede her 70 Fiskere. Men det store Befolkningstal kunde ikke holde. 1610 var kun 48 af de 70 Huse tilbage, og i 1695 boede her blot 25 Fiskere, som tilsammen havde 6 Smaabaade og ikke havde Raad til at anskaffe Fiskeredskaber, hvorfor de levede i Fattigdom. De første 20 Aar af det 18. Aarhundrede var vi i Krig mod Sverige; Misvækst og Kvægpest fulgte i Krigens Spor, hvad ogsaa kunde mærkes i Nordsjælland. Dertil kom Sandflugten, som med Mellemrum hær-

gede Nordsjællands Kyst i lange Tider. Disse Ulykker, og især Sandflugten, ramte Gilleleje haardt. 1777 var Flyvesandet ved at begrave Lejet; det lagde sig i Driver over de 3 Alen høje Stengærder, trængte ind i Husene og lagde sig i haandsbredtykke Lag paa Straatagene af de skrøbelige lerklinede Bin-

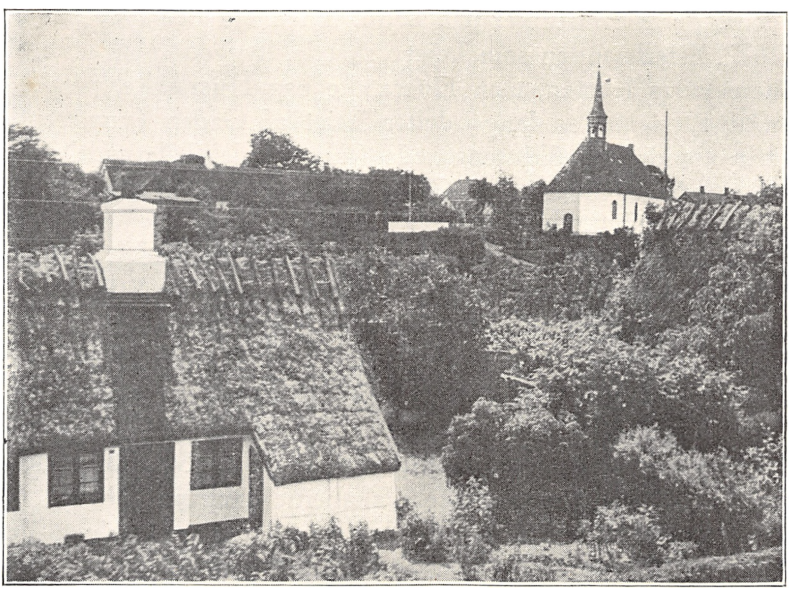

Parti fra Gilleleje.

dingsværkshuse. De kunde ikke modstaa Trykket, og i vore Dage træffes ved Udgravninger Tomter af det gamle Gilleleje 2—3 Alen nede i Sandlagene. Aarsagen til Sandflugten skyldtes uforsigtig Hugst i Kystskovene, hvorved Strandsandet i tørre, blæsende Perioder fik frit Løb. At man lod Grise og Kvæg rode i det tynde Plantedække ved Stranden, hvorved Sandet blottedes, var medvirkende Aarsag til Katastrofen. I Slutningen af det 18. Aarhundrede begyndte bedre Tider for Fiskerlejet, og Befolkningstallet steg siden jævnt. I vore Dage bor her ca. 50 Fiskere og desuden ca. 40, for hvilke Fiskeriet er Bierhverv; dertil kommer de mange Arbejdere,

Haandværkere og Købmænd, ialt et Indbyggertal paa ca. 1800, men i Ferien 2—3000 flere, nemlig Sommergæsterne.

Det er vanskeligt at faa et Indtryk af, hvorledes det oprindelige Fiskerleje saa ud, inden det blev Villa- og Stationsby. Men Kærnen i Byen er Fiskerhusene. Disse laa saa nær Stranden som muligt, for at man kunde have let Adgang til Baadene, der blev trukket paa Land, inden Havnen blev bygget 1872. Efterhaanden som Lejet voksede, byggede man ikke videre langs Kysten, men Husrække bag Husrække, parallele med Kysten. Paa langs deltes Lejet af Gaden (nuværende Hovedgade) og Skidtenstræde (nuværende Østergade), paa tværs af krogede Stier og Gyder, som Sandgyden (nuværende Store Strandstræde).

Fiskerne havde hver 2—3 Tdr. Land Mark uden for Gilleleje; hjemme havde de en lille Kaalhave. Foruden Stuehus var der Udhus med Lade, Lo og Stald til Ko, Faar og Gris. I Stuehuset fandtes Opholdsstuen med Omhængsseng, Dragkiste, Bord, Træsofa (Slagbænk), Rok og Bilægger. I Øverstestuen, hvor man kun kom ved festlige Lejligheder, saas fortrinsvis Klædekister. Køkkenet med den store aabne Skorsten fyldte en god Del af Huset. Fiskeredskaberne hang paa Loftet.

Selv om Hus og Stuer blev holdt mønsterværdigt, hvad der var Konernes Arbejde, idet de baade hvidtede og malede, var det dog Baadene og Fiskeredskaberne, som Hovedinteressen samlede sig om. Thi de betingede Eksistensen; var de ikke i Orden, og slog Fiskeriet fejl, truede Fattigdom; for Fiskernes lille Landbrug, særlig paa sandet Jord, betød ikke stort, især da Fiskeren ikke havde megen Interesse deraf; hans Mark er Havet.

Til langt ind i forrige Aarhundrede købtes Baadene paa Råå, Viken og Höganäs i Skåne, idet Gilleleje sent fik et Baadebyggeri. De ældst kendte Baade var uden Dæk og derfor daarligt egnede til at hvile ud i paa Frivagterne. Siden blev de forsynet med Dæk; disse Baade var 24—28 Fod lange. De havde Navne som Johanne, Gøgen, Haabet, men tillige Tilnavne, som mest anvendtes, saaledes Grisen, Mazurka, den Trætte (den sejlede daarligt). Fiskerflaaden var i 1880—90'erne

stor og bestod af 16 Kvaser à 30—38 Fods Længde og 6—8 Tons*); de anvendtes under Fiskeri ved Odden (Sjællands Odde), Anholt og Jyllands Østkyst; thi Gillelejerne fiskede ofte langt borte. Til Fiskeri i hjemlige Farvande havde man 38 Baade à 22—28 Fod og 3—5 Tons. Endelig var der 12 Fragtbaade, der f. Eks. anvendtes, naar Fiskerne om Vinteren

Der sættes Garn.

sejlede Kartofler, som de købte af Omegnens Bønder, til København.

Hver Aarstid havde sit Fiskeri. Efteraar og Vinter fiskedes Torsk med Kroge paa Grundene ud for Gilleleje eller i Dybet mellem dette og Kullen, om Foraaret Rødspætter og Tunger paa Smidtenstraa, Dybet mellem Gilleleje og Hesselø, og om Høsten Sild i hjemlige Farvande eller ved Odden. Til disse Fiskerier hørte forskellige Redskaber, som man selv fremstillede. Rødspættegarn og Næringer (Sildegarn) lavedes af Hørgarn, som ofte forfærdigedes af Hør fra egen Mark. *Redskabet til Torskefiskeriet* bestod af 100 Kroge; hver af disse var med

*) 1 Ton = 1,133 m^3 Skibslast.

en lille Snor bundet med en vis Afstand til en Line. Som Agn (Mading) anvendtes Sandorme eller Kongsnegle; i vore Dage bruges Aalekvabber. Redskabet bragtes i Orden, inden man sejlede, og lagdes paa et Trug; hver af Baadelagets 4—5 Mand havde 4 Trug med. Forinden Redskaberne blev sat, blev de bundet sammen til eet langt Redskab, og i hver Ende af det anbragtes et Reb med en Kulle (en stor Sten) til Forankring. En Line førte op til et baadformet, flydende Træstykke, der var forsynet med et Flag eller en Riskost, saa at man kunde finde Krogene, naar de skulde drages næste Dag. Et *Rødspættegarn* lignede et mægtigt Lagen paa ca. 70 Favnes Længde og 2 Alens Bredde. Maskevidden var beregnet saaledes, at Rødspætterne kunde blive hængende ved Gællerne. Hver af Garnets Sider var fæstet til en Line, som hed Tælen; til den ene Tæl var med Mellemrum bundet Smaasten for at holde Garnet nede; det stod opret i Vandet; paa den opadvendende Side var bundet Fleder, smaa Stykker let Træ, hvori Ejerens Bomærke var skaaret. Hver af Besætningens 4—6 Mand havde 3—4 Garn; disse blev bundet sammen til eet langt Redskab og forsynet med Kulle og Knob, naar de sattes i Vandet. *Næringen* til Sildefiskeri lignede Rødspættegarn, men var smaamasket og havde en Længde af 16 Favne og en Bredde af 3 Alen. Langs Overkanten var der Korkstykker, langs Underkanten Smaasten, de saakaldte Lundinge. Baadelagets 4—5 Mand havde hver 8—10 Næringer med. Der kunde saaledes være indtil 50 Næringer pr. Baad. Naar de blev bundet sammen, fik man et Redskab paa ca. 800 Favne d. v. s. ca. 1500 m, en Længde som fra Gilbjerg til Havnen. Redskabet sattes paa 14—15 Favnes Dybde. Det blev forsynet med 3 Knob (1 i hver Ende og 1 i Midten); Kullen var en Sten paa 15—25 kg; endvidere anbragtes en lille flydende hvidmalet Tønde i hver Ende af Redskabet.

Markering af Fiskeredskaber var nødvendig, for at de skulde kunne genfindes. Thi i stormfuldt Vejr og med Strøm kunde de drive bort, selv om de var forankrede med Kuller. For at Ejermanden kunde finde sine Garn, var Knobene forsynet med hans Forbogstaver samt GL ɔ: Gilleleje. Men i gun-

stigste Tilfælde fandt man let Redskaberne, fordi man havde foretaget en Krydspejling, da de blev sat. Denne foregik ved Hjælp af Punkter i Land. Disse var højtliggende Kirker, som Blidstrup, høje Træer eller Trægrupper, Kæmpehøje o. s. v., som kunde ses langt til Søs. Naar Redskabet var sat, tog man Kending paa langs og dernæst paa tværs ad Land, hvorved

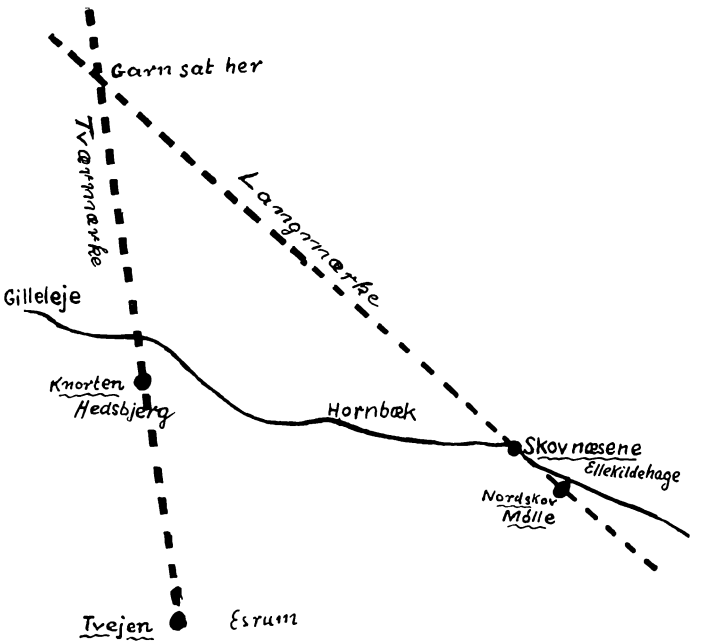

Krydspejling.

man fik et Langmærke eller Langmed og et Tværmærke eller Tværmed. Hvert af disse bestod af 2 Punkter i Land, nemlig et Bag- og et Formærke, det første inde i Land, det sidste nær Kysten. Der var en Mængde Punkter i Land, som kunde anvendes ved en Krydspejling, og Fiskerne havde deres egne Betegnelser for disse. Man kunde f. Eks. have sat Garnene et Sted i Farvandet, hvor Punktet Nordskov Mølle i Nærheden af Aalsgaarde faldt sammen med Skovnæssene*), som var en Gruppe Træer ved Ellekildehage; det udgjorde Langmærket, og samtidig fandt man som Tværmærke to andre Punkter i

*) kaldtes Skovnæsene.

Land, som dækkede hinanden, nemlig Tvejen, der var to høje Træer paa Esrum Tingbakke, og Knorten, der er en lav Oldtidshøj paa Hedsbjerg Bakkedrag. Hvor de to Linjer krydsede hinanden, var Redskabet sat.

Naar Fangsten kom i Land, afhændedes den til Prangere, der ofte kom kørende langvejs fra, og som solgte Fisken i

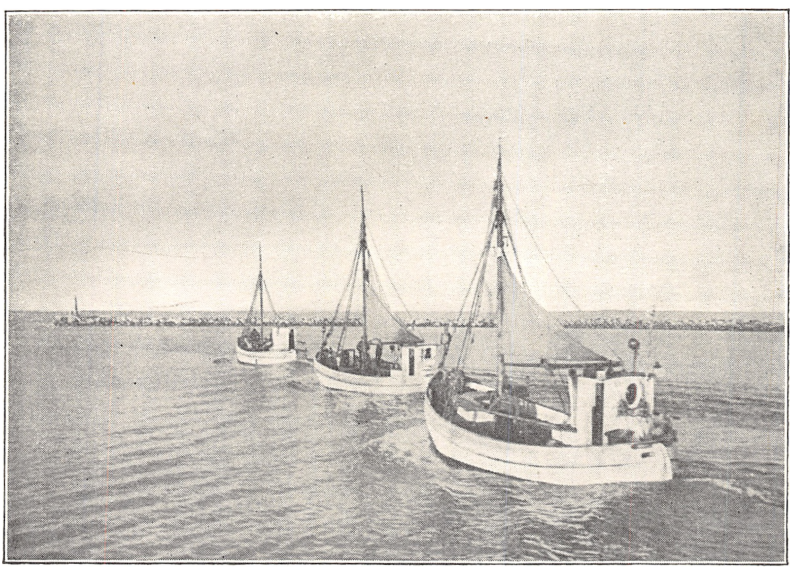

Fiskerbaade gaar ud paa Sildefiske.

Byerne eller paa Landet, eller Fiskerne lod en af Gillelejes Vognmænd køre Rødspætterne til Gammel Strand, hvor de afhændedes til en bestemt Opkøber. Og nu forestod det besværlige Arbejde at rense Garnene for Tang og tørre dem paa Stejlerne (høje Pæle) ude paa Stejlepladsen; derefter skulde de bødes (repareres), idet de ofte var gaaet itu ved at hænge fast i Vrag, Ankre o. s. v. paa Havbunden.

Sildefiskeriet var Aarets vigtigste Begivenhed; af dette afhang ens Velfærd. Der var dem, som havde gode Fangster, idet de var heldige at sætte deres Næringer i Sildestimerne, der jo ikke kunde ses fra Baaden. Men andre havde Uheld. I gammel Tid var mange overtroiske og mente, at Uheld skyldtes Trold-

tøj eller onde Menneskers, Hekses, Anslag. For at værge sig herimod lagde man en Saks i Næringen, da Staal mentes at værne mod saadant, eller man skød en Bøsse af, inden Garnet sattes i Vandet. Man brugte ogsaa at hælde lidt Brændevin i Garnene som et Slags Offer til de skjulte Magter. Fik man da Held, troede man paa Midlet; men hjalp det ikke, søgte man Bistand hos kloge Koner, som ved deres Kunst skulde prøve at afvende Trolderiet eller udfinde, hvem der havde forvoldt det onde, og finde Raad imod det.

Rent bortset fra Trolddom, som ingen fornuftige Mennesker længer tror paa, forstaar man nok, at det ikke er saa let at være Fisker. Forfærdigelsen af Redskaberne og Tilrettelæggelsen af Fiskeriet er yderst indviklet. Det er lettere at sidde paa Molen og pilke eller med en Medestang vente paa Bid, som mangen Dreng har prøvet. Fiskeriet var især i gamle Dage anstrengende og krævede et godt Helbred, og det var tillige ofte farefuldt. Især var det vanskeligt at lande paa den aabne Kyst i Stormvejr. Her er Revler og Grunde, og mange Fiskerbaade er kæntret og Fiskere druknet for Øjnene af deres kære derinde paa Bredden. Derom taler Kirkebogens Dødsliste sit dystre Sprog, som da 4 Fiskere af en Besætning paa 7 Mand i December 1845 satte Livet til, og de øvrige med Nød og næppe reddedes af en tililende Baad.

Derfor var de gamle Fiskere alvorsfulde, ofte religiøse; de havde tit haft Brug for Gud under deres farlige Hverv. Men de var tillige muntre Folk, der med stort Lune kunde berette om Oplevelser, de som unge Sømænd havde haft paa Togter til fjerne Lande. Især holdt de af Børn og kunde fortælle dem fantastiske Historier. Der var f. Eks. den om det store Skib, der om Morgenen i fuld Fart passerede Helsingør og var saa bredt, at det samtidig skurede baade Danske- og Svenskekysten, og det var tillige saa langt, at Søfolkene kunde springe i Land og endda om Aftenen naa at komme om Bord.

Litteratur:

Thomas B. Bang: Bidrag til Gillelejes Historie. (Fra Frederiksborg Amt 1917).

Gilleleje Museums Aarbøger, udkommet siden 1933.

NORDSJÆLLANDSK SAMFÆRDSEL

Af *Knud Klem.*

Det er en nødvendig Forudsætning for Udviklingen af et Lands eller en Landsdels Erhvervsliv, at dets forskellige Omraader staar i let Forbindelse med hinanden. Hvis Landmanden ikke kunde køre sin Mælk til Mejeriet, og hvis det Smør, som her fremstilles af Mælken, ikke pr. Jernbane eller Landevej kunde føres til Byen, hvor det købes og forbruges, eller hvorfra det eksporteres videre, kunde Danmark slet ikke have det moderne Landbrug, det er berømt for, og paa samme Maade vilde det gaa med alle mulige andre Erhverv. Navnlig er det moderne Samfundsliv med sin stærke Specialisering yderst ømfindtligt over for Uregelmæssigheder inden for Samfærdselsforholdene, saaledes som vi i Isvintre og Krigstider har mærket saa stærkt.

I gamle Dage var det undertiden meget vanskeligt at komme fra Sted til Sted. Befolkningen var derfor henvist til at fremstille alt det, den havde Brug for. I den enkelte Husholdning kunde man ikke nøjes med at lave den til Husstandens Medlemmer nødvendige Føde. For det første maatte man ved Slagtning, Bagning, Ølbrygning etc. fremstille alt det, der skulde bruges til Madlavningen, og tillige var det nødvendigt at spinde Garn af Faarets Uld eller af Hørren, som man selv dyrkede, og af Garnet væve Klæde og Tøjer. Man maatte støbe Lys og mange andre Ting og lave Redskaber selv. Til dette sidste havde man vel tidligere Smeden, vor ældste Haandværker, til Hjælp, men i mangt og meget var Produktionen baseret paa egen Arbejdskraft. Selv om det enorme Fremskridt, som er sket siden denne rene Naturalvirksomheds Dage, først og fremmest skyldes den almindelige Fremgang inden for Teknikken, er denne i meget stor Ud-

strækning en Følge af Samfærdselsforholdenes stadige Forbedring.

I vort ældste Samfundsliv gælder den Grundregel, at Vand forbinder, Skove og Ødemarker adskiller. Derfor blev Danmarks Grænser mod Øst ikke Øresund, men de uvejsomme Skovstrækninger ved Nordgrænsen af de gamle Provinser Skaane, Halland og Blekinge, ligesom Skove og Ødemarker paa Grænsen af Slesvig og Holsten mod Syd kom til at skille Danskerne og Tyskerne. Blandt Samfærdselsmidlerne er Vejene naturligvis vigtige Led, men da Landet ogsaa selv var skovfyldt, var Vejene i ældre Tid baade faa og lidet farbare. Færdselen foregik i væsentlig Grad paa Hesteryg, mindre ved Hjælp af Vogne.

Allerede i Oldtiden har vi dog kendt *Veje*. Arkæologerne, de Folk, som giver sig af med de jordfundne Minder fra forhistorisk Tid, fortæller os, at vi en Mængde Steder i vort Land finder Oldtidens Gravhøje liggende i lange Rækker, og de formoder derfor, at der langs disse Højrækker har gaaet Veje. Hist og her kan man i udyrkede Egne, endog i vore Dage, finde Spor af saadanne Oldtidsveje. I Sønderjylland gaar lange Vejlinier i Retning fra Sydøst til Nordvest op til Egnen omkring Hjerting og Esbjerg, hvor man formoder, at der allerede i Oldtiden fandtes vigtige Udskibningssteder, og vi har betydelige Rester af den Oksevej, som utvivlsomt allerede i Oldtidens Dage gik ned gennem Nordjyllands og Slesvigs Midte paa Grænsen af Østjyllands Skovbakker og Vestjyllands vældige Lyngflader, og ad hvilken de store Studedrifter i umindelige Tider er blevet drevet mod Syd til Markederne i Holsten og Hamborg.

I Frederiksborg Amt er det vanskeligt at følge Vejene fra Oldtiden. Vi kan finde større Højsamlinger mange Steder i Amtet. Fra Stenalderen ligger de især i Teglstrup Hegn, Hornbæk Plantage, paa Halsnæs og i Horns Herred, fra Bronzealderen især i Kystegnene fra Dronningemølle til Tisvilde, langs Arresøen, mangfoldige Steder spredt i Amtet, men i større Samlinger især paa Vestsiden af Horns Herred. Af egentlige Vejlinier kan efter Højrækkerne spores en Stenalders-

linie, der fra Egnene Vest for Furesøen i Københavns Amt skyder sig mod Nord op til Nivaaen i Egnen omkring Hesselrød, en Bronzealdersvej synes sydfra at bevæge sig fra Smørum i Cirkelbue mod Nord og Nordvest til Uvelse. Oldtids Vejlinier fra Syd til Nord mener man ogsaa at kunne spore langs Roskilde Fjord fra Roskilde til Frederikssund omtrent følgende den nuværende Landevej samt gennem Horns Herred ikke langt fra den nu nedlagte Bane. Man kan vel ikke anse disse Vejlinier for aldeles sikre, men vil næppe nogen Sinde komme til fuld Klarhed derover. Dels er Omraadet stærkt bebygget, dels hviler Iagttagelserne paa meget gamle Undersøgelser, inden Videnskaben fik de klare Retningslinier at gaa frem efter, som nu benyttes i den arkæologiske Kortlægtning af Landet. Helt umuligt er det naturligvis at finde ud af, hvor eventuelle Veje mellem de enkelte Oldtidsbygder kan have gaaet. Vi nøjes med at konstatere, at Oldtidsbebyggelsen fortrinsvis har ligget i den vestlige Del og i de nordlige Egne langs Kattegat, mens det nordøstlige Hjørne langs Sundet fra Hellebæk til Nivaa har været meget tyndt befolket. Det er ogsaa tydeligt, at den ældste Landsbybebyggelse, Navnene paa -by, -lev, -løse, -inge og um, findes i Amtets vestlige Halvdel, mens den yngre med Landsbynavne paa -torp, -rød, -holt og -køb fortrinsvis ligger i den østlige Halvdel.

For Middelalderens Vedkommende har vi bedre Oplysninger om Vejene end fra Oldtiden, skønt vi dog ikke heller her ved særlig god Besked. I denne Periode laa de vigtigste nordsjællandske Centrer ved Helsingør By, ved Kongeborgen Gurre, ved Fæstningen og Købstaden Søborg, ved Esrum og Æbeltholt Klostre samt ved Valfartsstedet Helene Kilde, og vi ved, at middelalderlige Veje har ført fra Krogen og Helsingør til disse Steder saavel som til København. Paa Helsingør Byting blev der i 1618 afsagt en Kendelse om de fire Adelveje, der dengang fandtes ved Helsingør. Den ene var Strandvejen, der ved Byen løb ind ved Svingelen, den anden gik vistnok fra Rosenkilden over til Esrumvejen og var altsaa i Helheden ubetydelig, den tredie var Esrumvejen, den fjerde

den nuværende Gammel Hellebæk Landevej. Disse Veje er sikkert alle middelalderlige. De tre af dem var Hovedfærdselsaarer i Amtet.

Efter Kronborgs Opførelse anlagde Frederik II i 1584 en saakaldet Kongevej fra det nye Slot til Frederiksborg. Den gik fra Kronborg ud til Kongsgaarden Lundegaard, hvor nu Kommunens Administrationsbygning Lundegaarden ligger, derfra videre gennem Porten ind paa Marienlyst Slots Omraade, hvor den bøjede mod Vest langs Parkmuren op ad Skrænten forbi Slottets Bagside, hvorpaa den umiddelbart efter at være kommet ind i »Kongens Have« foretog en skarp Drejning til Venstre, der endnu iagttages ved de gamle Alletræer, for derefter i Terrænet ved »Hamlets Vænge« at gaa over til Gurrevejen, som den fulgte et Stykke, indtil den, lidt før Skoven begynder, drejede skraat ud til Venstre ned mod og ind i Nyrup Hegn. Vejen kan følges endnu, dens gamle Brolægning spores stadig hist og her i de store Sten i Vejbanen, som røber, at den ikke alle Dage har haft sin nuværende Karakter af almindelig Skovvej. I 1585 blev der paa Helsingør Byting læst en kongelig Ordre om, at ingen maatte age og ride ad Kongens Vej eller drive sit Kvæg derpaa. De, der overtraadte Forbudet, skulde have det forbrudt, som de for med, og siden være i Kongens Naade og Unaade. Tilsvarende Veje blev ogsaa anlagt andetsteds i Amtet som Færdselsaarer til de kongelige Slotte. Disse Kongeveje var altsaa ene beregnet til Kongens Brug. De blev aflaasede og maatte ikke benyttes af Egnens Folk, kun af de Mennesker, der kom i Kongens Ærinde, eller som Majestæten begunstigede paa denne Maade. Naturligvis var det særdeles vanskeligt at opretholde Forbudet. Bønderne brugte dem alligevel, og Vejleddene var vel ofte daarligt vedligeholdt, saa det ikke var synderlig vanskeligt at bryde igennem dem. Forbudet maa derfor atter og atter indskærpes, ligesom det f. Eks. ved en kongelig Ordre af 22. Juli 1662 blev forbudt de Smede, der vedligeholdt Laase og Beslag til Vejleddene, uden speciel Ordre at levere Nøgler til andre end hvert Amts Befalingsmænd og Kongens Fiskemestre. To Gange om Aaret fik Almenheden

dog Tilladelse til at befare Kongevejen, nemlig om Vinteren i haard Frost og ved Sommertidens Begyndelse, naar Vejene var ganske udtørrede, »eftersom de da behøves at vorde banet og jævnet«.

Selv om man paa denne lidt primitive Maade søgte at holde Kongevejene vedlige, var det dog ikke let at holde disse og Landets øvrige Veje i Orden. Med visse Mellemrum gøres der en Kraftanstrengelse for at forbedre Forholdene. I 1688 udnævnte Kongen saaledes Andreas Lowson til Inspektør over Vejene i Sjælland. Amtmændene fik Besked paa at foretage en Inddeling af Vejene med Henblik paa den Vedligeholdelse af dem, som paahvilede Befolkningen, og det paalagdes den nye Vejinspektør i Forbindelse med Øvrigheden at iagttage, at Vejene blev tilbørligt istandsatte og vedligeholdte. I Begyndelsen af det 18. Aarh. blev der ogsaa paa Foranledning af den bekendte Astronom Ole Rømer, der var Politimester i København, opsat Milepæle langs Landevejene.

1761 besluttede Frederik V, at der i alle Rigets Provinser skulde anlægges nye Landeveje, idet alle gamle Veje befandt sig i meget slet Tilstand. Da Dronning Louise i Januar 1752 skulde føres til Roskilde, var den gamle Roskildevej saaledes i en saa daarlig Tilstand, at det var nødvendigt at lade den istandsætte for at det høje Lig ikke skulde blive skumplet for stærkt. Af Nordsjællands Veje omtales Helsingørsvejen som umaadelig daarlig, og hver Gang Hoffet skulde til Hørsholm eller Fredensborg, maatte Amtsforvalteren ud med alle Godsets Bønder for at gøre Vejene fremkommelige. Det var derfor et meget vigtigt Skridt, man nu var ved at foretage, idet et Nybygningsprogram blev sat i Gang, omspændende det hele Land. Af Hensyn til Bekostningen maatte det tages i smaa Partier. Man begyndte paa Sjælland og fortsatte paa Fyen. Krig og Fattigdom sinkede Arbejdet, saaledes at det store Værk først kunde afsluttes i Nordjylland over et Aarhundrede efter, at det var paabegyndt, og paa et Tidspunkt, da det nye Led inden for Samfærdselssystemet, Jernbanerne, havde taget Luven fra Landevejene.

Det indledende Skridt var Indkaldelsen af en fransk In-

geniør Marmillod. Under hans Ledelse blev Roskildevejen nyanlagt. Der blev ligeledes i Aarene 1763—75 anlagt en bred Chausse fra København over Hørsholm til Fredensborg. I Februar 1779 bestemte Kongen Linieføringen til en ny Vej, der gik ud fra den nye Chausse ved Usserød og førtes til Helsingør. Dette Vejarbejde udførtes det følgende Aar. Vejen be-

Sundby Færge 1805. I Forgrunden Færgemand. tidligere kgl. Skuespiller H. C. Knudsen med Familie.

staar endnu under sit gamle Navn Kongevejen. I Aarene 1792—1800 anlagdes en ny Vej til Frederiksborg.

Man tog Sagen meget alvorlig. I 1785 oprettedes et Vejkorps, der lededes af en Overvejmester, under hvem der fandtes nogle Vejmestre, en Konduktør samt forskellige »Pikører«, og efter at de første Erfaringer var indhøstede, udstedtes den store Vejforordning af 13. December 1793, der nøjere lagde hele Abejdet til Rette, og som blev Gundlaget for det senere Vejarbejde i Danmark. Vejforordningen var udtrykkelig motiveret med Hensynet til de rejsendes Bekvemmelighed og med den Fordel, det vilde være for Landboerne at faa deres Produkter lettere frem. Man ser altsaa, at Vejene ikke læn-

gere er forbeholdt Majestæten, men at de har det hele Samfunds Vel for Øje.

Efter denne Forordning inddeltes Vejene i tre Klasser: Hovedlandeveje, mindre Landeveje og Biveje. De første forbandt de forskellige af Landets Provinser med hinanden. Hertil hørte for Nordsjællands Vedkommende Vejen fra København til Helsingør. De mindre Landeveje løb mellem de enkelte Købstæder eller Ladesteder. Bivejene var Sogneveje, Kirkeveje, Mølleveje o. s. v. Hovedlandevejene skulde gøres saa lige som muligt, saaledes at man lagde dem direkte gennem Bakker eller over opfyldte Moradser, hvis ikke Anlægget var saa besværligt, at det var naturligere at gaa uden om saadanne naturlige Hindringer. De mindre Landeveje saavel som Bivejene bevarede i Almindelighed den nedarvede Linieføring. Bestemmelserne om Vejføringen var vigtige. I denne Periode, da Udskiftningen af de gamle Landsbyer fandt Sted, havde mange nye Veje nemlig faaet stærkt bugtede Linieføringer for at kunne udnytte de nyoprettede Skel mellem Gaardenes Jorder.

Kun Hovedlandevejene blev Chausseer d. v. s. Stenveje, belagt med Grus, dog var der almindelige Jordveje ved Siden af den chaussebelagte Del. Hovedvejenes Bredde skulde være 20 Alen, de mindre Landevejes 12—14 Alen. Bivejene blev almindeligvis 8 Alen brede. Der blev givet Regler for en Mængde tekniske Enkeltheder med Hensyn til Anlægget, Afvanding o. s. v. Man bestræbte sig ogsaa for at forhindre Bebyggelser og Bevoksninger i Vejenes Nærhed. Forordningen maa saaledes have virket yderst moderne paa Befolkningen. Vigtigst var vel Bestemmelserne om, hvorledes man skulde sætte det hele i Værk. Til Nyanlæggene ydede Staten Tilskud, men selve Arbejdet blev i væsentlig Grad ydet af Grundejerne selv, det vil naturligvis sige, at Fæstebønderne først og fremmest maatte holde for. Ydelserne blev inddelt i Spanddage, da man skulde møde med Vogn og et Spand Heste, og Gangdage, da der kun krævedes personlig Arbejdsydelse. Den fremtidige Vedligeholdelse af de nye Veje vilde Staten ingen Udgift have paa. Den paahvilede Grundejerne, dog med Støtte

fra Indkomsterne fra de Bomme, som man oprettede langs Vejene. Paa Fredensborgvejen kom der 5: ved Vibenshus, ved Vangede, ved Gelskov, ved Hørsholm og ved Heslerød; paa Kongevejen fra Usserød til Helsingør var der yderligere to, nemlig ved Niverød og ved Rørtang. Bomindtægterne var bortforpagtede og indbragte temmelig store Summer.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev der ligeledes gjort et stort Arbejde for ved Hjælp af *Kanaler* at gavne Samfærdslen. Store Projekter udarbejdedes, men kun faa blev gennemført; for Nordsjællands Vedkommende anlagdes saaledes i Aarene 1802—05 Esrum Kanal for at lette Brændetransporten fra de kongelige Skove. Den var 1¼ Mil lang. Transporten foregik ved Pramme, som blev trukket af Heste, og paa Midten af Kanalen, hvis nordlige Halvdel ligger 16 Fod lavere end den sydlige, var der i Stedet for Sluse anbragt et Skraaplan, ad hvilket Brændet gled ned. Efter Baneanlæggene i Slutningen af Aarhundredet mistede Kanalen helt sin Betydning, og i 1873 blev Brændetransporterne nedlagt.

Som den vigtige By Helsingør var, fik den tidligt *Postforbindelse* med Hovedstaden. Byen laa jo desuden paa Hovedruten til Norge, og ogsaa Sverige havde fra det 17. Aarhundrede sin Hovedpostrute til Hamborg gaaende over Helsingør, hvor den dansk-norske og svenske Post hver havde sit Postkontor. Det var naturligvis noget upraktisk, men saaledes indrettede man sig i gamle Dage. I den vigtige Handelsby Hamborg, hvorigennem mange Postlinier gik, havde saaledes paa et givet Tidspunkt ikke mindre end 25 fremmede Stater hver deres eget Posthus.

Det svenske Posthus i Helsingør var en Tid i Bagbygningen til den svenske Generalkonsuls Gaard i den Sneedorffske Gaard paa Strandgade. Der sidder endnu paa Taget et Smedejernsornament med de tre svenske Kroner til Minde herom. Det danske Postvæsen blev oprettet under Christian IV i 1624. Blandt dets første Ruter var Linien København—Helsingør. Det var i private Hænder og udviklede sig især kraftigt, efter at Frederik III i 1653 havde overladt det til Poul Klingenberg for 30 Aar. Det overtoges af Staten i 1711. I det

18. Aarhundrede var der gaaende Bud engang daglig mellem Helsingør og København, foruden den norske ridende Post engang ugentlig, til Roskilde over Frederiksborg og Slangerup var der ridende Post to Gange ugentlig. I 1726 kom den første kørende Post Helsingør—København. Efter Kongevejens Nyanlæg forbedredes Forbindelsen, idet der i 1798 indsattes den første Diligence paa Ruten. Det var desuden Landets første

Postvognen mellem Hillerød og Frederikssund.

Diligence. Den slog saa godt an, at den allerede paa syv Aar var slidt op. Den erstattedes da med en Karet.

Det danske *Befordringsvæsen* var fra gammel Tid baseret paa private Vognmandslav rundt omkring i Byerne. Ved en omfattende Forordning af 27. Januar 1804 blev det sat i System. Ved hver Station var der en Opsynsmand, som Regel den stedlige Postmester, hvis Opgave var at have Tilsynet med Vognmændene og tilsige dem til Tjeneste i Rækkefølge efter den Liste, han havde over dem. Da Vejene jo nu i stor Udstrækning var nyanlagte, bestræbte man sig paa ogsaa at faa bedre Vogne. Det forlangtes derfor, at der paa Hovedruterne ved hvert Vognmandslav skulde være en holstensk Vogn, som Vognmændene kunde faa udbetalt Forskud til. Senere blev de

større lukkede Vogne, Diligencerne, almindelige, paa Helsingørruten dog først i fast Fart fra 1838. De øvrige Vogne skulde være gode Borgervogne, som bekvemt kunde rumme det Læs og de rejsende, som skulde transporteres. Der skulde ogsaa være Kalecher og Agestole med Lædergardiner. Hvis Vognmændene ikke vilde anskaffe disse Ting, skulde det ske paa Opsynsmandens Foranstaltning. Vognmændene maatte ikke køre længere end fra den ene Station til den anden. Ved Ankomsten hertil blev Transporten overtaget af Vognmandslavet i det nye Distrikt. Det havde dog ingen Betydning paa Ruten mellem Helsingør og København, da der ikke i Omraadet mellem disse Byer var noget Vognmandslav. Her klarede de helsingørske og de københavnske Vognmænd derfor hele Forretningen. Manglen af et særligt Lav i en By var forøvrigt ikke særlig behagelig for dennes Borgere, da disse i saa Tilfælde var pligtige til at tage sig af de rejsende, ogsaa med Hensyn til Natteophold, hvis der intet Gæstgiveri var i Byen, naturligvis mod rimelig Betaling, for Logiets Vedkommende dog kun, hvis de hørte til de saakaldte »bedre Klasser«. Almuesfolk henvistes til Værtshusholderne. Betalingen for Befordringen rettede sig efter det Køretøj, de rejsende lagde Beslag paa. Desuden betaltes der de saakaldte Milepenge og andre Afgifter bl. a. Bompenge for de Bomme, man passerede undervejs. Hvis Opholdet paa den Station, man skulde til, var begrænset inden for nogle Timer, fik man Tilbagerejsen for nedsat Pris. Postillonen, der førte Vognen, var sjældent Vognmanden selv, men i Stedet en Postkarl. Han var uniformeret, havde en kraprød Trøje med gul Krave og Opslag, et Par lange Lærredsbenklæder eller blaa uldne Benklæder. Paa Hovedet bar han en rund Hat eller Kabus, hvorpaa der foran var fæstnet et Postskilt. Til Munderingen hørte desuden et Posthorn, der flittigt blev brugt, baade ved Ankomst til og Afgang fra en Station, og naar man passerede Hulveje eller snævre Passager langs Vejen. Andre vejfarende var pligtige at holde til Side for Postvognene. Det var et stolt Syn, naar Diligencen, trukket af fire eller seks Heste, strøg hastigt hen ad Vejen med den røde Postillon paa Bukken, tudende i sit Horn.

Det var nok ikke slet saa poetisk at sidde inde i Vognen. I 1846 klagede en rejsende over, at Diligencerne er noget upraktisk indrettede. Den ene Dør var slet ikke til at aabne, den anden aabnedes udefra og var ikke indvendig forsynet med noget Dørgreb, og heller ikke Vinduerne kunde lukkes ned. Man kan let forestille sig Atmosfæren i det snævre, indelukkede Rum, hvor Uddunstningerne fra de tæt pakkede Passagerer og deres undertiden vaade Tøj ikke kunde slippe ud og den friske Luft ikke komme ind, og Uhyggen ved i Sygdoms- eller Ulykkestilfælde ikke at kunne faa Forbindelse med Kusken. Lovgivningens indgaaende Bestemmelser over for Postkarlenes Drikfældighed og deres Opførsel over for de rejsende røber den ringe Tillid, man havde til dem. Det hændte ikke saa sjældent, at Diligencen væltede, og det var nok ikke altid Vognenes eller Vejenes Skyld.

Selv om de nye Vejanlæg og de bedre Befordringsmidler betød en stor Forbedring baade af Rejselivet og af Erhvervslivets Muligheder kom *Dampskibets Opfindelse* til at spille en vældig Rolle for Samfærdselsforholdenes Udvikling. Det første Dampskib kom til Danmark i 1819. Det hed »Caledonia« og var bygget i Skotland i 1815. Det sattes i Rutefart mellem København og Kiel, men udførte jævnlig Søndagsture mellem København og Helsingør. Andre kom til i samme Fart; man kunde ogsaa komme til Hovedstaden ved Hjælp af Sejlpaketterne, som mange benyttede i Sommertiden i godt Vejr, men det blev først rigtigt til noget, da der i Helsingør i 1841 blev dannet et Dampskibs-Interessentskab, der i 1842 satte Hjuldamperen »Hamlet« ind i Sundfarten. Skønt det ikke var noget særlig godt Skib, og skønt det ogsaa fik Vanskeligheder i København, hvor »Hamlet« ikke kunde komme til Kaj, da Københavns Havnereglement forbød Dampskibene at komme ind i Havnen med Ild under Kedlerne, hvorfor Passagererne maatte i Robaad ud til Damperen, slog Dampskibsfarten dog saa godt an, at Selskabet i 1846 anskaffede et nyt Dampskib, der kom til at hedde »Ophelia«. Senere kom en ny »Hamlet« til Erstatning for den gamle og i 1858 et fjerde Skib »Horatio«. Ved denne Tid, 1859—60, fik Helsingørs Havn ogsaa

sin store Udvidelse til dens nuværende Omfang, hvad der var en stor Forbedring. Det helsingørske Dampskibsselskabs Skibe passede Sundfarten godt i mere end et kvart Aarhundrede, men da Sundtrafikkens rige Muligheder medførte, at andre Selskaber indsatte Skibe i Farten, opstod der en voldsom Konkurrence, der nødvendiggjorde et Samarbejde mel-

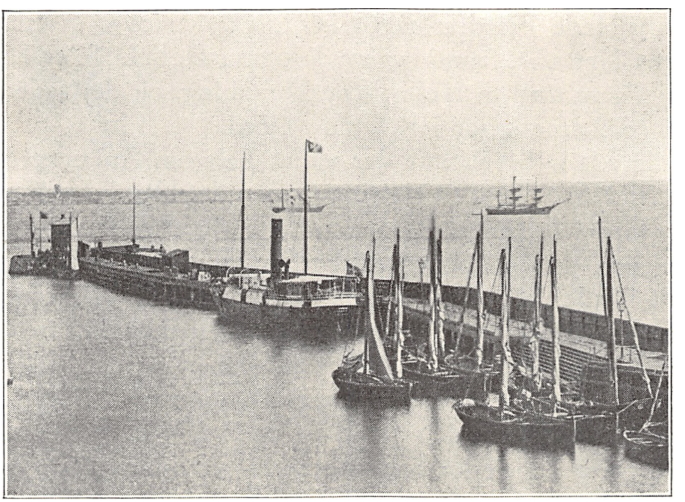

Helsingør Havn. Søndre Havnemole før Færgefartens Indførelse.

lem disse. Faste Former fik hele Virksomheden først i 1874, da D. F. D. S. (Det Forenede Dampskibs Selskab) overtog hele Farten og beholdt den til 1900, da det nuværende Sundfartsselskab dannedes som et fælles dansk-svensk Selskab.

Betød Dampskibsfartens Indførelse et stort Fremskridt i Trafikken, blev *Jernbanerne* dog ikke mindre end en Revolution. I 1847 aabnedes Jernbanen fra København til Roskilde. Den fik Betydning for Nordsjælland derved, at den gav Anledning til en Dampskibsfart paa Roskildefjord. Den lettedes ved den nye Havn, som Frederikssund fik i 1843. En Tid prøvede man med en lille Damper ,som hed »Harlequin«, man fortsatte med »William« og »Augusta«. I 1857 dannedes »Aktieselskabet til Dampskibsfartens Fremme paa Issefjor-

den«, der satte Dampskibet »Frederik VII« i Fart mellem Roskilde og Frederiksværk med Anløb af forskellige Mellemstationer, bl. a. Jægerspris og Frederikssund. Den gamle Fabriksinstitution Frederiksværk, der i sin Tid var blevet anlagt ved den i 1717—19 gravede Kanal mellem Arresø og Roskilde Fjord, blev i 1850 Handelsplads, der ligeledes fik en lille Havn. Først i 1907 ophøjedes Byen til Købstad. »Frederik VII« passede Fjordfarten til 1877, da den blev erstattet af »Horns Herred«. Samtidig havde ogsaa D. F. D. S. et Dampskib i Gang mellem Holbæk og Nykøbing, og det sejlede en Tid i 1880-erne ogsaa i Roskilde Fjord.

Allerede i 1844 havde der været Tale om Anlægget af en Bane fra København til Helsingør, men det blev ikke til noget, bl. a. fordi Helsingør Byraad udtalte sig derimod. Man var bange for, at den nemmere Forbindelse med Hovedstaden skulde skade det helsingørske Forretningsliv. I 1850-erne diskuteredes Planen paany. Det førte endnu ikke til noget Resultat. I Mellemtiden blev Roskildebanen i 1856 forlænget til Korsør. Endelig i 1861 vedtoges Loven derom. Spørgsmaalet blev løst i Forbindelse med en Bane til Klampenborg, der særlig var beregnet for Sommerens Skovpublikum. De to Baner fik samme Linieføring til Hellerup. Klampenborgbanen, der fortsatte over Charlottenlund til Klampenborg, aabnedes i Juli 1863. Hovedbanen førtes over Lyngby og Holte til Hillerød og derfra over Fredensborg til Helsingør. Strækningen til Lyngby aabnedes den 1. Oktober 1863, den resterende Del i Juni 1864. Paa bemærkelsesværdig kort Tid var det store Værk blevet gennemført paa Trods af Krigen i 1864.

Da Nordbanen var gennemført, opstod Ønsket om, at ogsaa Frederikssund fik sin Bane. Forskellige Projekter var fremme om Stikbaner til denne By fra Hillerød eller Lillerød. Ogsaa en Plan om Tilslutning fra Glostrup eller Taastrup var fremme. Intet af dette blev dog til Virkelighed. I Stedet vedtog man en selvstændig Bane fra Frederiksberg til Frederikssund, da en saadan Linie bedre vilde dele Oplandet mellem Vest- og Nordbanen. Denne Banelinie blev aabnet i Juni 1879. I 1868 var Frederikssunds Forbindelse med Horns Herred

blevet forbedret ved Bygningen af en Pontonbro, Kronprins Frederiks Bro, i Stedet for den gamle Færgeforbindelse over Roskilde Fjord. Den blev gennemført af et privat Selskab, men blev i 1888 overtaget af Frederiksborg Amtsraad samtidig med, at Bropengene, der i de foregaaende Aar havde andraget omtrent 12.000 Kr. aarlig, bortfaldt. I Januar 1880 aabnedes Gribskovbanen fra Hillerød til Græsted. Den forlængedes i 1896 til Gilleleje, en Sidebane paabegyndtes i 1897 fra Kagerup til Helsinge, den fortsattes i 1924 til Tisvilde. I 1897

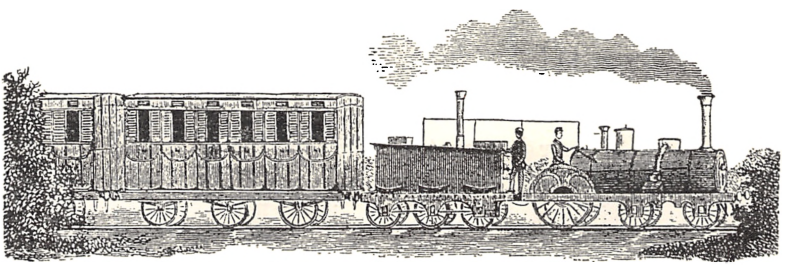

Nordbanetoget 1864.

kom Banen fra Hillerød til Frederiksværk, der i 1916 forlængedes til Hundested, hvad der var af stor Betydning for Afsætningen af den Fisk, som Fiskerne indbragte til denne vigtige Fiskerihavn.

Allerede i 1853 havde der under Forhandlingerne om Helsingørbanen i Rigsdagen været Tale om en Dampfærgeforbindelse med Helsingborg. Det blev imidlertid ikke gennemført ved Nordbanens Anlæg, bl. a. fordi det gamle helsingørske Færgelav havde et vist Privilegium paa denne Rute, selv om Dampskibsselskaberne faktisk havde taget hele Forretninger fra Færgemændene. I 1880-erne havde D. F. D. S. som nævnt Ledelsen af Sundfarten. I 1882 ophævedes Færgelavet, og i 1888 overtoges Farten mellem de to Sundbyer af Statsbanerne, der indsatte Skrueskibet »Masnedsund« i Ruten. Fra 1892 overgik Overfarten til Dampfærgefart, efter at den nye Helsingør Banegaard kort forinden var blevet bygget. Færgerutens Værdi blev væsentlig forøget ved Anlæggelsen af Kystbanen fra Østerbro til Snekkersten, der aabnedes i August

1897. I det 20. Aarhundrede kom Hornbækbanen til, den aabnedes i Maj 1906 og forlængedes ti Aar senere til Gilleleje. Under Gennemførelse var for faa Aar siden den saakaldte midtsjællandske Bane. Den udgik fra Hvalsø, en Station Vest for Roskilde, og førtes op gennem Horns Herred til Frederikssund, hvorfra det var Meningen at føre den videre til Hillerød. Den sidste Strækning blev dog aldrig gjort færdig, og da der kun blev ringe Trafik paa den fuldførte Del, blev den efter kort Tids Forløb paany nedlagt. Naar der til alle disse Baneanlæg føjes det store Antal Rutebilruter, som i den sidste Snes Aar er kommet til, efter at de gamle Landeveje paany i Bilernes Tidsalder er kommet til Ære og Værdighed, og efter at disse Veje i Nutidens voldsomme Trafik er blevet moderniserede, og nye er kommet til i et Omfang, som vi selv ikke drømte om for ganske faa Aar siden, forstaar vi let, hvilken kolossal Udvikling der er sket, siden Begyndelsen med de nye nordsjællandske Veje blev gjort til de danske Samfærdselsvejes Forbedring i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Vældige Muligheder for Rejselivet og for Erhvervslivets Udfoldelse inden for Landbrug, Industri og Handel er dermed skabt. Den nordsjællandske Hjemstavn vil saaledes i samfærdselsmæssig Henseende være i Stand til at møde alle de Krav, som Fremtidens tekniske Udvikling stiller til den.

Litteratur:

Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie, Bd. II. 1937.

Martin Buch og C. J. Gomard: Danmarks Jernbaner. Kbh. 1933.

NORDSJÆLLANDSKE SAGN

Ved *Anders Uhrskov.*

Folkedigtning kalder man den Digtning, som er udsprunget af Folket selv, og hvis Forfattere man altsaa ikke kender. Ingen ved, hvem der har digtet Folkevisen om Tovelille, Historien om De tre Bukke Bruse og Lille Rødhætte, eller hvem der er Ophavsmand til Sagnet om Holger Danske.

Folkedigtningen har tre Hovedgrupper: *Folkeviser, Folkeeventyr* og *Folkesagn,* men *Ordsprogene* og det, man kalder *Folkevid,* hører ogsaa med herindunder.

I det følgende gengives et Udvalg af de mange Folkesagn, der findes her i Nordsjælland. De er ordnet saaledes, at vi begynder i Helsingør—Gilleleje og gaar mod Syd for at ende i Horns Herred.

Holger Danske.

I lange Tider havde man hørt Vaabengny nede i de underjordiske Hvælvinger under Kronborg Fæstning, men ingen turde gaa derned. Saa gav man en dødsdømt Slave Løfte om Livet, hvis han vilde stige ned i de underste Gange og se efter, hvad det var. Han gik og kom gennem en stor Jerndør ind i en Hvælving, hvor staalklædte Kæmper sad om et mægtigt Stenbord, idet de hvilede deres Hoveder paa de korslagte Arme. Holger Danske, som sad for Bordenden, rejste sig op. Og idet han løftede Hovedet, revnede Stenbordet, hvori hans Skæg var vokset fast. »Ræk mig din Haand,« sagde han til Slaven. Denne vovede ikke at give ham Haanden, men rakte ham en Jernstang, som Holger knugede, saa hans Fingre sad kendt i den. »Hils din Herre,« sagde Holger Danske, »og sig, at naar Tid er, skal vi komme af os selv.«

Røverne paa Nellerupgaard.

En mørk Vinteraften blev Folkene paa Nellerupgaard kaldt op, og i Gaarden holdt tolv Røvere, som forlangte, at der skulde dækkes Bord til dem, og at der skulde redes tolv Brudesenge. Konen paa Gaarden fik dækket Bordet, Røverne blev bænkede, og mens de spiste, skulde hun rede Brudesengene.

Under Maaltidet underholdt Manden de ubudne Gæster og skænkede flittigt for dem, men i Stedet for at rede Brudesenge gik Konen over i Stalden, bandt Klude om Hovene paa en Hest, trak den ud af en Bagdør og red til Søborg Slot, som laa omtrent en halv Mil derfra, og hvor der dengang var en stærk Besætning af Mænd, som var vante til at tage en Dyst, og som ikke var bange for at vove Trøjen. Da Konen havde underrettet dem om Røvernes Besøg paa Nellerupgaard, fulgte en Del af Mændene med hende, efter at de efter Konens Eksempel havde viklet Klude om Hovene paa deres Heste. Imidlertid var Røverne ved Slutningen af Maaltidet, og en af dem bemærkede:

»Mig synes, det varer saa længe
at rede de Brudesenge.«

Men næppe havde han udtalt disse Ord, før Mandskabet fra Søborg Slot trængte ind i Hallen. Efter en kort og hidsig Kamp blev Røverne bundet og ført til Søborg, hvor der blev holdt Forhør over dem, og det viste sig da, at en af dem var en Kongesøn. Iøvrigt blev der gjort kort Proces med dem. De blev halshugget paa en Høj ved Gilleleje, og deres Kroppe blev lagt paa Stejle og Hjul. Denne Høj kaldes den Dag i Dag Stejlehøjen. Nu er der bygget en Forsamlingsbygning, men før i Tiden nærede Folk en sand Rædsel for at færdes der efter Mørkets Frembrud. I Gærdet om Nellerupgaard er der en Sten, hvori Røvernes Navne er indhuggede.

Sandflugten ved Tibirke.

Sagnet fortæller, at ved Tibirke kom engang en Havtyr til Bønderne og spurgte, om de vilde have Land eller Vand,

hvortil der blev svaret, at de vilde have Land. Saa begyndte Havtyren at skrabe i Sandjorden med sine Horn, saa der blev en Sandflugt, som havde til Følge, at hele Byen blev begravet i Sand.

Nissen og Høet.

I en Gaard ved Dragstrup var der en Nisse, som hver Aften bar Hø hjem fra Søborg. Der var altid godt Oplag paa Hø i Gaarden. En Aften havde Nissen været efter Hø, men da han havde en meget stor Byrde, blev han træt og satte sig ned for at hvile sig. Da han havde siddet lidt, hørte han, at der kom nogen. Nissen skyndte sig at samle Høet op, men glemte lidt. Den Mand, som Nissen havde hørt, var nu kommet og sagde: »Du glemte jo noget!« Men Nissen svarede: »Den Visk maa du have!« Dagen efter kørte Manden syv Læs Hø hjem. Den Bakke, som Nissen havde hvilet paa, kaldes den Dag i Dag Hvilebakken.

Kong Valdemars Tanke.

En Sommeraften holdt Kong Valdemar Atterdag med sin Hest i Askelunden mellem Søborg Slot og Søborg By. Kongen stod med det ene Ben i Stigbøjlen og det andet paa Jorden. Han stod og støttede Hovedet i Sadelen og var faldet i dybe Tanker. Til alt Uheld kom en Mand saa tæt forbi Kongen, at han forstyrrede ham i hans Tanker. Derved glemte Kongen, hvad det var, han stod og tænkte paa, og han blev saa vred, at han sagde til Manden, at det skulde koste hans Liv, hvis han ikke inden saa og saa lang Tid skaffede ham at vide, hvad det var, han havde tænkt paa.

Manden rejste nu over til Kullemanden, der boede i Kullebjergene i Sverige, for om han muligt kunde fortælle ham, hvad det var, Kongen havde tænkt paa. Kullemanden gav ham følgende Svar: »Kongen tænkte paa, hvorledes han skulde bære sig ad med at faa samlet de tre nordiske Riger under sig. Dette vil ikke lykkes for ham, men hans Dronning skal føde

en Datter, og hende vil det lykkes at samle de tre nordiske Riger til eet.«

Smørstenen.

Oppe i Gribskov ligger der en stor Sten. Naar man kommer fra Nødebo forbi Skovridergaarden og gaar ad første Vej til venstre, ligger den inde i Skoven til højre. Sit Navn har den faaet, fordi den vender sig, hver Gang den lugter nykærnet Smør. Den skal stamme fra Kullen og er kastet efter Nødebo Kirke. Da Munkene fra Esrum byggede Nødebo Kirke, blev Kullemanden vred og kastede en stor Sten efter Kirken, men den faldt Norden for, og det er altsaa Smørstenen. Da den ikke ramte, tog han en endnu større Sten og kastede den med stor Kraft efter Kirken, men den gik forbi og ligger lidt inde i Skoven i Nærheden af Egelund; man kan tydelig se Kullemandens fem Fingre i Stenen.

Skævertræet i Nejede Vesterskov.

Paa Ærtelandsgaarden i Alsønderup kom en klog Kone fra Ullerød hver Søndag og Torsdag; det skulde netop være disse to Dage. Hun læste over en Dreng, der led af Skæver (Engelsksyge). Det var en Sygdom, som viste sig i Øjenkrogene.

En Dreng i Tulstrup led ogsaa af Skæver. Stine Per Andes' blev hentet, og under dyb Tavshed gjorde man efter hendes Raad Forberedelser til en undergørende Kur. Barnet blev om Aftenen bragt til Nejede Vesterskov, hvor det blev puttet gennem Hullet i et kløftet Træ. Denne Kur blev foretaget tre Gange med nogle Dages Mellemrum; den sidste Gang, Barnet blev puttet afklædt igennem, begravede man dets Linned ved Træets Rod.

Christian IV og Bonden.

En Dag da Kong Christian IV var ude at gaa i Egnen omkring Frederiksborg, mødte han en fattig Husmand. Kon-

gen hørte da, at Manden sagde til Koen: »Søh, Mor! Søh, Mor!« og han spurgte ham da, hvorfor han kaldte Koen Mor. Manden, som ikke kendte Kongen, svarede: »Fordi den føder os alle derhjemme.« Nu spurgte Kongen videre, hvor han skulde hen med Koen, og Manden svarede, at han skulde hen at sælge den for at skaffe Penge til at betale sin Skat med. Kongen bemærkede da, at det var Synd at sælge en Ko, som de alle levede af hjemme, han kunde jo gaa til Fogden og faa lidt Henstand. »Ja, der skal vi have det,« svarede Manden, »nej, den Slags Folk tager snarere forud, end de giver Henstand.« — »Men saa kan du jo gaa til Kongen, han hjælper dig nok.« — »Nej,« svarede Manden, »han kan saamænd hverken gøre ondt eller godt.« Kongen svarede, at det var Uret at dømme saa haardt, han kunde jo da prøve, om det ikke kunde hjælpe at gaa til Kongen og fortælle ham, hvor daarligt det var fat. Men Manden blev ved sit, og Kongen gik sin Vej.

Den næste Dag kom der Bud til Husmanden, at han skulde komme op paa Slottet til Kongen. Manden blev noget hed om Ørerne, for han kunde jo nok huske, hvad det var, han havde sagt Dagen i Forvejen. Da han kom op paa Slottet, var der to Mænd, der tog imod ham, og da de hørte, hvem han var, gav de sig til at gennemprygle ham. Oven paa den Omgang blev han vist ind i det næste Værelse, og der traf han den Mand, han havde talt med paa Vejen Dagen før. Han beklagede sig da over den haarde Medfart, han havde lidt, han kunde mærke endnu, hvor det gjorde ondt baade her og dèr. »Nu vel,« svarede Kongen, »du ser da, at Kongen kan gøre ondt, naar han vil, men det gør han ikke med sin gode Vilje. Men dèr har du nu fem og tyve Rigsdaler til din Skat og andre fem og tyve til at købe din Ko tilbage for, saa kan du da se, at Kongen ogsaa kan gøre godt, og det er alene det, han har Sind til.« Husmanden gik nu hjem med det, han havde faaet, men han sagde aldrig mere, at Kongen hverken kunde gøre ondt eller godt.

Et ordentligt Drag.

Frederik VII kom efter en Jagt ind hos en Overførster, og han vilde da beværte sin Gæst og lod en stor Bolle Punch sætte frem. Kongen saa paa Bollen og sagde: »Det er dog vist for meget for os to?« Men Overførsteren svarede: »Det tror jeg ikke, der er da en af mine Skovfogder, som kan tømme den i eet Drag.« Det vilde Kongen ikke rigtig tro, og saa gik der Bud efter Skovfogden. Da han kom ind, sagde Kongen: »Kan du tømme den Bolle i eet Drag?« Skovfogden saa lidt paa den og ligesom tog Maal af den og svarede saa: »Ja, lad mig nu gaa udenfor og tænke lidt over det.« Det gjorde han saa, og lidt efter kom han ind igen. Han satte nu Bollen for Munden, og det lykkedes ham at tømme den i eet Drag. »Ja, det var godt drukket,« sagde Kongen, »men sig mig, hvorfor skulde du først udenfor og betænke dig?« »Jo,« svarede Skovfogden, »jeg vilde først se, om jeg kunde tømme den i Øl.«

Christian IV's Sten.

I den lille Skov, som under Navn af Indelukket ligger lige op til Frederiksborg Slot, findes der en stor Kampesten, hvori der er udhugget et Sæde. Paa Forsiden af Stenen er Christian IV's Navnetræk samt Aarstallet 1628 udhugget. Denne Sten, der tidligere kaldtes Kongestenen, benævnes nu Christian IV's Sten. Det fortælles, at Kongen sad paa den og udbetalte Dagløn til Arbejderne, der var beskæftiget med Opførelsen af Frederiksborg Slot.

Om Aarsagen til, at Stenen kom til at ligge paa dette Sted, melder Sagnet, at Kongen og en stærk Bonde en Dag kom bærende med den ude fra Marken, idet den skulde bruges til Slottets Opbygning, men undervejs tabte Bonden en Seleknap, hans Bukser gik løse, og han maatte slippe sit Tag i Stenen. Den faldt derfor fra dem, og Kongen sagde: »Ja, lad den saa da ligge!«

Aarsagen til, at Stenen kom til at ligge paa dette Sted, er imidlertid en ganske anden. Christian IV lod den nemlig anbringe til Minde om sin Skilsmisse fra Kirsten Munk 1628.

Højsten.

I et stort Bakkedrag, der hører til Lystrupgaard og kaldes Langbjerg, boede der i gamle Dage en Trold, som ikke kunde lide, at der blev bygget Kirker, for han kunde ikke taale Kirkeklokkernes Ringen. Da han en Aften hørte, at det ringede med Kirkeklokken i Herlev, blev han saa vred, at han tog en mægtig Sten og kastede den med stor Kraft for at knuse Taarnet, men den naaede kun Halvvejen, og dér ligger den den Dag i Dag under Navn af Højsten.

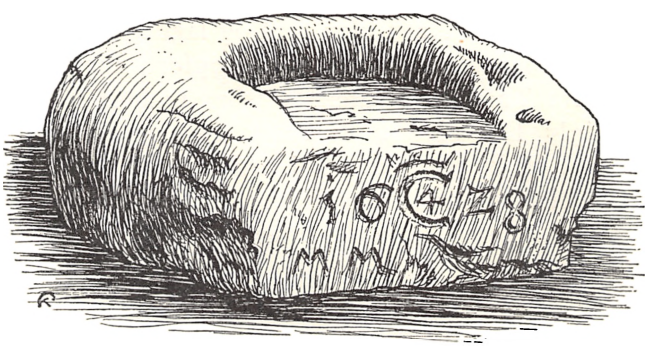

Christian IV's Sten.

Hvordan Strø Bjerg og Vildbjerg blev til.

En Trold var blevet vred paa Farum By og besluttede at hævne sig ved at begrave Byen og Søen med Jord. Trolden tog derfor en Sæk, som han fyldte med Jord, dèr hvor Arre Sø nu er. Han tog saa Sækken paa Nakken og gik ad Farum til, men da han havde gaaet et Stykke, gik der Hul paa Sækken, og Jorden begyndte at løbe, men det mærkede Trolden ikke, før han var naaet ud for Strø By, men saa holdt han for Hullet i Sækken med den ene Haand. Men da han havde gaaet et lille Stykke til, gik der Hul ved Siden af, og Jorden begyndte atter at løbe. Paa den Maade opstod baade Strø Bjerge og Aabningen deri ud for Strø. Men da Trolden naaede hen, hvor Strø Bjerg nu ender, saa han, at han ikke havde

ret meget Jord tilbage i Sækken, men det blev han vred over og kastede nu Resten mod Farum. Det naaede imidlertid ikke saa langt, men faldt paa det Sted, hvor Vildbjerg nu ligger. Saaledes blev baade Arre Sø, Strø Bjerg og Vildbjerg i Gørløse til paa een Gang.

Kregme Kirke.

I en Landsby skulde man engang i gamle Dage have bygget en Kirke, men der var stor Uenighed om, hvor den skulde ligge. Endelig fandt man paa at binde en Sten om Halsen paa en Ko, og dér, hvor Koen blev træt og lagde sig, skulde Kirken bygges. Men efter at Kirken var opført, hørte man hver Nat inde fra Taarnet en Stemme, som raabte: »Vend mig, kræng mig!« Det blev Folk bange for, og de rev derfor Taarnet ned og byggede det til i den modsatte Ende af Kirken. Byen blev derfor kaldt »Krængom«, og det blev senere lavet om til Kregome, hvad der atter blev til Kregme, som det nu hedder.

Melby Kirke.

Om Melby Kirke fortæller Sagnet, at en Lindorm havde lagt sig for Indgangen i Syd. Som Følge deraf blev der lavet en Dør i Nordsiden af Kirken, men for at blive af med Lindormen fik Befolkningen det Raad at opføde en Tyrekalv, til den var fuldvoksen, udelukkende med sød Mælk. Den skulde da være stærk nok til at slaa Lindormen ihjel. Men den første Tyrekalv, der blev opfødt, blev overmandet af Lindormen. Grunden dertil var, at der var Folk, som havde givet Tyrekalven skummet Mælk i Stedet for sød. Nu opfødte de en anden Tyrekalv, og der blev passet godt paa, at ingen gav den skummet Mælk. Den blev ogsaa stor og stærk, og da den var udvokset, dræbte den Lindormen. En høj Bakke Nord for Kirken kaldes endnu Lindbjerg.

Dronningekilde.

Da Dronning Margrethe var død, førtes hendes Lig paa Vogn ad Roskilde til. Paa Store Hagelse Mark fløj et Klæde fra Kisten hen paa Jorden, og paa Stedet, hvor Klædet faldt, udsprang en Kilde. Den findes endnu paa Gaardejer Ole Han-

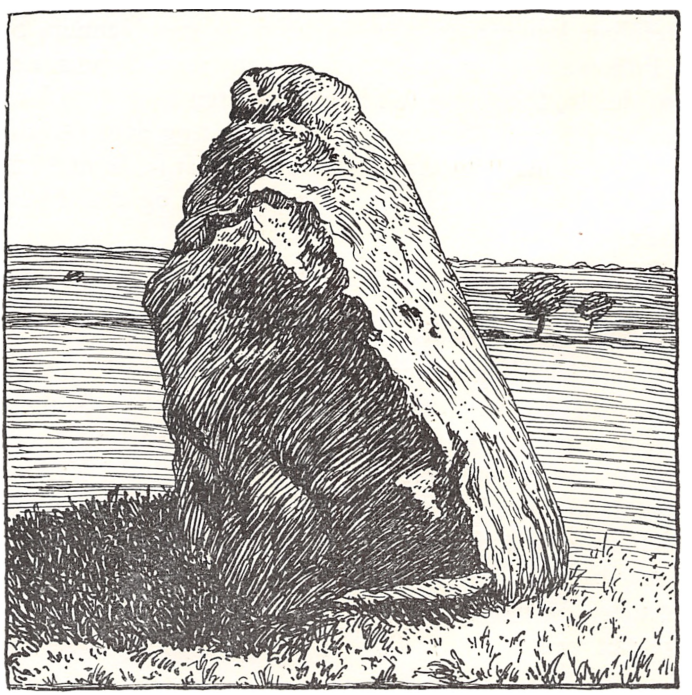

Højsten.

sens Lod og tæt ved venstre Side af Landevejen fra Frederikssund til Frederiksværk. Den kaldes Dronningekilde, og Folk, der drager ad Landevejen, holdt stille for at smage paa Vandet og give sin Skærv derfor. Disse Penge fandt de Hagelse Folk siddende i Træværket om den, men ingen turde røre ved disse hellige Mønter. En klog Kone, som for en 25 Aar siden boede i St. Hagelse, hentede Vand i Kilden og tilberedte det til de syge. En Gang om Aaret bares Kranse ud til Kilden.

Troldene i Hørup.

I en Høj nede ved Hørup boede engang nogle Trolde, de skulde have Bryllup Juleaften, men da de skulde sy Brudekjolen, manglede de en Saks, og for at faa en saadan maatte de op paa Gaarden, som laa ved Siden af Højen. Da de kom derop, lovede Troldene, at hvis de maatte laane Saksen, skulde Brudefølget komme op paa Gaarden og gaa igennem Stuen, hvor Folkene sad og spiste Julegrøden, men dersom der var nogen, der lo, forsvandt det hele. Juleaften kom Troldene ogsaa, og de gik ind i Stuen, op paa Bordet og over Grødfadet, men en af de smaa Trolde var saa uheldig at falde ned i Smørhullet. Da begyndte Hyrdedrengen at le, og saa forsvandt det hele.

Lynge Kirkes Opførelse.

Lynge Kirke ligger meget nær ved Uggeløse Kirke, og om Grunden til Lynge Kirkes Opførelse fortæller Sagnet følgende: I gamle Dage kom der to Herremænd til Uggeløse Kirke, og de havde begge deres Hund med ind i Kirken. En Søndag kom Hundene op at slaas, og den ene Herremands bed den andens ihjel. Den Herremand, som mistede sin Hund, blev saa vred, at han svor aldrig at sætte sin Fod i Uggeløse Kirke mere, og han holdt sit Løfte, idet han lod Lynge Kirke opføre tæt ved.

Menneskeoffer.

I Midten af det 18. Aarhundrede rasede der en heftig Kvægpest her i Landet, og i Aarene 1745—52 mistede vi ikke mindre end to Millioner Stykker Hornkvæg. Bøndernes Kaar blev derved saa trykkende, at Regeringen maatte eftergive dem Skatterne. Den Fattigdom, som Kvægpesten bragte med sig, satte Sindene i stærk Bevægelse her i Nordsjælland, og man greb da til Overtroens Hjælp for at raade Bod paa Sygdommen. Der fortælles endogsaa, at der skete noget saa forfærdeligt som et Menneskeoffer. I Skænkelsø døde Kvæget i

Hobetal og bragte derved Fattigdom og Fortvivlelse blandt Beboerne. Nu opstod der den Tanke blandt Beboerne, at naar man nedgravede et levende Menneske og trak det syge Kvæg hen over Graven, vilde det blive helbredet. Man købte da et Barn af en omvandrende Tiggerske og gravede et Hul i Jorden, hvor Barnet blev sat ned, idet man gav det et Stykke Mad i Haanden, for at det skulde sidde roligt. Da de begyndte at kaste Jord paa det, raabte det: »I kaster jo Sand paa min Mad!« Barnet blev saaledes levende begravet og det syge Kvæg trukket hen over dets Grav.

Den stærke Datter.

En Mand var dømt til Skafottet, men hans Datter opsøgte Kongen for at bede om Naade for sin Fader. Datteren var smuk, og hun havde et usædvanlig yppigt Haar. Kongen skænkede da Faderen Livet paa den Betingelse, at Datteren i sit Haar skulde bære en stor Sten en vis Afstand. Dagen kom, da Forsøget skulde gøres, og Datteren fik Stenen gjort fast i sit Haar. Hun løftede den og begav sig paa Vej med den tunge Byrde. Da hun havde gaaet et Stykke, var hun saa udmattet, at hun maatte lade Stenen falde, men da havde hun ogsaa netop gaaet det Stykke Vej, der var krævet, og hun havde saaledes reddet sin Faders Liv. Men den store Sten, hun bar, laa i mange Aar i Farumvejgaards Have i Staunsholt. Nu ligger den lige inden for Plankeværket i Husmandsstedet paa Jægerbakken i Hillerød. Det er en smuk Rullesten, der vejer et Par Hundrede Pund.

Klaus Nars Ø.

Valdemar Atterdag havde en Nar, der hed Klaus. En Dag sagde Klaus Nar til Kongen: »Deres Majestæt giver saa mange Len bort, kan der ikke ogsaa blive et til mig? Jeg forlyster dog saa tit Deres Majestæt og Deres Gæster.« Kongen imødekom hans Ønske og skænkede ham en lille bitte Ø i Farum Sø. Klaus Nar fandt det Len lovlig ringe og pønsede paa at

spille Kongen et Puds til Gengæld. Han bød Kongen til Gæst hos sig, og da de skulde spise til Middag, spurgte Kongen: »Naa, hvad byder du saa paa i Dag, Klaus Nar?« — »Aalesuppe, Deres Majestæt!« — »Ja, det er jo en meget god Ret, men hvor skal den serveres?« — »Ja, Aalene gaar jo her omkring i Søen, saa man kan øse dem op, hvor man lyster,« svarede Narren. »Det var en daarlig Middag den,« sagde Kongen. »Ja, som Øen var, saadan er Middagen,« svarede Klaus Nar. Men Øen fik siden Navnet Klaus Nars Ø.

St. Olavs Kilde.

Sagnet fortæller, at i gamle Dage boede der Troldfolk omkring i de høje Bakker her i Danmark, bl. a. i Bakkerne ved Skuldelev i Horns Herred. Det hændte, engang Kong Olav den Hellige sejlede paa Roskilde Fjord, at en Troldkvinde sprang frem og raabte:

»Kong Olav med det brede Skæg,
du sejler for nær min Kældervæg.«

Da fortæller Sagnet, at Kong Olav drejede Skibet mod Land og sejlede lige mod Bakkerne, hvor Troldkvinden boede, saa Bakken revnede, og for Enden af Bakken sprang en Kilde frem, som findes der endnu og kaldes St. Olavs Kilde. Syge Folk kom rejsende langvejs fra for at finde Lægedom ved at drikke af dens Vand. Og Bakken ses ogsaa med en Gennemskæring midt over. Sagnet fortæller ogsaa, at Troldene i Skuldelev Bakker følte sig generet af Slangerup Kirkeklokker, naar de ringede, hvorfor de besluttede at ødelægge Kirken. Derfor tog en Trold en Sæk, fyldte den med Jord, og gik med den for at begrave Kirken, men der gik Hul paa Sækken, og Jorden faldt ud midt i Roskilde Fjord, hvor det blev til en Ø med en meget høj Bakke. Øen kaldes Kølholm.

Den guldnakkede Hue.

Paa den gamle Skovfogedgaard i Draaby Sogn var der engang en gammel Kone ved Navn Karen Jens Skovfogeds.

Den gamle Kone havde en guldnakket Hue, som hun elskede saa højt, at hun tog det Løfte af de efterlevende, at de skulde give hende den med i Graven, men Begærligheden fristede dem til at svigte dette Løfte, hvad der skaffede dem en ond Samvittighed og Frygt for at faa hendes natlige Besøg som Spøgelse, da man havde forsømt at binde de to store Tæer sammen i Ligkisten, hvad andre forsigtige Folk brugte for at

Klaus Nars Ø.

undgaa nære paarørendes Besøg som Spøgelser i Hjemmet. Det varede saa heller ikke længe, før hun gæstede Hjemmet, man laa med Skræk og Bæven om Natten og hørte hende rumstere i sine Gemmer efter den guldnakkede Hue. Det blev værre, da man heller ikke kunde køre paa Landevejen uden at være udsat for at møde hende paa disse natlige Ture. Dette var hændt en Mand, som kom kørende. Hele denne Spøgelsehistorie optog Sindene og spredte Skræk og Rædsel til alle Sider. Kloge Folks Raad blev søgt, ifølge disse Raad red saa hendes Søn og Brodersøn, to modige Mænd, en Nat til Draaby Kirke og gravede i Midnatstimen den guldnakkede Hue ned i Graven til den afdøde. Denne Bedrift skaffede de to dristige Mænd et stort Ry blandt Omgivelserne og den døde Fred i sin Grav. Dette natlige Ridt med den afdødes Hue er historisk.

Klog Kone opdaget.

For mange Aar siden var der en klog Kone i Kyndby, der hed Birthe Christians. Hun blev engang hentet til en syg Kalv i en Gaard henne ved Kirken. Tjenestedrengen krøb da op paa Stænget for at se, hvad hun foretog sig, og lyttede til hendes Trylleformular. Den kloge Kone strøg Kalven med en Visk Halm hen ad Ryggen og mumlede halvhøjt:

»Saa kan du æde Halm, og saa kan du æde Hø,
og kan du ikke leve, saa kan du dø.«

Men efter at den Historie var kommet ud blandt Folk, blev Konen ikke hentet ret tit.

Litteratur:

J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn. Kbh. 1843.
Anders Uhrskov: Folkesagn. (Nordsjællandsk Folkeliv Bd. 2). Kbh. 1922.
— Sjællandske Sagn. Kbh. 1929.
E. Carstensen: Hjørlunde Sogns Historie. Kbh. 1878.

TRÆK AF NORDSJÆLLANDS SKOLEVÆSEN GENNEM TIDERNE

Af *L. C. Jensen.*

Da man i 1536 gennemførte Reformationen i vort Land, forsøgte man ogsaa at grundlægge en dansk Folkeskole.

For at den jævne Mand kunde faa det rette Udbytte af Bibelen, maatte han være i Stand til at læse. Derfor ønskede Mænd som Luther og Hans Tausen, at der skulde oprettes Skoler. Som Følge af manglende Forstaaelse hos Befolkningen og den almindelige Fattigdom blev det dog her i Nordsjælland som andre Steder i Landet ikke til ret meget i de første 200 Aar.

Kun i Købstæderne Helsingør, Hillerød og Slangerup havde man egentlige Skoler. Man kaldte dem Latinskoler, fordi man lagde Vægt paa Undervisning i de gamle Sprog, Latin og Græsk. I disse ældste Skoler uddannede man nemlig kun Studenter, hvoraf de fleste senere blev Præster.

Ligesom i Nutiden tog Præsterne i gamle Dage sig af Ungdommens kristelige Oplæring, hvilket var langt vigtigere tidligere, hvor Børn ikke som nu gik i Skole og fik regelmæssig Undervisning i Kristendom.

Til Hjælp havde Præsten som Regel en Sognedegn. Denne sang ikke blot i Kirken, men underviste om Søndagen og, hvis det ikke kunde lade sig gøre, paa en Søgnedag Sognets Ungdom i den kristne Lære.

Det var meget tilfældigt, hvem der virkede som Degn. Man foretrak som Regel Studenter, men ofte var det Haandværkere eller andre. Selv om der var mange gode Degne, møder man jævnlig gennem Tiderne mindre egnede Folk. I 1616 blev det saaledes forbudt Degnen i Ude-Sundby at holde Gilde i Taarnet med Fjerdinger og halve Tønder Øl, naar han ringede for Lig. 1780 havde man i Gilleleje en gammel Soldat

som Skoleholder. Om hans Kirketjeneste skriver Præsten i Søborg, »at han ey kand synge, men tude des fælere og veed for Resten ingen Besked om Forretningerne der.«

De gamle Degne var ofte fattige. Om Degnen i Blistrup skrives omkring 1700, at »han var ganske forarmet og næsten betlefærdig, og han havde drukket Vand og ikke haft en Sild at æde.« Bedre har det sikkert ikke været i Snostrup, hvor Degnen levede »knapt som den fattigste Husmand, da Kaldet ikke kunde føde en liden Familie.«

Lønnen var heller ikke stor. Som Regel havde Degnen Raadighed over en lille Jordlod, Fribolig, Brændsel og Løn i Korn, hvilket sidste man kaldte Degnetrave eller Degnetiende. Hertil kom andre Ydelser som Ost, Brød, Æg, Gæs m. v., der samlet blev kaldt Smaaredsel. Endelig modtog han et Højtidsoffer, som hver konfirmeret Person maatte betale til Præst og Degn ved Jul, Paaske og Pinse, samt Accidenser, der var Betalingen for Degnens Medvirken ved Bryllup, Daab, Barselkvinders Kirkegang og senere ogsaa ved Begravelser.

For at skaffe Latinskolerne større Indtægter maatte Rektor, Hørerne, som man kaldte Lærerne, og Eleverne paatage sig Kirkesang. Vi ved saaledes, at Frederiksborg Latinskole havde gode Indtægter fra Slottet for Sang i Kirken. Mere ubehageligt for Skolen var det, at de ældre Elever skulde virke som Degne i 15 omliggende Sogne, hvoraf de yderste var Ølsted, Strø, Uggeløse, Bloustrød og Asminderød. Disse Løbedegne var gennemgaaende ældre end Gymnasiaster i vore Dage, og ofte var de i Alderen 20—25 Aar. Det hastede nemlig ikke saa stærkt med at blive færdig med Skolen, idet Eleverne særlig i de sidste Aar ofte havde Kost, Logi og Tøj gratis. Men det frie Liv som Løbedegn var ikke lige heldigt for alle. Ofte var de unge Mennesker paa Rejse i flere Dage, og de fik tit Skyld for, at de efter Datidens Skik og Brug svirede vel rigeligt med Omegnens Bønder, ligesom man ogsaa hyppigt fortalte andre slemme Historier om dem.

Som Aarene gik, blev man derfor ked af Løbedegnene, og ved Christian den Femtes danske Lov fra 1683 afskaffede man lidt efter lidt Stillingen og fik Sædedegne i Stedet for.

Rytterskolerne.

Pietismens Ledere gik stærkt ind for en Forbedring af Ungdommens Undervisning, og lidt efter lidt gik det ogsaa op for Kongen, hans Raadgivere og mange Godsejere, at det var nødvendigt at have et Skolevæsen for Befolkningens brede Lag. Dette førte til den første store Skolereform i vort Land.

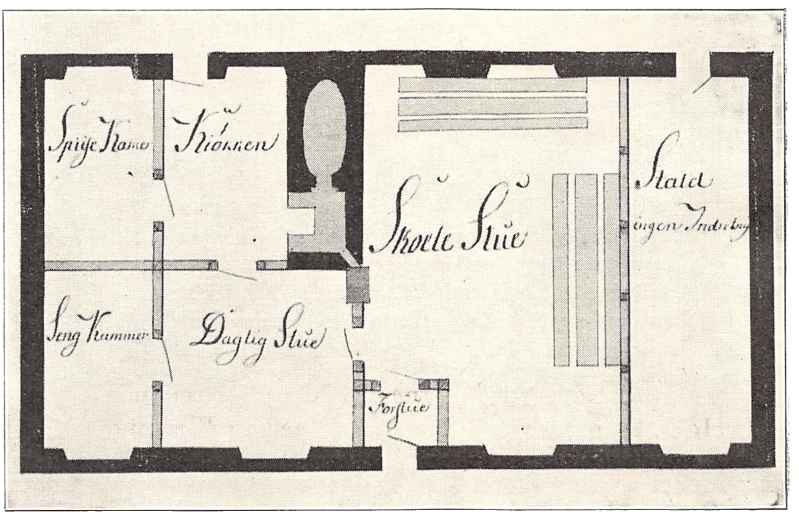

Grundplan af nordsjællandsk Rytterskole.

I Aarene 1718—25 var Peder Hersleb Sognepræst i Hillerød. Han var en nidkær og lærd Mand, der i Aaret 1737 blev udnævnt til Sjællands Biskop. I 1719 foreslog han Kongen at bygge en Skole i Herlev, der dengang som nu var Anneks til Hillerød. Denne Tanke syntes Kongen godt om, og snart blev der rundt om i Landet bygget 240 Skoler paa de kongelige Rytterdistrikter. Alene i det nuværende Frederiksborg Amt blev der bygget 40 Skoler, der er opført i Aarene 1722—25.

Gennem Tiderne er disse Skoler ofte ombyggede, nedbrændte eller solgte, men trods alle Hændelser ligger der den Dag i Dag mange Steder en nyere Skole paa eller ved den gamle Plads, ligesom Befolkningen altid med Kærlighed har

værnet om de gamle ejendommelige Sandstenstavler og givet dem en Hædersplads, naar nye Skoler er blevet bygget, og de gamle er blevet nedlagt.

Paa Tavlen staar foroven Frederik IV's Navnetræk og derefter paa Latin i Oversættelse:

„I Aaret 1721 har jeg grundlagt denne Skole og i Lighed med denne 240 i de Distrikter, som er oprettede af m g til stadig at underholde 12 Ryttereskadroner". MDCCXXI.

Derefter følger det kendte Vers:

Halvtredsindstyve Aar, GUD, har DU mig opholdt,
At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldt:
Thi yder jeg min Tack og breeder ud DIT Navn
Og bygger Skoler op de Fattige til Gavn.
GUD lad i dette Værck DIN Naades Fylde kiende.
Lad denne min Fundatz bestaae til Verdens Ende,
Lad altid paa min Stool een findes af min Æt,
Som mener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER rætt.

Foruden Indskriften over Hoveddøren var der ogsaa Vers over Husets øvrige Døre. Ved Indgangen til Spisekamret stod der:

Lyster du Postey og Tærter,
Udaf sligt vi intet har,
Landsby-Rætter, Kaal og Ærter
staar udj hvert andet Kar.

Rytterskolerne blev udelukkende bygget paa de kongelige Godser, og da man tilstræbte, at der skulde være 280 Td. Hartkorn i hvert Skoledistrikt, blev Skolevejene meget lange i de magre Egne. Fra Gilleleje maatte man saaledes over et øde Overdrev søge Søborg Skole. Børnene fra Nødebo maatte ad en vanskelig Vej gennem Skoven gaa til Maarum Skole. Fra Frerslev havde man lang Vej til Herlev, og tilmed gik den over en Aa. Følgen heraf blev, at man ret snart byggede en Del Ekstraskoler.

Ogsaa mange Godsejere interesserede sig for Skolevæsenet. Vi ved saaledes, at Fru Birgitte Skeel til Selsø forhøjede Lærerlønningerne ved Sønderby og Skuldelev Skoler, samt at Prins Carl, en Broder til Frederik IV, oprettede Skoler paa Jægerspris Gods i Krabbedam (svarer til den nuværende Skole i Jægerspris), Gerlev og Landerslev.

Sandstenstavle over Rytterskolernes Indgangsdør.

Den lille Landbokommission og Skolereformen af 1814.

Aarene efter 1750 var en Opgangstid for vort Land, og ikke saa faa gode Mænd tænkte under Paavirkning fra Udlandet meget over, hvorledes man skulde forbedre den forkuede og ufri Landbefolknings Kaar. Særlig blandt den unge Kronprins Frederiks Raadgivere var der flere Folk, der var ivrige for denne Sag.

Da Kronen siden Reformationen havde megen Jord i Nordsjælland, nedsatte man i 1784 nærmest som et Forsøg for Frederiksborg og Kronborg Amter en Kommission, den lille Landbokommission, hvis Medlemmer var Brødrene Christian og Ludvig Reventlow, Amtmand Levetzow og Confe-

rensraad V. A. Hansen. Kommissionen havde til Opgave at stille Forslag om Forbedring af Fæstebøndernes og Husmændenes økonomiske Forhold. Selv om der intet var nævnt om, at Kommissionen skulde tage sig af Skolevæsenet, laa det dog i Luften. Den Tids ledende Mænd saa nemlig saadan paa det, at Forslag til vidtgaaende Forbedringer af Landbrugets Forhold ikke nyttede ret meget, hvis man ikke havde en oplyst Bondestand bag sig. Da Kommissionen derfor afgav Betænkning i 1789, foreslog man ikke blot at forbedre Landbrugets Kaar paa mange forskellige Omraader, men man mødte ogsaa med en fuldt udarbejdet Plan til en Nyordning af Skolevæsenet i de to Amter. Man foreslog saaledes at bygge 34 nye Skoler, medens 35 andre skulde have en Hovedistandsættelse.

For at komme rigtig i Gang med dette store Skolebyggeri byggede man i 1790 efter Tegning af Landinspektør Recke en Skole i Langstrup. Med enkelte Ændringer tjente denne Bygning som Model for alle de øvrige, som det ogsaa blev overladt Recke at bygge. Han fik 1030 Rdl. for hver Skole, medens Staten leverede det nødvendige Tømmer fra Skovene. Prisen paa et Udhus var 150 Rdl., medens en Hovedreparation af en Skole kun blev betalt med 40 Rdl.

Det var Meningen, at man skulde bygge 4 nye og istandsætte 4 andre Skoler hvert Aar. Fra 1792 til 1796 holdt man Planen, hvilket særlig kom de nordligste Sogne til gode. I Ramløse-Annisse, Græsted-Maarum, Søborg-Gilleleje og Esbønderup-Nødebo Kommuner fik man saaledes ordnet 14 Skoler i disse Aar.

Aarsagen til, at disse Skoler først nød godt af Reformen, var blandt andet, at Udskiftningen var sluttet her, medens dette ingenlunde var Tilfældet i det øvrige Amt. Hertil kom yderligere, at ikke saa faa af de gamle Degneembeder var ledige netop i disse Sogne, hvorfor man benyttede sig af Lejligheden til at lave Embederne om til Lærerembeder.

Efterhaanden som Napoleonskrigene nærmede sig Danmark, gik det langsommere. Man bestemte saaledes i 1801 at bygge Nejlinge Skole, men den var endnu ikke færdig i 1813. I Smidstrup godkendte man Byggeplanerne i 1802. I de følgende Aar skaffede man i alt Fald Tømmeret, som imidlertid

brændte, formentlig ved Lynild, saaledes at Skolen var ufuldendt i 1815.

Den lille Landbokommissions Arbejde omfattede kun største Delen af det nuværende Frederiksborg Amt, men det gode Resultat heraf var en medvirkende Aarsag til, at Skolesagen

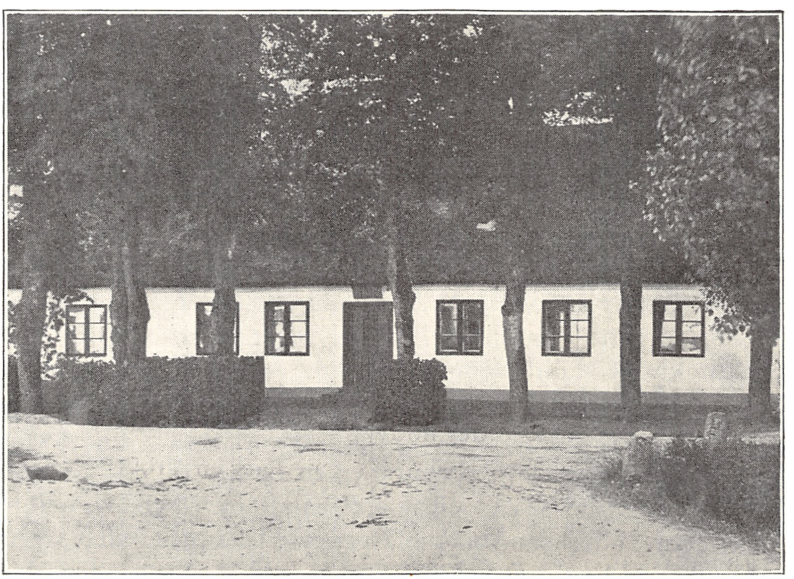

Store Rørbæk ombyggede Rytterskole, der sammen med enkelte andre stadig benyttes som Skole.

blev taget op for hele Landet. Resultatet af disse langvarige Overvejelser blev blandt andet to Anordninger af 29. Juli 1814 om Skolevæsenet paa Landet og i Købstæderne, der begge kom til at gælde for de nordsjællandske Landsogne og Købstæder.

I 1819 manglede man endnu 9 nye Skoler og 19 at istandsætte. I de kommende Aar havde man mere Fart paa, saaledes at der i 1823 kun var 3 nye Skoler at opføre, medens nogle faa Stykker endnu trængte til Udvidelse.

Foruden Besværligheder med Byggeriet, forvoldt af Krig og Fattigdom, havde man mange andre Vanskeligheder at kæmpe med.

For det første forstod Befolkningen ikke, at det var nødvendigt at lære noget, ligesom man paa Grund af Markarbejde næsten ikke holdt Skole i Sommerhalvaaret. I den øvrige Del af Aaret var Veje og Stier ofte ufarbare i lange Tider. I Vinteren 1786—87 udeblev ca. Halvdelen af Børnene fra Skolerne i Holbo Herred. I Lillerød, hvor der boede 40 Familier, gik kun 4 Børn i Skole.

Grunden til Befolkningens Modvilje kan man maaske ogsaa søge deri, at Børnene næppe har lært ret meget i Skolen. Lærerne, der ofte ingen Uddannelse havde, maatte for at tjene det daglige Brød mange Gange tænke paa alt andet end det, de skulde. Allerede i 1739 var det blevet bestemt, at alle Degne regelmæssigt skulde holde Skole. I Frederiksborg og Kronborg Amter gik det ikke synderlig godt i Begyndelsen, idet det kun blev til Alvor med 2 af 18 Degne.

For at rette paa disse Forhold foreslog man derfor, at Skoleholderne skulde lønnes saa godt, »at de uden Næringssorger kunde med Lyst og Iver forrette deres besværlige og for Staten vigtige Embede.« Særlig Biskop Balle gik stærkt ind for, at de gamle Degneindtægter skulde tilfalde de nye Skoleholdere, der saa til Gengæld maatte overtage Degneforretningerne, efterhaanden som Degnekaldene blev ledige, men det varede ikke saa faa Aar, før dette skete. Af en Skrivelse fra Frederiksborg Amtsprovsti fra 1817 fremgaar det, at der paa dette Tidspunkt alene i Strø Herred endnu var Degne i Skævinge, Ølsted og Kregme.

Iøvrigt fastsatte Anordningen fra 1814 følgende normale Lærerløn:

Foruden Fribolig og Brændsel skulde Læreren have Husrum til 2 Køer og 6 Faar. Udbyttet af Jordlodden tilfaldt Læreren. Desuden fik han 6 Td. Rug, 10 Td. Byg samt 25 Td. Byg, der blev betalt efter Kapitelstaksten. Endelig skulde der ydes 4 Læs Hø og 8 Læs Halm à 32 Lispund. Disse Lønninger blev ingenlunde fulgt; her i Amtet laa de gennemgaaende noget højere.

Ogsaa Læreruddannelsen tog man nu fat paa. Allerede i 1789 var Stiftsøvrigheden inde paa at lægge et Seminarium i

Slangerup for Kronborg, Frederiksborg, Hørsholm og Roskilde Amter, idet »den fattige By trængte til en saadan Støtte«, ligesom Stedets Sognepræst, Provst Nicolai Raben, ansaas for velegnet til at lede et Seminarium.

Det nordsjællandske Seminarium blev imidlertid lagt paa

Snekkersten gamle Skole. Opført 1795.

Blaagaard ved København, hvorfra det i 1808 blev flyttet til Jonstrup. Her har gennem Aarene og særlig i det første Aarhundrede en meget stor Del af de nordsjællandske Lærere faaet deres Uddannelse.

Træk fra Dagliglivet i de gamle Skoler.

Paa Grundlag af gamle Læreres egne Optegnelser skal der fortælles lidt om Skoleliv i Aarene efter 1814.

Lærer Jørgensen i Harløse begyndte sin Embedsbog med Ordene: »Den 6. Januar 1817 tog Skolegangen i den nye opbygt Haarløse Skole sin Begyndelse.« Den 17. Juni var Skole-

kommissionen til Stede for at raadslaa om Sommerens Skolegang. Den 15. Søndag efter Trinitatis (14. September) blev fra Prædikestolen tillyst, at Skolegangen skulde tage sin Begyndelse i den sædvanlige Orden. Næste Søndag blev der atter i Kirken erindret om Skolegangen, da Børnene i den sidst forløbne Uge ikke havde søgt Skolen. Den 24. September mulkterede Skolekommissionen de forsømmelige Forældre. Den 9. Oktober afholdtes den befalede halvaarlige Eksamen.

Præsten kom hyppigt i Skolen. I 1817 var han der 3 Gange og overhørte Børnene, men det fremgaar ogsaa af Lærerens senere Optegnelser, at baade Provst Wedel fra Torup og Biskop Münter har været paa Visitats.

Den 12. Januar 1827 blev der ikke holdt Skole om Eftermiddagen, da Læreren i Mangel af andet Bud maatte besørge Herredstasken til Provsten. Det paahvilede nemlig de gamle Degne at sørge for, at Præstens Embedsbreve kom frem til Provsten, og denne Forpligtelse havde mange Lærere trods megen Strid lige til 1851, fra hvilket Tidspunkt Lærerne blev fritaget for at gaa med »Provstetasken«.

Lærer Jørgensens Optegnelser fra 1830 er vidt forskellige fra hans tidligere. Han har saaledes for hver Dag ført en halv Side nøjagtig Regnskab med en Masse Tal over de Tabeller, det enkelte Barn netop havde øvet sig i den Dag. Skolen var delt i en Læse-, Skrive- og Regneskole hver med et stort Antal Øvetabeller. Ligesom med Soldater blev hvert Barn — i alt Fald i Dagbogen — kun nævnt med et Nummer.

Denne Forandring skyldtes, at Kongen havde krævet den indbyrdes Undervisning indført i alle Skoler. Man mente nemlig, at man derved kunde spare baade Skoler og Lærere. Samtidig tiltalte Metoden Kongen og hans Officerer, idet Undervisningen nærmest foregik som Eksercits med bestemte Kommandoord. Læreren sad ved sit Kateder og holdt alle Traadene i sin Haand, medens de flinkere Børn efter Tur som Hjælpere skulde sørge for, at de øvrige fik lært det, der stod paa Tabellerne.

Da det kostede Besvær for Myndighederne at faa Metoden ind alle Steder, indrettede man i hvert Provsti en Mønsterskole, hvor Omegnens Lærere kunde se, hvorledes man

skulde bære sig ad. En saadan Normalskole var den senere nedlagte Aagerup Skole.

Saa glat som i Aagerup har det næppe gaaet i Vassingerød. I 1845 idømte Sogneforstanderskabet saaledes Læreren en Bøde paa 2 Rdl., fordi han ikke førte Dagbog for indbyrdes Undervisning, som han skulde.

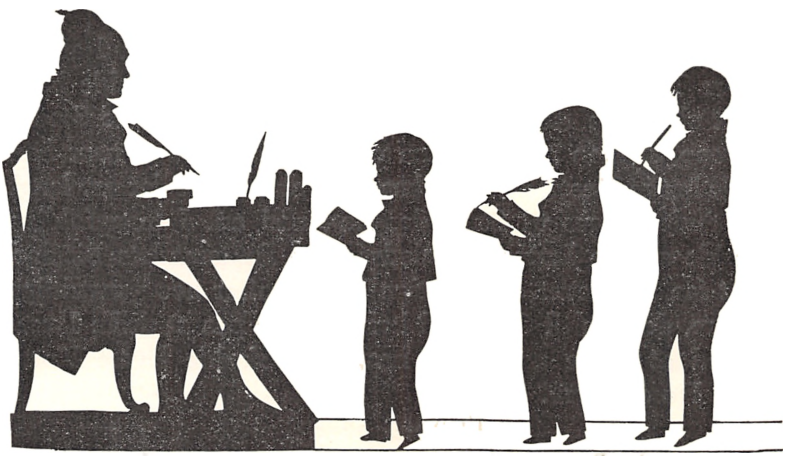

Degn og Skolelærer Peder Rugaard i Græse Skolestue ca. 1818. De tre Drenge er hans Sønner. Den største er den senere Skolemand og Rigsdagsmand Daniel Eiler Rugaard.

Foruden Skolen og Kirken havde de gamle Lærere næsten alle et Landbrug at passe.

Jorden var ikke alle Steder lige god. I et Stridsskrift, som Lærer Lars Andersen i Vassingerød har udgivet i 1882 om Skoleforholdene i Lynge-Uggeløse Kommune, oplyses det, at den Jordlod, han overtog i 1825 med Embedet, bestod af 12 Td. Land raa Skovjord. I 1826 beplantede han Haven med en Mængde Frugttræer, og i 1827 havde han faaet brakket saa megen Jord, at han manglede Udhusplads til Avlen og Husdyrene.

En anden Type var Lærer Jørgensen i Harløse. En af Eftermændene skriver kort om ham, »at han aldrig brød sig om at drive Jorden, men syslede kun med nogle Frugttræer.«

Et bedre Embede end baade Vassingerød og Harløse har Uvelse sikkert været. Lærer E. Prieme skriver herom i 1857,

at »Skolelodden er af en sjælden god Bonitet og i en fortrinlig Stand.« Den var paa 5½ Td. Land. Læreren holdt 3 gode Køer Aaret rundt. Af fremmede havde han kun en Tjenestepige. Læreren udregnede selv sin Aarsindtægt til 951 Rdl., hvilket formentlig efter Datidens Forhold har været godt, naar der ses hen til, at Klokkeren i Uvelse kun fik 2 Mark i Dagløn for at meje Lærerens Sæd.

Som Regel kom Befolkningen og Lærerne godt ud af det i ældre Tid. Læreren hjalp ofte Folk, naar man skulde have udført skriftlige Arbejder. Til Gengæld var det flere Steder Sædvane, at man gav Læreren en Haandsrækning, naar han skulde bruge Heste, men det kan ikke skjules, at der var langt flere Anledninger til Strid dengang end nu. I mangfoldige Tilfælde maatte Lærerne saaledes søge Amtsraadets Bistand for at faa inddrevet det pligtige Højtidsoffer hos genstridige Beboere, der saa til Gengæld kunde finde paa at drille Læreren ved at knibe uden om, naar man skulde levere Korn, Halm, Hø og Tørv.

De sidste Menneskealdre.

Som Aarene gik, voksede Befolkningstallet, og de gamle Enelærerskoler blev mange Steder for smaa. I 1856 fik man en Lov, som gik ud paa, at ingen Lærer maatte have mere end 100 Børn i en Skole. Denne Bestemmelse havde til Følge, at man flere Steder maatte udvide. I mange Tilfælde ordnede man Sagen paa den Maade, at man oprettede en privat Pogeskole med et kommunalt Tilskud. Fra noget nær enhver Egn i Frederiksborg Amt kender man Eksempler fra ca. 1880 paa saadanne smaa Pogeskoler, hvor en Enke eller anden Kvinde holdt Skole for en meget lille Betaling, men efterhaanden blev Pogeskolerne afløst af Forskoler med uddannede Lærerinder, som Forholdene er i Nutiden.

Paa Steder, hvor man paa Grund af en Stationsbys stærke Vækst eller af andre Grunde har set sig nødsaget til at gøre Rammerne større, har man ofte faaet helt tidssvarende Bygninger med Gymnastiksale og Lokaler til Sløjd og Husgerning, ligesom man har faaet flere Undervisningstimer.

For at faa ført disse Goder ud i de mindste Landsbyskoler har Rigsdagen i 1937 gennemført en Lov, der bestemmer, at hele Landets Skolevæsen skal moderniseres i Løbet af nogle Aar, hvorfor man kan betegne den store Skolereform, man er i Færd med at gennemføre, som den tredie, idet Rytterskolerne og de mange Skoler, der blev bygget efter Forslag fra den lille Landbokommission med Rette maa betegnes som de to første og grundlæggende nordsjællandske Skolereformer.

Latin- og Realskoler.

I den katolske Tid havde man især i Stiftsbyerne, hvor Bisperne boede, lærde Skoler, Katedralskoler, hvis Opgave det fortrinsvis var at uddanne Præster.

Det var en af Reformationens første Opgaver at lægge dette Skolevæsen om, saa det kunde bruges i Kampen mod Katolicismen. Derfor fik man allerede i 1537 en Latinskoleordning for hele Landet. I hver Købstad skulde der være en saadan Skole med to eller tre fleraarige Klasser.

I Spidsen for hver Skole stod der som nu en Rektor, og han havde som Regel een eller to Hørere til Hjælp som Lærere.

Gennem Tiderne har der virket flere kendte Folk ved de nordsjællandske Latinskoler. Salmedigteren Hans Christensen Sthen, til hvis Navn saa kendte Salmer som »Den mørke Nat forgangen er« og »Du Herre Krist, min Frelser est« er knyttet, var saaledes Rektor i Helsingør i Aarene 1565—83. Her satte man megen Pris paa ham, blandt andet fordi han ved de store Højtider glædede Borgerskabet med at lade Skolens Elever opføre smaa Skuespil, han selv havde skrevet.

Der er ogsaa Grund til at nævne, at den djærve og fromme Ole Vind, der senere tugtede Christian IV's Hof fra Prædikestolen, i Tiden 1617—19 var Rektor i Slangerup.

Ofte indrettede man de nye Latinskoler i de gamle katolske Skoler eller i et af de mange ledige Klostre. I Helsingør brugte man saaledes Karmeliterklostret som Skole lige til 1807. Paa Loftet boede Lærerne og 30 udenbys Disciple. Kosten fik man i det nærliggende Hospital.

I Begyndelsen har Forholdene næppe været bedre andre Steder. I Slangerup har man muligt brugt Kirkeladen som Skole, medens Skolen paa Frederiksborg i Frederik II's Tid havde til Huse i Herluf Trolles Taarn.

Christian IV, der paa saa mange Maader har kastet Glans over Frederiksborg, glemte ikke Latinskolen. I 1631 begyndte han at bygge en helt ny Skole, som kom til at staa til 1834, da den sammen med en Del af Hillerød brændte. Paa Tomten opførte man den nuværende Statsskole (Billede Side 123).

Hvad enten Skolerne som den i Helsingør var en Slags Kostskole, eller Eleverne havde Kost og Logi hos enkelte af Byens Borgere, hvilket var Tilfældet i Hillerød, var det som Følge af Tidens Pengeknaphed en bekostelig Historie at holde en Latinskole. Foruden Lønninger til Rektor og Lærere underholdt man nemlig gennem Skolen helt eller delvis mange af de ældre udenbys Elever. Christian IV gav derfor meget betydelige Beløb til Skolen, ligesom han sørgede for, at den nød godt af en Del store Bøder.

Fælles for Latinskolerne var Degneindtægterne. I Slangerup var Rektor Degn i den stedlige Kirke, den ældste Hører sang i Jørlunde, den yngste i Uvelse, og nogle af de ældre Elever har muligt en Tid virket som Løbedegne i 9 omliggende Sogne. Vi ved i alt Fald, at Degnekaldene i Stenløse, Snostrup, Kyndby, Skuldelev, Udesundby, Græse, Gørløse, Ølsted, Kregme og Torup maatte yde en aarlig Afgift til Skolen. For at skaffe denne fattige Latinskole yderligere Indtægter skænkede Christian III Skolen Kongetiende fra Hørup, Jordhøj, Manderup og Kvinderup. Da Slangerup mistede Latinskolen i 1736, blev Tienden overført til Skolen i Helsingør.

Undervisningen i de gamle Latinskoler var vidt forskellig fra det, vi kender nu. Frem for alt lagde man Vægt paa Latin. Det var nemlig de lærdes Sprog, og Studenterne kunde ikke følge Forelæsningerne ved Universitetet, hvis de ikke beherskede Latinen nogenlunde sikkert.

Desuden havde yngste Klasse Læsning paa Dansk samt Skrivning. Religion var som Regel knyttet til Undervisningen i Latin og Græsk. Endvidere havde man lidt Hebraisk, Matematik og Sang.

Livet har utvivlsomt paa flere Maader været haardt for Eleverne. Mange af dem kom langvejs fra og kom sjældent hjem, hvorfor de sikkert ofte har lidt under Savnet af For-

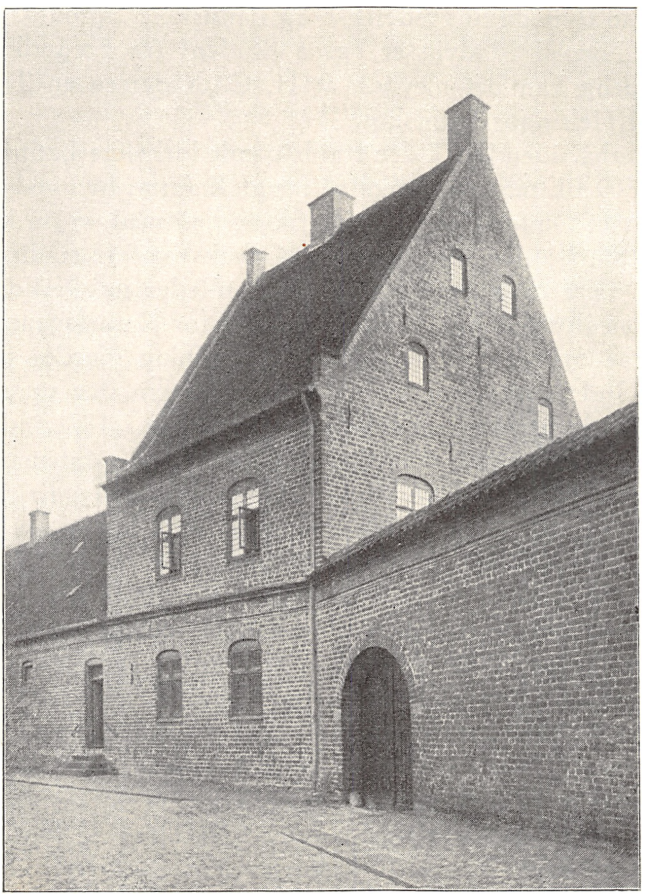

Herluf Trolles Taarn.

ældre og Søskende. I Stedet for Venlighed mødte de tit kun Raahed, idet der tidlig og silde blev uddelt Prygl med Ris og Ferle. Hertil kom ogsaa den almindelige Fattigdom. Det var ikke usædvanligt, at Drengene ligefrem tiggede. I 1632 var der alene i Helsingør 70 Drenge, »der gaar for Døre«.

Trods Manglerne ved Skolerne er der gennem de forløbne Aarhundreder udgaaet mange betydelige Mænd fra de nordsjællandske Latinskoler. Den mest berømte er Thomas Kingo, der er født i Slangerup og først gik i denne Bys Skole, hvorefter han flyttede til Frederiksborg Latinskole. Sprogforskeren Johan Nicolai Madvig er ogsaa Student fra Frederiksborg, og endelig kan det nævnes, at H. C. Andersen en Tid har gaaet i Helsingør Latinskole.

Efterhaanden løb Tiden fra de gamle kirkelige Latinskoler, og i 1809 fik man en længe tiltrængt Reform, hvorved man i begrænset Omfang nogenlunde fik de Fag med, vi nu kender i vore Statsskoler, men Latin og Græsk var dog stadig anset for at være de vigtigste Fag. Der stilledes imidlertid snart Krav om større Plads i Undervisningen for Naturfagene og de moderne Sprog. Ved en senere Omordning gjordes der da ogsaa Indrømmelser i den Retning, ligesom der oprettedes Realklasser parallelt med Latinklasserne, og i 1871 indførtes en matematisk-naturvidenskabelig Linie med Matematik og Fysik som Hovedfag ved Siden af en sproglig-historisk Linie, hvor Hovedfagene fremdeles var Latin og Græsk. Sin nuværende Ordning fik Skolen ved Almenskoleloven af 1903, hvorved Latinskolerne omdannedes til »højere Almenskoler«, og der tilstræbtes en nærmere Forbindelse mellem Folkeskolen og den højere Skole. Almenskolen kom til at omfatte en 4-aarig Mellemskole, efterfulgt af en 1-aarig Realklasse og et 3-aarigt Gymnasium, som nu blev spaltet i en klassisk-sproglig Linie med Latin og Græsk som Hovedfag, en nysproglig Linie, hvor Hovedfagene er Engelsk og Tysk, og en matematisk-naturvidenskabelig Linie med Naturfag og Matematik som Hovedfag. Desuden indførtes Fællesundervisning for Piger og Drenge.

Samtidig med de store Folke- og Latinskolereformer lagde man i 1814 Grunden til et Realskolevæsen i Købstæderne. I Begyndelsen maatte man kun optage Drenge, der blev undervist i noget nær de samme Fag, som vi har i Nutidens Realskoler. I Søkøbstæderne skulde man dog ogsaa undervise i Styrmandskunst.

Som Følge af de fattige Tider blev det ikke til ret meget i mange Aar. I Helsingør, der var den største af de nordsjællandske Købstæder, gjorde man et famlende Forsøg i 1828 paa at oprette en borgerlig Realskole. Flere Gange er det senere forsøgt at faa sat private Realskoler i Gang i Købstæderne, men bortset fra Frederikssund private Mellem- og Realskole samt Frk. M. Mørks Skole i Hillerød, der er oprettet henholdsvis 1889 og 1895, er de atter gaaet ind efter kortere eller længere Tids Forløb.

Fra Hovedstaden, Helsingør og Hillerød har Tanken om flere Eksamensskoler bredt sig ud i Landkommunerne, og i den tættest befolkede Del af Nordsjælland oprettede man ret tidligt Birkerød og Rungsted Kostskoler, der begge efter at have vist deres Levedygtighed er blevet overtaget af Staten.

Lidt efter lidt er der i flere af de øvrige Landkommuner med store Stationsbyer kommet en Række private og kommunale Realskoler, saaledes at man nu med Rette kan betegne Frederiksborg Amt med sine 4 Gymnasier, 6 kommunale og 5 private Realskoler som godt dækket med Skoler paa dette Omraade.

Litteratur.

Joachim Larsen: Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536—1784. København 1916.

Samme: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818. København 1893.

Samme: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898. København 1899.

Samme: Skolereformen af 1789 paa Frederiksborg og Kronborg Amter. Fra Frederiksborg Amt 1914.

Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie. København 1933.

Thøger Jensen: Kong Frederik den Fjerdes Skoler (Rytterskolerne). Aarhus 1921.

L. Andersen: Kirke- og Skoleforholdene i Lynge og Uggeløse Sogne. 1882.

Embedsbøger fra Harløse og Uvelse. — Frederiksborg Amtsraads Forhandlinger. — Joachim Larsens Udskrifter af Arkiverne.

En Del af Billederne er stillet til Raadighed af Statens pædagogiske Studiesamling.

TRÆK AF DET AANDELIGE LIV I NORDSJÆLLAND

Af *Anders Uhrskov.*

Aandeligt Liv har der været i Danmark lige siden Kristendommens Indførelse, forøvrigt ogsaa før — omend paa en hel anden Maade. Men det aandelige Liv trænger altid til Fornyelse, og det, her skal fortælles om, er den Fornyelse, der paa to, tre Omraader har fundet Sted her i Nordsjælland i de sidste firsindstyve Aar. Det, jeg tænker paa, er det, man kalder den grundtvigske Retning, Grundtvigianerne, og saa Indre Mission. I Nærheden af den sidste staar Luthersk Mission.

Forskellen paa den grundtvigske Retning eller Grundtvigianerne, som man ogsaa udtrykker det, og Indre Mission kan man bedst forklare ved at fortælle lidt om de to Retningers Ophavsmænd.

Den grundtvigske Retning har Navnet efter N. F. S. Grundtvig, født 1783 og død 1872. Han er Danmarks største Personlighed i de sidste Aarhundreder. Efter haarde Sjælekampe blev han en stor kristelig Vækker, desuden var han lidenskabelig optaget af Danmarks og andre Landes Historie. Han talte derom, og han skrev tykke Bøger derom. Han var en af Danmarks største Digtere, idet han skrev en lang Række Salmer og Sange, og alle begynder i vore Dage at forstaa, at han ogsaa var en hel Del af en Profet, d. v. s. en Mand, der baade forstod at se ind i Fremtiden og opildne sit Folk til at bære dens Byrder.

Af hans Livssyn lærte den grundtvigske Retning Tro paa Jesus Kristus og Sans for de menneskelige Værdier, saadan som de former sig i Historie, Digtning og Tro paa Danmarks Fremtid.

Af Navnet Indre Mission leder den sidste Del Tanken hen

paa kristelig Vækkelse, mens det første Ord danner en Modsætning til Benævnelsen Ydre Mission, hvilket betegner en Vækkelse i Hedningelandene, mens Indre Mission betyder Vækkelse inden for vort eget Lands Grænser.

Indre Missions Hovedmand var Præsten Vilhelm Beck, født 1829 og død 1901. Efter en Række dybe indre Oplevelser kom hans Sjæl til Hvile, og især Paulus' Ord »Alt af Naade« blev hans Livs Ledestjerne. Beck blev den store Fører for Indre Mission, som fik sin Form i »Kirkelig Forening for indre Mission i Danmark«, stiftet 1861. Vilhelm Beck var en stor Prædikant, der gennem sit kraftige Ordvalg og sin Tales glødende Indhold samlede Tusinder af Mennesker om sin Prædikestol. Vilhelm Beck var en stor Bods- og Vækkelsesprædikant og det alene.

Naar man betragter Grundtvigs og Becks sjælelige Omfang, forstaar man ogsaa Forskellen paa de to Retninger, der den Dag i Dag er under Paavirkning af disse to Mænds stærke Personligheder.

En af den grundvigske Retnings betydelige Mænd var Præsten og Digteren C. Hostrup, født 1818 og død 1892. Han havde som ung Mand skrevet en Række muntre Komedier, saaledes »Genboerne«, »Eventyr paa Fodrejsen«, »Soldaterløjer« og mange flere, og de opføres den Dag i Dag. Efter sin første Hustrus Død kom Hostrups Sind i stærk Gæring, og han besluttede at forlade København og blive Præst. Efter nogle Aars Virke i Silkeborg blev han 1862 Præst i Hillerød, hvor han var, til han 1881 tog sin Afsked.

Hostrup var stærkt optaget af Grundtvigs kristelige og folkelige Syn, og han blev revet med af Tanken om Folkehøjskolerne som sunde Vækkelses- og Oplysningssteder for vort Lands Ungdom. I 1867 oprettedes i et lille Hus i Frerslev Syd for Hillerød en Højskole, til hvis festlige Indvielse Hostrup skrev Sangen »Er Skolen for andre end Pilt og Pog«, ligesom han ogsaa den første Vinter virkede som Foredragsholder ved Skolen. Til Hostrups Foredrag kom der mange Tilhørere, men paa Skolen kun faa Elever. Om denne Højskole skal vi imidlertid høre mere senere.

Hostrup forstod ved sin inderlige Maade at tale paa og sit friske og muntre Væsen at samle Mennesker baade i Kirke og andetsteds. Han var en meget frisindet Mand, og herom kan jeg fortælle en Historie. Loven bød i gamle Dage, at alle skulde konfirmeres, inden de fyldte 19 Aar, ellers ifaldt de Straf. Men nu var der her og der Præster, som viste en Dreng af, som det hed, hvis han ikke under Konfirmationsforberedelsen lærte sine Salmer og Skriftsteder ordentligt. Det skete endogsaa enkelte Gange, at en tungnem og maaske ogsaa doven Dreng blev vist bort flere Gange og saaledes blev en voksen Karl, inden han naaede at blive konfirmeret. Selv om man nu kun gik om een Gang, var det jo en flov Historie, men der var intet at gøre, for konfirmeres skulde man ifølge Loven. Nu skete det, at en Dreng i et Nabosogn til Hillerød af vedkommende Sognepræst blev vist bort fra Konfirmationsforberedelsen, fordi han var for tynd i Papirerne. Han kunde rent ud sagt meget lidt. Men Faderen lovede højt og dyrt, at den Sag skulde han nok klare, og derfor tog han Sønnen med ind til Pastor Hostrup i Hillerød, om hvem han havde hørt, at han var en meget fremkommelig Mand, og bad ham konfirmere Drengen. Hostrup stillede sig ogsaa meget velvilligt, men vilde dog først føle Drengen lidt paa Tænderne, og han begyndte derfor at spørge ham ud om Bibelhistorie. Idet han tænkte paa Patriarken Abraham, spurgte han Drengen, om han ikke havde hørt noget om en Mand, der havde meget Kvæg og levede som Hyrdekonge. Drengen syntes jo nok, han

C. Hostrup.

kendte flere af den Slags, men vovede sig dog ikke til at udpege nogen bestemt. Hostrup vilde hjælpe ham paa Gled og antydede, at det var en meget kendt og anset Mand. Da gik der en Praas op for Drengen, og idet et Smil gled over Ansigtet, udbrød han: »Det skulde vel ikke være Per Sylvest i Strølille!«

Hostrup fik sig en god Latter, men han konfirmerede Drengen, der siden tog Ophold i Hillerød og ved sin Dygtighed blev baade en kendt og en velhavende Mand. Han er død for mange Aar siden, og Konfirmationstvangen er for længst ophævet.

Under sin Præstetid i Hillerød skrev Hostrup flere gode danske Sange, som synges endnu. C. Hostrups Minde er ikke glemt. For en Del Aar siden blev der i Slotsgade, nær Frederiksborg Slot, rejst en Mindesten for ham, hugget af Kunstneren Niels Skovgaard, og paa den staar følgende Linjer af en af Hostrups Sange:

»Grønnes kun — se det er Sagen —
leve med og være vaagen,
leve kort Tid eller længe,
blot vi lyser op i Taagen.«

Vi vender nu tilbage til Frerslev Højskole. Det kneb med at faa saa mange Elever, at det hele kunde gaa rundt, den ene Forstander prøvede efter den anden, men alt forgæves. Da kom 1878 en ung Præst, der hed Morten Pontoppidan, og han kunde.

Pontoppidan er jo et løjerligt Navn, og det er da ogsaa Latin. Slægtens Stamfader kom fra Broby paa Fyn til København for at studere, og i de Tider var Latin et meget anset Sprog, og ofte fandt de unge Mennesker fra Landet Behag i at skrive deres Navne om paa Latin. Saaledes blev Broby til Pontoppidan, Skagbo til Scavenius, en kendt Slægt af Godsejere og Politikere, og i en af Holbergs Komedier fortælles der om en sjællandsk Bondesøn, der var døbt Rasmus Berg, at han, da han kom til København for at studere, fandt dette Navn for simpelt og lavede det om til Erasmus Montanus.

Morten Pontoppidan, født 1851 og død 1931, levede en stor Del af sin Barndom i Fredericia. Det var kort efter Treaarskrigens Tid, og han siger selv, at han blev »Fredericia-Dreng i den rette Tid«. Da Mindesmærket for Den tapre Landsoldat skulde rejses, og Soldaterne slæbte Fodstykket paa Plads, havde han sin lille Haand med paa det Tov, hvormed Soldaterne trak den tunge Byrde.

Siden kom han til København for at studere til Præst. Han kom ind i C. Hostrups Kreds, hvor han følte sig tiltalt af den grundtvigske Bevægelse og dens Forstaaelse af Livet. En Tid var han Kapellan i Helsingør, men det passede ham ikke, og han vovede da Springet ud i det uvisse, idet han købte Frerslev Højskole, der hidtil ikke havde kunnet gaa. Nu lykkedes det, efterhaanden blev Pladsen for lille, og 1880 flyttede Pontoppidan Skolen til Jørlunde. Pontoppidan var alle Dage en modig Mand. Det tiltalte ham som i Fredericia at tage fat paa det Tov, der trak de tunge Byrder. Der førtes i disse Aar bitre politiske Kampe her i Landet. Folkets Flertal mente, at Regeringen havde brudt Grundloven, og Pontoppidan angreb Konsejlspræsident Estrup haardt og fik tre Maaneders Fængsel derfor. Senere fremsatte han Meninger, som mange af hans grundtvigske Venner ikke kunde lide, Elevtallet dalede, og faa Aar efter maatte han opgive Højskolearbejdet i Jørlunde. Skolearbejdet blev fortsat af andre, men Elevtallet var stadig lille, og for nogle Aar siden ophørte Skolen.

Efter skiftende Virksomhed blev Pontoppidan Præst i Stenløse og Veksø, hvor han virkede fra 1902 til 1921. Han skrev i Aarenes Løb mange Bøger, dels Andagtsbøger og dels Bøger for Ungdommen. Engang holdt han et meget ejendommeligt Foredrag, som han kaldte *Courage* (udtales Kurasje), det betyder Mod. Siden blev det udgivet som et lille Skrift. Dette Foredrag er meget betegnende. Pontoppidan ejede selv megen Courage, og var der noget, han ønskede at bibringe sine Landsmænd, da var det Storsind og Mod.

En Mand har efter hans Død skrevet følgende om ham: »Livet igennem følte han sig som Soldat, ikke som den, der skulde holde Fodslag med de mange, men som den, der af Gud var sat paa den yderste Forpost.«

Læg for Resten Mærke til, at Morten Pontoppidan har skrevet en udmærket Drengebog »Odyssevs' Rejser og Eventyr, saaledes som jeg har fortalt dem for mine Børn« med Tegninger af Niels Skovgaard. Bogen er forlængst udsolgt, men der er dog flere Biblioteker, som har den.

Lykkedes Højskolearbejdet i det lange Løb ikke i Jørlunde, fik det senere en rig Blomstring et andet Sted i Nordsjælland, idet Holger Begtrup 1895 oprettede Frederiksborg Højskole i Tjæreby Sogn ved Hillerød. Holger Begtrup, født 1859 og død 1937, var en Præstesøn fra Birkerød. Som Student kom han ofte i Hostrups Hjem i Hillerød og oplevede her meget godt. Han blev revet med af Grundtvigs folkelige og kristelige Tankegang, han besluttede, at han vilde være Højskolemand, og efter at han havde taget sin theologiske Eksamen, blev han Lærer paa Askov Højskole i Jylland. Det var en meget anset Højskole, hvor man gav en noget videregaaende Undervisning end paa andre Højskoler. Her var han i en Del Aar og udviklede sig til at blive en af Landets mest søgte Foredragsholdere. Han havde en meget smuk Stemme, han kunde skildre Historiens store Skikkelser, han kunde fremsige Digte, og han kunde gøre Rede for Livets dybeste Tanker, saa alle maatte lytte.

Da hans Ven og Vejleder C. Hostrup døde, gav det et Stød i ham. Han følte, at han maatte tilbage til sin Fødeegn og fortsætte Hostrups folkelige og kristelige Gerning blandt Kulsvierne. 1895 oprettede han da Frederiksborg Højskole. En Del Støtte fik han fra Egnens Befolkning, selv ejede han kun 1000 Kr. Forsøget lykkedes, Skolen blev hurtigt en af Landets største og fik op til et Par Hundrede Piger om Sommeren og 100—150 unge Mænd om Vinteren.

Holger Begtrup udførte et stort og omfattende folkeligt Arbejde. Han holdt Foredrag hele Landet over, talte ogsaa nu og da i Norge og Sverige og var et Aar paa en lang Foredragsrejse i Nordamerika. Selv Rejser her i Landet kunde være meget anstrengende. Det hændte Gang paa Gang, at han om Sommeren efter en Uges Arbejde paa Skolen Lørdag Aften tog med Toget og rejste hele Natten for at tale ved et Folkemøde langt oppe i Jylland, f. Eks. paa Mors, og Søndag Aften

tog han Turen tilbage til Hillerød for Mandag atter at begynde paa sin Skole. Det var en meget lang Rejse, og selv om han rejste i Sovevogn, var det dog en betydelig Anstrengelse. Men Begtrup havde gode Kræfter, og han brugte dem. Han skrev ogsaa meget, bl. a. udgav han en Danmarkshistorie paa fire Bind, hvori han fortalte vort Lands Historie i det 19.

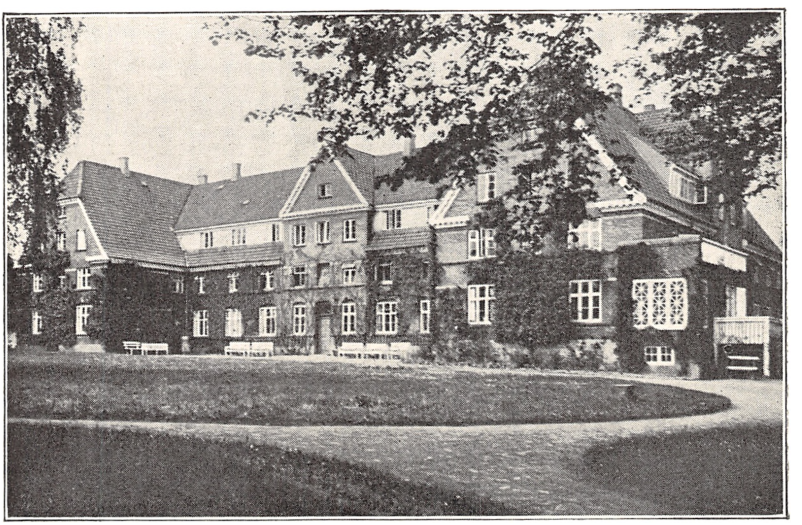

Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, ved Hillerød.

Aarhundrede. Om Grundtvig, som han var særlig optaget af, skrev han en lang Række Bøger.

I mange Aar holdt Begtrup hver Sommer omkring ved St. Hansdag et stort Folkemøde paa *Fruebjerg* i Gribskov. Der kom mange Mennesker, undertiden op til 3000, og ud til de yderste Kredse trængte Begtrups klare og myndige Røst, og Folket lyttede til hans Tale.

For nogle Aar siden forenedes Frederiksborg Højskole med Grundtvigs Højskole i Lyngby, og Skolen hedder nu Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, den ledes af C. P. O. Christiansen og har 100—150 Elever hvert Halvaar.

Da den grundtvigske Bevægelse brød igennem i Nordsjælland, blev der efterhaanden i adskillige Sogne bygget For-

samlingshuse. De brugtes til Foredragsmøder, til Gymnastik og Gymnastikopvisning samt Dilettantkomedie, hvor mange gode Stykker spilledes. Efterhaanden er Forsamlingshusene dog ogsaa nu og da blevet brugt til Ting, der falder uden for den oprindelige Hensigt.

Folkehøjskolen „Købmandshvile" ved Hørsholm.

Foruden de to ovenfor omtalte Højskoler er der senere her i Amtet oprettet tre Højskoler med hver sin særlige Opgave.

Folkehøjskolen for unge Handelsmedhjælpere »Købmandshvile«, der ligger ved Hørsholm, traadte i Virksomhed 1905. Skolen var stiftet af en københavnsk Grosserer, Louis Petersen, der var død Aaret før og havde testamenteret Penge til Oprettelsen af en Skole, hvor der skulde undervises i Handelsfag, men hvis Hovedformaal skulde være »gennem Foredrag og personlig Paavirkning at aabne Elevernes Blik for Livets højeste Værdier.« Skolen blev virkeliggjort af Louis Petersens Enke. Dens Forstander har i mange Aar været Holger Brøndsted.

»Købmandshvile« er den eneste Skole af sin Art her i Landet, og det samme gælder Den internationale Højskole ved Helsingør, der under Ledelse af Peter Manniche aabnedes 1921. Manniche havde et tredobbelt Formaal. Han vilde samle unge af forskellige Nationaliteter, de skulde undervises paa forskellige Sprog og lære at forstaa hinandens Ejendommelig-

Den internationale Højskole, Helsingør.

heder uden derfor at give Afkald paa deres eget folkelige Særpræg. Dernæst skulde Skolen tjene til at skaffe større Forstaaelse mellem de forskellige Samfundsklasser og endelig at skabe Forstaaelse for kristelige Værdier især i Kredse, der før havde været uforstaaende derfor. Begge de to nævnte Skoler har haft god Tilslutning, den sidste især af Arbejdere. Mens det kan siges, at Købmandsvile og Den internationale Højskole hver har sit særegne Ansigt, maa det tilføjes, at de er af ganske samme Slægt som de to tidligere nævnte.

For mange Aar siden fik Indre Mission Indpas i Nordsjælland. Arbejdet blev gjort af Præster og dertil uddannede Lægmænd, der kaldtes Indre-Missionærer. Det er i det hele et Særkende for Indre Mission, at Lederne altid har været

Præster, men at Vækkelsesarbejdet Landet over dels er gjort af Bevægelsens Præster og dels af Missionærer, der ifølge deres Uddannelse stod den jævne Befolkning nærmere og forstod dens Tankegang bedre. Vækkelsesarbejdet skete dels i Kirkerne, men tillige i meget betydeligt Omfang i *Missionshusene*, hvoraf der i Nordsjælland er bygget mange. De benyttes kun til kristeligt Brug. Der holdes Møde for baade gamle og unge, for unge alene (K. F. U. M. — Kristelig Forening for unge Mænd; K. F. U. K. — Kristelig Forening for unge Kvinder) og for Børn i Form af Søndagsskoler.

Om en Mand, der baade her i Nordsjælland og andetsteds kom til at gøre et stort Arbejde for Afholdelsen af Søndagsskoler og Børnegudstjenester, skal der fortælles lidt her.

Peter Blomberg, født 1854 og død 1927, var fra Odense, hvor hans Fader var Konditor. Da Peter var konfirmeret, kom han i Handskemagerlære. Efter at han var udlært, flyttede Familien til København, hvor den iøvrigt mødte megen Modgang. Moderen døde, og det var smaat med Udkommet. Peter maatte klare sig selv, ogsaa hvad Logi angik, men han overvandt de triste Tanker. Han gik ofte i Kirke især hos Pastor Frimodt, og en Dag brød den religiøse Gæring, hans Sind havde været fyldt af, igennem. Han havde faaet Fred med Gud og var samtidig blevet fyldt af en dyb aandelig Trang. Fattige Kaar og aandelig Rigdom var det, Livet bød ham i hine Aar. Han fortæller selv, hvordan han i Pinsen 1873 deltog i tre Gudstjenester Pinsedag og i to Anden Pinsedag. »I timelig Henseende« — fortsætter han — »var det den fattigste Pinse, jeg har oplevet. Den kunde ikke blive stort fattigere. Anden Pinsedag bestod min Føde af en Kop Kaffe og en Hvedetvebak om Morgenen, om Middagen fik jeg ligeledes lidt Kaffe og Brød og om Aftenen et Stykke Rugbrød uden Smør, men med lidt Salt paa, og dertil drak jeg Kommunevand.«

Hvad Hjertet er fuldt af, løber Munden over med, siger et gammelt Ordsprog. Det gjaldt ogsaa Peter Blomberg. Han var fyldt af Troen paa en evig Frelser, og han maatte tale derom til andre. Hen i Efteraaret samlede han elleve gode Venner paa sit lille Kammer, hvor han havde faaet nogle

simple Bænke og en lille Talerstol anbragt, til et kristeligt Møde. I Begyndelsen af det følgende Aar kom han ved et lykkeligt Tilfælde til at fortælle Bibelhistorie for en Flok Børn i en lille Pogeskole, og snart holdt han Søndagsskole for disse Børn. Han kom i Forbindelse med andre og ældre, der arbejdede paa lignende Maade, og hans Arbejde udviklede sig

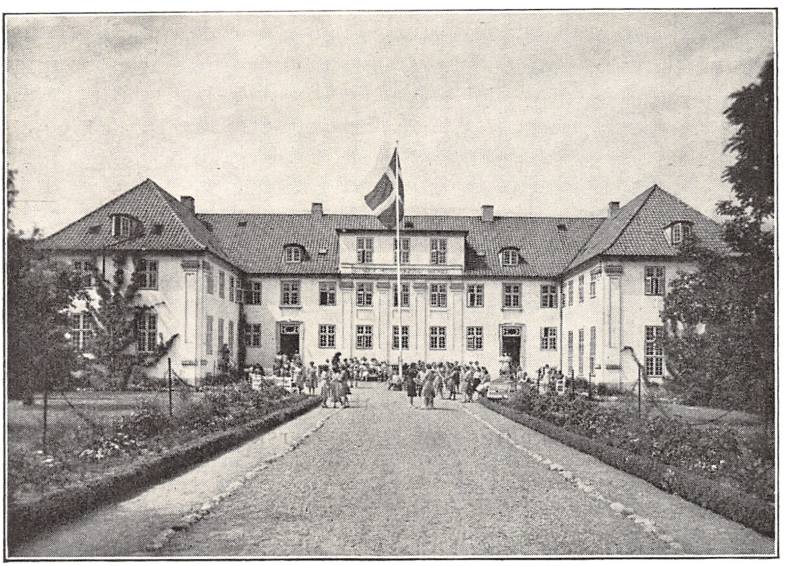

Luthersk Missionsforenings Højskole, Hillerød.

stærkt. Han var nu blevet Lægprædikant. Efter at han i nogle Aar havde været Frimissionær i Dragør paa Amager, kom han i Forbindelse med Vilhelm Beck og traadte 1878 ind i Indre Mission, i hvis Tjeneste han kom til at gøre sit Manddoms Arbejde.

I 1879 kom Peter Blomberg til Hillerød, hvor han virkede som Indre-Missionær i en Snes Aar, og efter en Afstikker til Ordrup arbejdede han i Birkerød i fem Aar. Blomberg havde en egen Evne til at tale til Mennesker, saa det virkede dragende paa dem. En dygtig Organisator var han ogsaa. Han gjorde et stort og banebrydende Arbejde for Rejsningen af Missionshuset *Bethlehem* i Hillerød, der indviedes i 1890. Men sine største Evner havde Blomberg, naar han talte til Børn. I

sine ældre Aar var han Rejsesekretær for Børnegudstjenester og Søndagsskoler. Han drog hele Landet rundt, og der var vist ikke det Missionshus, hvor han ikke havde talt til en Flok Søndagsskolebørn. Den lille glade og trinde Mand forstod at tale, saa det baade blev fornøjeligt og højtideligt, og det kan Børn nu godt lide.

Foruden Indre Mission, der har betydelig Udbredelse i Nordsjælland, findes der en anden Retning, som hedder Luthersk Mission. Den har adskillige Tilhængere, som med Iver og Glød gaar op i Bevægelsens Arbejde. Luthersk Mission minder meget om Indre Mission, men adskiller sig derfra bl. a. derved, at dens Vækkelsesarbejde udelukkende bæres af Lægmænd. Præster taler saa godt som aldrig ved Luthersk Missionsforenings Møder. Bevægelsen, der stammer fra Sverige, fik her i Landet først Rod paa Bornholm og fik siden mange Tilhængere forskellige Steder i Landet, bl. a. i Nordsjælland. Bevægelsens Venner har opført forskellige Missionshuse i Nordsjælland, bl. a. *Bethania* i Hillerød, der blev indviet 1889.

I 1923 oprettedes ved Hjælp af meget store Gaver fra Venner i Landets forskellige Egne Luthersk Missionsforenings Højskole ved Hillerød, der med Frits Larsen som Forstander har været velbesøgt af Elever og samlet store Skarer til sine Møder.

Naar man læser denne Skildring, maa man ikke glemme, at den hedder »Træk af det aandelige Liv i Nordsjælland.« Meget Aandsliv skyldes helt andre, ganske stille rislende Kilder. Det skyldes Fader og Moders Paavirkning i Hjemmet, Lærerens i Skolen og Præstens i Kirken. Saadanne stilfærdige Kilder til Aandsliv lader sig vanskeligt kortlægge, men derfor bliver deres Betydning ikke mindre.

Litteratur:

Den danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar. Bd. 1—2. Redigeret af Ernst J. Borup og Fred. Nørgaard. Odense 1939—40.

Morten Pontoppidan: Minder og Oplevelser. Kbh. 1922.

Emil Steenvinkel: Børnevennen Peter Blomberg. 1934.

L. Moltesen: Om Morten Pontoppidan. Biografisk Leksikon.

FRA NORDSJÆLLANDS SKOVE

Af *Erland Gribsø.*

Paa Svend Estridsens Tid blev hele Nordsjælland regnet for »øde«, fordi Skoven bredte sig saa godt som alle Steder, og endnu i Midten af det 13. Aarhundrede nævnes det mægtige Vildnis, der dækkede Sjællands nordlige Del. Siden er der gjort mange og store Indhug paa Skovene, men den Dag i Dag er Frederiksborg Amt dog et af de skovrigeste i Landet. Kun Bornholms Amt kan gøre det Rangen stridigt.

Naar de nordsjællandske Skove har undgaaet den Ruinering, som Skovene flere andre Steder har været ude for, skyldes det, at de fra gammel Tid hørte under Klostrene eller Kronen, og da Udviklingen senere førte med sig, at Kongerne gjorde Nordsjælland til deres Jagtdistrikt, foregik der en Samling af Skovarealerne i Stedet for en Spredning. Kongerne var dog ikke altid lige nænsomme over for Skovene, men helt galt gik det aldrig.

Nordsjællands Skove har en meget forskellig Karakter. Tisvilde Hegn med den stærkt vekslende Træbestand er kendt for sine mange sjældne Dyr og Planter, Nordskoven ved Jægerspris for de tusindaarige Ege, og Helsingørskovene er berømt for deres blinkende Smaasøer. Skovene ved Gurre, især ved det idylliske Marianelund, bliver hist og her til enkeltstaaende Træer eller maleriske Smaabevoksninger spredt rundt om i Marker og grønne Enge, og Fredensborgegnens Skove har noget af det samme — Lysninger med Smaabyer og bølgende Sædemarker kilet ind mellem de vigende Skovgærder. Ved Frederiksværk er det de høje Bakker med Udsigt over Sø og Fjord, de dybe Dale og den stille glidende Aa, der giver Skoven Særpræg, i Store Dyrehave ved Hillerød de mange majestætiske Graner. Og saa er der Gribskov, den store, den vældige, Skoven over alle nordsjællandske Skove, der i sit

Dyb rummer alt det, de andre Skove ogsaa har, men i forstørret Maalestok altsammen.

Gribskovs Areal er mellem 50 og 60 Kvadratkilometer. Den er Danmarks største Skov. Rold Skov er den næststørste. Storskove er de dog begge to.

Gribskov staar paa Morænesand og Moræneler. Den allerførste Trævækst bestod af Dværgbirk og Fyr, men efterhaanden som Isen forsvandt, tog Fyrren Magten. Det var 7000 Aar før vor Tidsregning. I Stenalderen maatte Fyrren vige for Egen, og i Bronzealderen kom Bøgen til. Den bredte sig mere og mere, og i Jernalderen, omkring Kristi Fødsel, var den omtrent eneraadende.

Spredt rundt om i Gribskov ligger der Grave fra Stenalderen, dog ikke særlig mange. De grupperer sig navnlig omkring Nødebo og Esrum. Jættestuen ved Enghavehuset er bedst kendt, da den ligger lige op ad Landevejen fra Hillerød til Helsinge.

I Middelalderen ejede Kongerne og Klostrene, især Esrum, Gribskov. Efter Reformationen kom saa den Tid, da Kongerne blev eneraadende. Samlingen af alle de nordsjællandske Skove til kongelig Vildtbane med Gribskov som Kerne begyndte, da Frederik II som Prins i 1558 lavede Byttehandel med Peder Oxe og fik Faurholm ved Hillerød for Tølløse. I 1560, Aaret efter, at han var blevet Konge, mageskiftede Frederik II Skovkloster ved Næstved med Hillerødsholm, som Herluf Trolle og Birgitte Gøje ejede, og nu havde han alle nordsjællandske Skove ubeskaaret — ogsaa Landsbyerne og de Gaarde, der laa spredt enkeltvis inde i Skovene.

Bebyggelserne forsvandt efterhaanden, men i en By som Trustrup i Gribskov boede der dog Folk helt op i det 19. Aarhundrede. Resterne af Trustrup ligger i Nærheden af Duemose Holdeplads ved den saakaldte Eriksvej mellem Landevejen og Kirkestien og er ikke særlig vanskelig at finde. Ostrup, Sibberup, Pederstrup og Skallerød er Navne paa andre Byer, der har ligget i Gribskov.

Først paa Christian IV's Tid begyndte man at pleje Skoven forstmæssigt. Hidtil var det gaaet paa bedste Beskub. Det,

der vilde gro, fik Lov til det, og ingen sørgede for planmæssig Opvækst af nye Træer. Tværtimod ødelagde Kreaturerne, som var sluppet paa Græs i Skoven, Størstedelen af de unge Planter. Hvad man fik ind for Salg af Træ, var for ingenting at regne mod de Penge, som Kronen skaffede sig i Form af »Oldengæld«, Afgiften for de mange Tusinde Svin, som gik i Skoven.

Christian V anlagde en Del Veje igennem Skoven. Fra den Tid stammer vistnok baade Ottevejskrogen og Syvstjernen, hvor Mindestenen for Søren Kierkegaard nu er rejst.

Under de følgende Konger, Frederik IV, Christian VI og Frederik V, blev der nærmest drevet Rovdrift i Gribskov. Kreaturernes og Svinenes Ødelæggelser fortsattes, men nu kom der yderligere en haardhændet Hugst af Brænde og Gavntømmer og Nedskydning af Dyrebestanden til. Det var heller ikke Smaating, Skovens Naboer hentede af Vildt og Ildebrændsel. I 1765 blev der kørt lige ved 3000 Læs Brænde til Fredensborg Slot, og Hoffets mange Køkkener brugte umaadelige Mængder af Vildt.

Henimod Slutningen af Frederik V's Regering begyndte man dog at blive klar over, at saadan kunde det ikke blive ved. I 1763 indkaldtes den tyske Forstmand von Langen, som i Forening med Overjægermester von Gram gjorde en Kraftanstrengelse for at faa Skik paa Gribskov. Nye Træsorter som Rødgran, Ædelgran, Skovfyr og Lærk blev indført, men da von Langen døde efter nogle Aars Forløb, gik Arbejdet i Staa. Det blev dog genoptaget for fuld Kraft efter Regeringsskiftet i 1784, men saa kom Krigen med England 1807—14, hvor man som altid under en Krig maatte lade det gaa haardt ud over den indenlandske Træbestand, naar der skulde skaffes Bygningstømmer og Kakkelovnsbrænde. Store Mængder blev ogsaa brugt til Trækul. Kanalen fra Esrum Sø til Kattegat var netop blevet gravet nogle faa Aar i Forvejen, og den kom nu til at spille en stor Rolle for Brændetransporten.

Efter Krigen tog man fat paa Ophjælpningsarbejdet igen, og i Midten af forrige Aarhundrede havde man faaet lagt det i faste Baner. Forfaldsperioden var forbi. At Vildtbestanden

ogsaa kom paa Fode, ser man af, at der ved en Kongejagt, som Christian VIII lod afholde i Gribskov i 1841, blev skudt 132 Ræve, 66 Harer og 228 Stykker Raavildt.

Hele Omraadet er nu inddelt i 3 Distrikter: Nødebo, Esrum og Maarum, som hver især ledes af en Skovrider. Krigen 1914—18 mærkedes naturligvis i Gribskov som andre Steder, og den anden Verdenskrigs kraftige Hugst vil ogsaa komme til at sætte Spor, men uoprettelig vil Skaden ikke blive, saadan som Fældningen og Nyplantningerne nu er sat i System af erfarne Forstmænd.

Som alle andre Skove skifter Gribskov delvis Udseende i Aarenes Løb. Hvor der for 10—20 eller endnu flere Aar siden stod Smaatræer, er der nu høje Stammer og tæt Løvtag eller Søjlehaller af fuldvoksne Graner. Og omvendt er dystre Bevoksninger blevet afløst af aabne Pletter, hvor Solen skinner. I det store og hele bevarer Skoven dog stadig sin Karakter. Bøgen og Granen dominerer overalt i Gribskov, men der er ogsaa Partier med ældgamle Ege, f. Eks. ved Esrum og i Nærheden af Fønstrupdammene ved Fredensborgvejen. Det er ikke for ingenting, at den gamle Overførsterbolig, som nu Prins Gustav ejer, hedder Egelund. Ved Ottevejshuset staar en Samling smukke Lærketræer, men Gribskovs europæisk berømte Lærkebevoksning skal man søge længere Nord paa — i Tinghusplantagen ved Maarum. Hist og her vokser Elm, Poppel og Pil, Hassel og Røn og, mere sjældent, Weymouthsfyr, Ædelgran, Avnbøg og Bævreasp. I Moserne florerer Birk og El.

Moser og Søer er de Steder, man lettest kender fra den ene Gang til den anden, selv om der er Aar imellem, man kommer der. Her spores Skovens Foranderlighed mindst. Langt inde i Tykningen ligger den store Gribsø. Ellekrat, dystre Graner og graciøse Birke med hvidflammede Stammer omgærder dens stille Vandspejl sammen med bredkronede Bøge. Fra Gribsø er der kun et lille Stykke Vej til Bøndernes Tørvemose og Lille Gribsø. Længere Nord paa, mellem Kommunikationshuset og Fuglsangshuset, ligger den store Maglemose for Foden af Multebjerg, Skovens højeste Bakke (89 m). Andre høje Punk-

ter er Gribsøbakkerne, Fruebjerg med sin lille Sø og Glarborgbakken oppe ved Hertugdalen og Buresømosen. Paa Skovriderbakken ude mod Øst ved Esrum Sø er man ogsaa højt til Vejrs. I Nærheden af den ligger Smørstenen, Skovens største Sten, en af Istidens vældige Vandreblokke.

Hvor Pælevejen og Kalvehavevejen skærer hinanden, ligger Hvidekilde og Grønnekilde, næsten skjult under et Tæppe af Mos og blaa Forglemmigejer. Her dufter Enghøet ved Midsommertid og blander om Aftenen, naar St. Hansormene blinker, sin søde Em med Kaprifoliens og den vilde Roses.

Særlig berømt for botaniske Sjældenheder er Gribskov ikke, men som alt andet er af stort Format her, saadan er Plantevæksten det ogsaa. Alt svulmer — alle Arter er her i store Mængder. Ved Esrum og Nødebo gror den rigtige, den meget giftige Skarntyde, Bregner af alle Slags, hele Palmer, breder sig i fugtige Lavninger, og spraglede Gøgeurter, vore hjemlige Orkidéer, spætter Engene i Skovens Indre. Om Efteraaret lyser Svampene op i det brune Løv: de straalende røde Fluesvampe, Parasolsvampe, Støvbolde, Svovlhatte, Mælkehatte, Blækhatte, Rørhatte og Skørhatte — de er der allesammen.

Der er dejligt i Gribskov paa alle Aarets Tider, ikke mindst om Vinteren: Granernes friske grønne og Bøgeløvets kobberbrune Farver i den tindrende Sne, Gribsøs spejlblanke Is, Engenes store, hvide Flader med Dyretraaddene, de vældige Driver i Bakkernes Læ og ensomme og tyste Veje, hvor sagte Sus i Træernes Toppe gaar som Suk igennem Skoven — —. Man kan gaa langt og længe, før Stilheden afbrydes af Ekkoet fra Øksehug og Skovkuskenes Raab til deres dampende Heste.

I tidligere Tid prægedes de nordsjællandske Skove, navnlig Gribskov, i høj Grad af, at Frederiksborgstutteriet havde sine mange Heste gaaende der. Allerede Christian III interesserede sig for Hesteavl. Han indkøbte Hingste i Spanien og Italien og havde Stutterier rundt om i Landet, bl. a. paa Abrahamstrup (det nuværende Jægerspris) og paa Hesselø, men først under Frederik II, der ogsaa havde Heste staaende paa

Kronborg, i Esrum og paa Faurholm, kom der System i Opdrættet.

Frederiksborgstutteriet blev grundlagt i 1564, men mange Aar efter den Tid var det egentlige Stutteri dog i Esrum. I 1599 lod Christian IV opføre en Stald til 300 Heste ved »Sparepenge« i Slotshaven, men han havde dog ogsaa nogle Hingste staaende paa Hillerødsholm. Fra nu af kan man sige, at det kongelige Stutteri havde to Hovedsæder, Frederiksborg og Esrum.

I 1720 lod Frederik IV »Sparepenge« rive ned, og Hestene derfra blev overført til Hillerødsholm, som nu blev Stutteriets Hovedsæde. De følgende Aar var Frederiksborgstutteriets Glansperiode, der kulminerede op mod Aarhundredskiftet. Der blev bygget store Stalde og Boliger til de overordnede Funktionærer, f. Eks. til Stutmesteren. Den stilfulde Stutmesterbolig blev opført i 1721 af Sten fra »Sparepenge«, og den er til endnu. Det er den nuværende Overlærerbolig ved Nyhuse Skole. Det var dog først under Christian VI, der kom rigtig Gang i Byggeriet. I 1743 blev Staldene i Esrum revet ned, og alle Materialerne kom til Hillerødsholm, hvor den berømte Arkitekt Laurids Thura fra 1742 til 1746 opførte en lang Række Bygninger til Stutteriet bl. a. en stor Staldgaard og den Bygning, der senere, i 1817, blev til det kendte Ridehus.

Frederiksborgstutteriet havde mange Hundrede Heste, der, saa snart Vejret tillod det, for Størstedelen blev sendt paa Græs i Gribskov. Her gik 700 Hopper og Foler i Vange, som var indhegnet med Stengærder, og Vangemænd førte Tilsyn med dem. Fra den Tid stammer Navne som f. Eks. Tumlingevang, Fændrikvang, Kyradservang, Engelskvang, Munkevang og Krogdalsvang, der stadig bruges i daglig Tale om de forskellige Skovparter.

Hestene var sorteret i forskellige Stammer eller »Stod«, der blev holdt skilt fra hinanden: den brune, den røde, den sorte, den blaaskimlede og den hvidgraa Stamme, det hvide, det graa, det gule og det tigrede Stod. Desuden var der de saakaldte Klepperstod, der havde Navn efter de Kendetegn, Hestene i dem var mærket med: Hjertestoddet, Stjernestoddet og

Fanestoddet. Af »Fremmedstod« havde man de bøhmiske Stod, det engelske og det holstenske Stod og Fuldblodsstoddet. Man forsøgte ogsaa en Overgang med Æsler. I 1737 indførte man »2 Æsler og 6 Æselinder« fra Hannover, som straks blev sat paa Græs i Grønholt Vang. Paa samme Tid blev der indrettet en særlig Afdeling for Opdræt af Mulæsler paa Hillerødsholm. Mulæsel-Stutteriet bestod af 2 Æselhingste, 2 Æselhopper og 18 Hopper »af vores eget Lands Art«, men det blev ret hurtigt nedlagt igen. Ved Ophævelsen var Bestanden paa 19 Muldyr og 18 Æsler, som blev fordelt blandt Bønderne paa Esrumegnen.

Frederiksborghestene stod højt i Kurs overalt i Europa, og naar de danske Konger vilde hædre fremmede Fyrster, sendte de dem Køre- eller Rideheste fra Stutteriet. Flottere Dyr skulde man ogsaa lede længe om. Den franske Billedhugger Sally vidste nok, hvad han gjorde, da han til sin Statue af Frederik V paa Amalienborg Plads, Nordens berømteste Rytterstatue, brugte Frederiksborghingste som Model. Hurtige var de ogsaa. Baron Haxthausen, der i 1670'erne ledede Stutteriet, paastod engang, han talte med den engelske Gesandt, at hvilken som helst af Frederiksborghingstene kunde løbe fra Nørreport i København til Frederiksborg paa 45 Minutter. Det vilde Gesandten ikke tro, og saa væddede de tusind hollandske Dukater. Baron Haxthausen vandt, for Hesten løb Strækningen paa 42 Minutter, men styrtede dog om og døde, da den havde passeret Maalet.

Paa Struensees Tid kom Stutteriet ind i en Nedgangsperiode, der med en forbigaaende Opblomstring holdt sig, til det i 1840 blev besluttet at gaa bort fra Frederiksborgavlen og i Stedet for lægge Vind paa Opdrætning af Fuldblodsheste. Kun det hvide Stod blev bevaret til Brug for Kongen. I 1852 fortrød man den nye Ordning, men Forsøg paa at genoplive Frederiksborgavlen paa Stutteriet faldt uheldigt ud, og i 1871 solgte Staten Virksomheden til C. F. Tietgen, der dog snart afhændede den igen. Til sidst stod Staldene tomme, og Thuras stolte Ridehus blev brugt som Kornlade. Saa godt som alle Stutteriets Bygninger er nu revet ned. Ridehuset er dog blevet

genrejst i Hørsholm i 1939 og har paa den Maade undgaaet Udslettelsen.

Det siger sig selv, at de løsgaaende Heste gjorde megen Fortræd i Skovene. Det var saa meget uheldigere, som der — som allerede omtalt — stilledes store Krav til Træbestanden, ikke alene til Bygningstømmer og Ildebrændsel, men ogsaa til Kulsvidning. Ingen andre Steder fremstilledes Trækul i saadanne Mængder som i det skovrige Nordsjælland, hvor der i den nære Hovedstad var gode Afsætningsmuligheder.

Om Kulsvierne fortæller en topografisk Forfatter L. Both, der døde i 1887, at de var kommet til Nordsjælland fra Ardennerne. Det var Bønder, som var gjort fredløse i deres Hjemland, fordi de var kommet paa Kant med Kongen og Kirken. Abbed Vilhelm fra Æbelholt udvirkede saa hos Paven, at de kunde faa Syndsforladelse, hvis de vilde tage herop og rydde Skov. Byen, de slog sig ned i, blev kaldt Alexandertorp efter Paven, men Navnet blev hurtigt lavet om til »Alle Synderes Torp«. Det er det nuværende Alsønderup. Ardennerbønderne forstod at svide Trækul, og med dem kom Kulsvidningen til Nordsjælland. Kulsviernes mørke Lød, deres Ilterhed og lette Sind har sin naturlige Forklaring i, at de er indvandret fra Nordfrankrig. — — Saadan fortæller den gamle Historie, som dog ikke er paalidelig.

Kulsvierne var ganske almindelige nordsjællandske Bønder, men Skovenes Nærhed gjorde, at de lagde sig efter at svide Trækul, som de saa solgte i København. Det var en Bifortjeneste, de havde. Kunde de redde sig et Læs Brænde i Skoven om Natten, naar ingen saa det, havde de Materialerne uden Udgift, og saa skæppede Kulpengene jo endnu bedre. Det var en smal Sag for et Par Mand at fælde et Træ, skønt de gerne savede det over et godt Stykke oppe paa Stammen. Saa kunde der gaa flere Dage, før Hegnsmændene lagde Mærke til noget — og den Tid den Sorg, saa var Trækullene maaske for længe siden solgt paa Kultorvet til en eller anden Kobbersmed.

En Kulmile var gerne 3—4 Alen høj og lignede en Kegle.

Træstykkerne, der skulde svides til Kul, blev stablet op efter ganske bestemte Regler, og Milen blev til sidst dækket med et godt Lag »Kulster«, som Milepladsen altid var fuld af. »Kulster« var Kulsmuld fra tidligere Brændinger. En Kulmile brændte fra den ene Dags Formiddag til næste Dags Eftermiddag. Saa længe Brændingen stod paa, maatte Milen tilses hele Tiden. Slog en Flamme ud et eller andet Sted, sprang man straks til med »Kulster« og klappede efter med en Skovl. Var der for meget Træk i Milen, fik man ikke Trækul, men Aske, og paa den anden Side maatte Ilden i Milens Indre heller ikke kvæles.

De færdige Kul blev fyldt i Sække, og saa gik Turen til København med Læs. Tit var der paa Kongevejen hele Rækker af Kulsviervogne, som skulde ind paa Kultorvet.

Lidt efter lidt lagde Bønderne i de nordsjællandske Skovegne Kulsvieriet paa Hylden. Ved Aarhundredskiftet var der ikke ret mange, der havde Kulmiler mere. Kun paa nogle faa Strøg drev Trækulsrøgen stadig hen over Markerne eller ind mellem Gribskovs Træer og fremkaldte Minder hos mangen gammel Mand eller Kone om Vagter i lyse Sommernætter eller stjerneklare Vinteraftener omkring Kulmilerne. Nu om Stunder er det næsten umuligt at finde en rygende Mile, men det kan lade sig gøre ganske enkelte Steder. De rigtige Kulsviere er ikke helt forsvundet fra Nordsjællands Skove.

Skovegne har altid været en god Grobund for Sagn og Overtro, og de nordsjællandske Skove danner ingen Undtagelse. Især er der til Gribskov, den største af dem, knyttet mange Beretninger om mystiske Tildragelser.

Engang boede der midt inde i Skoven en gammel Kone sammen med sine seks Sønner. Hun blev kaldt for Mor Grib, og naar Folk havde mødt hende, for de altid vild bagefter. Saa blæste Mor Grib i en Fløjte, og naar Sønnerne hørte den, vidste de Besked: saa kom de og overfaldt de vildfarende. En Dag traf Mor Grib en Pige i Skoven ved Kagerup og fik hende lokket til at gaa til Pibe Mølle efter en Sæk Mel. Paa Møllen lavede de et lille Hul i Sækken, da de hørte, Melet

var til en gammel Kone, der saa saadan og saadan ud, og som gik inde i Skoven. Pigen gik derfor og dryssede Melet hele Vejen. Saa var det let nok for Mølleren og hans Naboer at finde Mor Gribs Hule, og saa blev baade den gamle og Sønnerne fanget.

Gribsøs mørke Vand skal stamme fra Egetræer, som en Prinsesse havde kastet i Søen, og Hertugdalen, mente man, var opkaldt efter en Hertug, som sammen med sit Slot var sunket i Jorden dér, fordi han var saa ugudelig.

Et godt Middel, naar man blev »rundtosset« og ikke kunde finde ud af Skoven, var at vende Trøjen eller krænge Vrangen udad paa Strømperne. Skete det, at en Hest blev bange i Mørket derinde — og der var nok, som kunde kyse baade Folk og Heste i Gribskov — skulde man vende Hovedstolen paa den. Det hjalp. Man kunde risikere at møde Hunde med gloende Øjne eller Katte, der mjavede, saa man fik Koldfeber af at høre paa det. Saa man en Hugorm, maatte man endelig ikke gøre den noget, for saa kom dens Mage øjeblikkelig med et helt Slæng af andre Hugorme og slog Kreds om en. Mange Steder spøgede det, og Skoven var om Natten fuld af Genfærd og Ligskarer for ikke at tale om Lygtemændene, der holdt til i Moserne.

Naturligvis har en Egn saa naturskøn, som Nordsjælland er, altid virket dragende paa Kunstnere, og Skovene har inspireret mange af vore største Digtere.

Da Johan Ludvig Heiberg i 1840 skrev »Syvsoverdag« — som Festspil til Det kongelige Teater i Anledning af Christian VIII's Kroning i Frederiksborg Slotskirke — lod han det foregaa i Egnen omkring Gurre. Skovene dér udløste hos Heiberg den Stemning, som gløder gennem hele Stykket: Fantasi og Virkelighed slynget tæt sammen.

»Snart er Natten svunden,
Dagen bryder frem,
fra vor Jagt i Lunden
alt vi drage hjem.

Borgens Haners Galen
lyder over Vang,
snart vil Gurre-Svalen
kvidre Morgensang.«

I 1842 viede H. C. Andersen de samme Steder en af sine smukkeste Sange: »Hvor Nilen vander . . .« Det er i den, han har de kendte Linier:

»O, husker du Sjølund, den dejlige Ø,
hvor de vilde Skovduer kurre?
De duftende Bøge, den stille Sø?
Husker du Gurre?«

Hostrups »Eventyr paa Fodrejsen« (1847) foregaar ved Øresundskysten med Skovene omkring Humlebæk som Baggrund, og Christian Winther, Sjællands Sanger frem for nogen anden, følte sig ogsaa tiltrukket af den nordsjællandske Skovidyl. I »Hjortens Flugt«, der udkom i 1855, og som ellers foregaar i det sydlige Sjælland, er en Del af Handlingen henlagt til Nordsjælland.

Beatus Dodt, født i Fredensborg og begravet i Asminderød, følte sig først rigtig hjemme, naar han mærkede Suset fra sin Barndoms Skove. I »Rideknægten« fra 1859 har han en Beretning om en munter Skovtur, der nok er værd at fordybe sig i endnu.

I sine »Lyriske Digte og Romancer« fra 1861 har Carsten Hauch flere Strofer fra de samme Egne, og Naturelskeren og Skønhedsdyrkeren, den store Sprogkunstner J. P. Jacobsen kunde heller ikke komme uden om Nordsjællands Skove:

»Den blaalige Dæmring nu dæmper
hver Tone fra Sø og Land,
de flyvende Skyer har lagt sig
til Hvile ved Himmelens Rand.
I lydløs Tynge samlet
er Skovens luftige Bo,
og Søens klare Bølger
har vugget sig selv til Ro.

I Vesten kaster Solen
sin straalende Purpurdragt,
saa drager den over sig Bølgen
og drømmer om Dagens Pragt.«
(»Gurresange«, 1867—69).

For Holger Drachmann var Skovene ved Esrum og Marianelund »den farlige Egn«, her var han altid enten meget lykkelig eller sort fortvivlet. De første Spor har vi i hans »Sommer i Gurre« fra 1876. Saa kom i 1899 Melodramaet »Gurre« og samme Aar »Den hellige Ild«, der er en Slags Efterskrift til hans store Roman »Forskrevet —« fra 1890. Mens Drachmann skrev »Den hellige Ild«, boede han paa Marianelund Kro, og Maler, som han oprindelig var, illustrerede han selv Bogen. Om Tisvilde Hegn har han sagt et Sted:

»Nu har jeg skuet saa mangen Egn
med Søer og mægtige Skove,
men ingen saa skøn som Tisvilde Hegn
ved Kattegats brusende Vove.«

I 1906, to Aar før Drachmann døde i Hornbæk, kom »Hr. Oluf han rider —«, Dramaet om den lyse danske Sommernat, paa samme Maade inspireret af hans Minder fra Nordsjællands Skove og Søer, hans Længslers Land, »hvor Engen er Taage, og Taagen er Sø«.

Viggo Stuckenberg, Skumringens Digter, Drømmeren, fortrylledes ogsaa af »de dunkle Skove« heroppe. I Digtsamlingen »Sne« fra 1901 staar hans vemodigt-skønne:

»Nordsjælland med dine Skove,
dine Bakkedrag og Enge,
hvor paa side Blomstersenge
sødt de Sommernætter sove,

gennem Smil og Sol og Smerte
har du Livets Rosensmykke, —
dybt i dine Skoves Skygge
bløder Danmarks Elskerhjerte.«

I sit Prosadigt »Jeg sad ved Gribsø en Efteraarsdag« har Stuckenberg som ingen anden følt og gengivet den særegne Stemning, der hviler over den stille Skovsø.

Johannes Helms, Zakarias Nielsen, Elith Reumert, Rose Bruhn, Alexander Svedstrup, Georg Nordkild og flere andre har ligeledes benyttet Emner fra de nordsjællandske Skove i deres Forfatterskab.

Gribskovs storladne Natur, Skovensomheden, har ingen hverken før eller siden givet en saa fortættet og andagtsfuld Skildring af som Søren Kierkegaard. Det var i »Stadier paa Livets Vej«, han i 1845 skrev:

»Der ligger i Grib Skov et Sted, som kaldes Ottevejskrogen; kun den finder det, som søger værdeligen; thi intet Kort angiver det. Navnet selv synes ogsaa at indeholde en Modsigelse, thi hvorledes kan et Sammenstød af otte Veje danne en Krog, hvorledes kan det Alfarne og Befarne forliges med det Afsides og Skjulte? — — Og dog er det saaledes: der er virkelig otte Veje, men dog meget ensomt. Modsigelsen i Navnet gjør da Stedet blot mere ensomt, som Modsigelse altid gør ensom. De otte Veje, den megen Færdsel er kun en Mulighed, en Mulighed for Tanken. Ingen færdes paa denne Vej uden Vinden, om hvem det ikke vides, hvorfra den kommer, eller hvor den farer hen... Selv den, der fulgte den snævre Fodsti, som frister ind i Skovens Indelukke: selv han er ikke der saa ensom, som man er det ved de otte Veje, paa hvilke ingen rejser. Otte Veje og ingen Rejsende. Det er jo, som var Verden uddød, og den Efterlevende bragt i den Forlegenhed, at der var ingen til at begrave ham; eller som var det hele Folkefærd vandret ud ad de otte Veje og havde glemt den Ene! —«

Litteratur:

Elith Reumert: Grib Skov. Kbh. 1897.
Knud Christensen: Gribskov, Hillerød 1929.
Hans Olrik: Tisvilde og Omegn. Kbh. 1920.
Danmark, Land og Folk ved *Daniel Bruun*, Nordsjællands-Afsnittet. Kbh. 1921.
Trap: Kongeriget Danmark, 4. Udg., Frederiksborg Amt.
J. Jensen: Frederiksborg Stutteris Historie. Kbh. 1910.
Valdemar Seeger: Fra Kulsvierlandet. Hillerød 1929.
— Fra Frederiksborg og Kronborg Amter. Hillerød 1931.
Anders Uhrskov: Folkesagn. Kbh. 1922.
— Fra Stavnsbaand til vore Dage, 3. Del. Kbh. 1940.
Forskellige Aargange af Fra Frederiksborg Amt.

TISVILDE HEGN OG NÆRMESTE OMEGN

Af *M. Larsen.*

Naar man ad Landevejen fra Helsinge til Frederiksværk kommer op paa de høje Bakker i Ramløse Sogn, faar man efterhaanden Udsyn over flere særprægede Landskaber. Allerede paa Bavnehøj i Skærød standser man ved den vide Udsigt mod Sydvest over Arresø med det høje Landskab ud mod Roskilde Fjord som Baggrund. Fra Hyrdehøj over for Ramløse Forsamlingshus har man et storslaaet Syn ud over Ellemose med de fyldige, afrundede Tibirke Bakker bagved, og er man kommet igennem Ramløse By, har man fra den sidste Bakke ved Vejen, Lunebjerg, foran sig lige mod Vest et vidt Udsyn over den store Flade, der med eet Navn kaldes »Sandet«: mod Øst og Syd begrænset af Arresø og længere borte af Arrenakke Bakker; mod Vest gaar »Sandet« over i Melby Overdrev med Asserbo Plantage; længst ude ser man de høje Bakker ved Hyllingebjerg, og tidligere — før Asserbo Plantage var vokset saa stærkt til — kunde man i klart Vejr, og da særlig ved Solfaldstid, se Kattegats glitrende Flade bag Klitterne ved Liseleje og Melby Overdrev. Nord for »Sandet« hæver Tisvilde Hegn sig paa et stærkt bakket Terræn, hvis østlige Del, Tibirke Bakker, falder brat mod Ellemose.

»Sandet« var omkring Aarhundredskiftet (1900) kun meget lidt beplantet, og de Dele af det, der blev dyrket af Beboerne i de smaa Ejendomme, som især fandtes langs Landevejen, gav kun et meget magert Udbytte. — Men i de følgende Aartier er Landskabets Karakter i høj Grad blevet forandret: paa de side Flader og især langs Grøfterne ud imod Arresø staar nu kraftige Pilebuske, Elle- og Birketræer, og paa de mere tørre Partier er Fyr og til Dels Gran slaaet godt an. I Læ af denne Beplantning er der mange Steder anlagt pæne

smaa Haver ved Husene, og ogsaa de dyrkede Marker er i nogen Grad blevet forbedret. Mange af de tarvelige gamle Beboelseshuse er blevet erstattet med nye solide Bygninger, men desuden ligger der spredt i Beplantningen en Mængde mindre Sommerboliger, mest Bjælkehuse i mørk Træfarve eller andre Træhuse i livlige Farver; saadan Bebyggelse findes endnu tættere langs Vejen fra Sandkroen til Liseleje, og Egnen er derfor i Sommertiden stærkt præget af »Landliggerne«s Liv og Færden.

I forhistorisk Tid har Arresø staaet i Forbindelse med Kattegat over »Sandet« og Melby Overdrev og med Roskilde Fjord gennem Bydinge Aa i Lavningen Vest om Arrenakke Bakker. Den nuværende Halvø Halsnæs var saaledes en Ø og Højdedraget i Tisvilde Hegn en Halvø, idet Ellemose i Forbindelse med Tisvilde Mose dannede en Vig fra Arresø helt op i Nærheden af Tisvilde By.

At der allerede langt tilbage i Danmarks Oldtid har boet Mennesker paa Halvøen mellem Kattegat og Ellemose og ved Vigens Kyster — ligesom ved Roskilde Fjord — ses af de mange Oldtidsgravhøje, der findes her. Saaledes er der en ret tydelig Række igennem Ramløse Sogn fra Arresø helt op til Holløse i Nærheden af Tisvilde, og i Tisvilde Hegn skal være fundet omkring 30 Høje, men disse er nu for største Delen dækket af Flyvesand. Af historiske Kendsgerninger ved man ogsaa, at Halvøen, hvor Tisvilde Hegn og Tibirke Bakker nu findes, i Middelalderen har været en frugtbar Egn; saaledes skal der imellem Asserbo og Tibirke have ligget en nu fuldstændig forsvunden By, Torup, der i 1560 havde 12 Gaarde, men tidligere havde haft 16. En stor Del af Halvøen har været skovklædt; der er i Nærheden af Stranden fundet gamle Egestubbe og længere inde ogsaa temmelig store Bøgestubbe, ligesom ogsaa Asserbo Slot har været omgivet af baade Ege- og Bøgeskov. Alene det, at Asserbo Kloster — senere Slot — har været anlagt her, fortæller, at Egnen i Middelalderen har været meget mere frugtbar end nu.

Asserbo Slots Ruin, der ligger i den sydligste Del af Tisvilde Hegn, er den sidste Rest af det Slot, som i det 15. Aar-

hundrede blev bygget paa den Grund, hvor Biskop Absalon omkring 1160 oprettede et Kloster, og hvortil han indkaldte Munke fra Chartreuse-Klostret i Frankrig. De franske Munke blev dog snart kede af at bo i det fremmede Land og drog efter kort Tids Ophold her tilbage til Frankrig. Absalon solgte derefter Asserbo til Cistercienserklostret i Sorø. Ved Køb og Gave samledes en Del Jordegods under Asserbo, deriblandt den førnævnte Landsby Torup; der oprettedes en Ladegaard, som styredes af en Foged; men jævnlig kom Cistercienser-munke fra Sorø for at tilse Gaarden.

Saaledes gik det meste af 300 Aar. Men i Længden fandt Munkene fra Sorø det dog for ubekvemt at opretholde det fjerne Gods, og omkring 1450 solgte de Asserbo til Rigsraad Peder Oxe (d. ældre). Efter i et Par Slægtled at have været i hans Families Eje blev det i Slutningen af Aarhundredet overdraget til Rigshofmester Poul Laxmand, der forøgede Godset med det meste af Tisvilde, Tibirke og Holløse, som han købte af Esrum Kloster. Han var Ejer af meget andet Gods og en mægtig og fornem Mand, der endog havde Kong Hans som Gæst paa Asserbo (1496). (Som et Minde om dette Besøg har man senere kaldt en Høj i Nærheden af Raabjerg for »Kong Hans's Høj«). Men i 1502 blev Poul Laxmand dræbt paa Højbro ved Københavns Slot af to Adelsmænd, og snart efter blev han af Kong Hans sigtet for at have forraadt Kongens Sag i Sverige. Rigsraadet dømte ham som Landsforræder, og hans Gods tilkendtes Kongen. Saaledes kom Asserbo under Kronen, men godt en Snes Aar senere blev det af Frederik I givet tilbage til Laxmands Arvinger. 1560 afstod Poul Laxmands Datterdatter, Fru Gjørvel, og hendes Mand, Gert Ulfstand, Asserbo med alt tilhørende Jordegods til Kronen mod Forlening med Gods i Skaane. Man faar ved denne Lejlighed Oversigt over Asserbo-Godsets Størrelse: Foruden Hovedgaarden Asserbo hørte dertil de førnævnte Byer Torup, Tibirke, Tisvilde og Holløse, men ogsaa et Par Gaarde i Nejlinge, ja endog Grønholt og Roland i Asminderød Sogn.

Saaledes var da Asserbo nu kommet i Kongens varige Eje, og man kunde vente, at der skulde komme gode, rolige Tider

for det lille Slot. Men snart efter maa Sandfygningen ude fra Kysten have taget kraftigt fat, for en Menneskealder senere kaldes Asserbo »en liden Gaard«, hærget af Ildsvaade og dækket af Sand, der dyngede sig sammen om den nu forladte og forfaldne Gaard. Hvor Bønderne kunde komme til, brød de det gode Murværk ned og brugte Stenene til deres Bygninger. Efterhaanden blev Asserbo til en øde Banke, der laa upaaagtet hen, indtil Frederik VII, som var ivrig Arkæolog, tog fat paa at udgrave Borgen. Dette foregik i Sommeren 1849, og Kongen opholdt sig meget ved Udgravningen og ledede Arbejdet selv i denne for Landet saa vanskelige Tid — det andet Krigsaar i Treaarskrigen. Udgravningen er ikke blevet foretaget med særlig Omhu eller stor Kyndighed, men man har dog kunnet danne sig et Begreb om Slottets Beliggenhed og Indretning. Den velbevarede brolagte Gaardsplads har en Udstrækning af 17 × 18 Meter, og uden om den har ligget fire Fløje — eller maaske kun tre, da Gaardspladsen maaske kun har været lukket mod Øst med en Mur, eftersom der til den Side ikke findes noget Fundament af Bygningsværk. Af de tre Fløje er der kun de nederste Dele af Murene samt et Par Kælderrum tilbage.

Til Minde om Frederik VII og hans Udgravning af Asserbo er der i 1874 af »Egnens Mænd og Kvinder« rejst en Granitsten med Indskrift tæt ved Indgangen til Ruinen, paa det Sted, hvor Kongen havde sit Telt under Opholdet ved Arbejdet med Udgravningen. Denne Sten er slæbt dertil fra Unnerup, hvor den havde været Dæksten over et Langdyssekammer, der var blevet sløjfet.

★

Hvorledes Sandflugten, der ødelagde Asserbo, er brudt ud, vides ikke med Sikkerhed. Folkesagn fortæller, at en Havtyr kom op til Asserbos Køer, og da Hyrden jog den bort, rodede den Sandet op med sine Horn og fremkaldte derved Sandflugten. Sagnet indeholder sikkert den Sandhed, at det er Kvæghjordene, der har huseret i de hidtil faste Strandbakker og løsnet Overfladen. Men dertil kommer sikkert en hensyns-

løs Borthugst af Skoven inden for Bakkerne, saa Vestenvinden har faaet frit Løb og ført Sandet ind over det dyrkede Land.

Igennem Regnskaber, Skrivelser og Optegnelser kan man følge Sandets Fremtrængen og Ødelæggelse af det dyrkede Land og Landsbyerne. I Lensregnskabet 1583 er der nu kun 9 Gaarde i Torup, Tibirkes 12 Gaarde er gaaet ned til 11, Tisvildes 13 Gaarde ogsaa til 11. 1593 kaldes Asserbo »en liden Gaard«, og Torup har nu kun 6 Gaarde. 1612 opgives Tibirke Præstegaard, Sognet lægges til Vejby, saa Tibirke bliver Anneks dertil. Fra 1613 maa Bønderne i de omliggende Landsbyer hjælpe Tibirke Bønder at sætte Risgærder mod Flyvesandet. Ved Svenskernes Hærgen 1658 ødelagdes Torup helt; den dækkedes efterhaanden af Sand, og dens Minde lever nu kun i Navnet »Toels Gadekær« et Stykke Nordøst for Asserbo, hvor Tagrør fra den fugtige Undergrund skyder op gennem Sandet, og lave Forhøjninger i Jordsmonnet er Gaardenes sidste Spor.

Imod Slutningen af det 17. Aarhundrede er Skovene og Markerne mellem Kattegat og Tibirke fra Asserbo til Tisvilde næsten aldeles dækket af Sand. Flyvesandsstykket havde nu en Omkreds af ca. 25 km, idet det ogsaa strakte sig langt ind over Asserbo, hvor det stoppede Afløbet fra Arresø, Bydinge Aa, saa Søens Vand gik ind over Engene og Markerne langs Søens Bredder. Efter gentagen forgæves Oprensning maatte Bydinge Aa opgives som Afløb fra Søen, og i Aarene 1717—19 blev den nuværende Afløbskanal gravet gennem Arresødal og Frederiksværk til Fjorden. De lave Risgærder, som man søgte at standse Sandet med, hjalp kun lidt, og da Skovene efterhaanden var meget medtagne, blev det til sidst vanskeligt at skaffe Gærdestaver. Alligevel vidste man ikke andet Middel end disse Risgærder. 1703 fik Tisvilde og Tibirke Bønder derfor Befaling til at holde Gærderne vedlige imod Afslag i Hoveri og Tjenestekørsler. Men denne Befaling frugtede intet; Modstanden var i Virkeligheden opgivet. En stor Sandklit stod nu med sit ene Hjørne ind over Tibirke By og skjulte den forladte Præstegaard; med sit andet Hjørne taarnede den sig op mod Kirken; 1717 naaede den til Tagskæg-

get. Der blev indstillet til Kongen at lade Kirken rive ned, men det vilde Frederik IV ikke tillade.

Under Danmarks Deltagelse i den store nordiske Krig 1709—20 var Regeringen ikke videre lydhør for Henvendelser om Hjælp, men i 1723 bliver Spørgsmaalet om Sandflugtens Dæmpning taget op for Alvor, maaske under Pres fra den dygtige og nidkære Amtmand over Kronborg og Frederiksborg Amter, Frederik Gram. I hvert Fald var han den, der i de følgende Aars Arbejde med Dæmpningen stadig og energisk paakaldte Regeringens Hjælp.

Allerede i det 16. Aarhundrede havde man ved den jyske Vestkyst gjort Forsøg i det mindre med at dæmpe Sandflugten der, men de Resultater, man havde naaet, var saa smaa, og Opmærksomheden om dem saa ringe, at Regeringen ikke mente deri at kunne finde nogen Vejledning ved Arbejdet i Tisvilde. Derimod var det kendt, at man i Holland havde haft gode Resultater ved Dæmpning af Sandflugt i Klitterne. Gennem den danske Gesandt i Holland kom Regeringen i Forbindelse med en dansk Mand, der i længere Tid havde opholdt sig i Holland og der arbejdet ved Sandflugtsdæmpning og lært alt, hvad Hollænderne kendte af Midler dertil. Paa Regeringens Anmodning kom han hjem, men da han saa, hvor frygteligt Sandflugten havde taget Overhaand, turde han ikke tage Kampen op med den, men rejste igen til Holland.

Men kort Tid efter — i Oktober 1724 — meldte der sig hos Kongen en Mand fra Oldenburg, Johan Ulrich Røhl, der i sit Hjemland havde arbejdet med at sikre Kysten saavel mod Sandflugt som Oversvømmelse. Han tilbød at tage Kampen mod Sandet op, blev udnævnt til Sandflugtsinspektør og slog sig ned i Tisvilde. De Planer, Røhl fremsatte, fandt Kongen dog alt for kostbare, men Amtmand Gram støttede kraftigt Røhl, og lidt efter lidt gav Regeringen efter og lod omsider Røhl faa 100 Soldater, 30 Vogne og 60 Heste til Raadighed. Frederik IV blev meget interesseret i Arbejdet og tilsaa det ofte; hans Efterfølger, Christian VI, lod endog bygge et lille Hus derude til sig og Dronningen og fulgte derfra med Interesse Røhls Foranstaltninger.

Røhl begyndte Arbejdet med at lade køre Masser af Tang paa de løse Klitter og øde Sandsletter. Men tillige anvendte han store Mængder afskaarne Græstuer (Græstørv). Alene til Frøbakke kørtes i 1726 henved 500 Læs Tuer. I denne Belægning saaede han Frø af Klittag og Marehalm, allerede det første Aar 67 Tønder, og der fortsattes stadig dermed. Frøbakkes Navn er aabenbart kommet af de store Mængder af dette Græsfrø (senere ogsaa Fyrrefrø), som blev udsaaet her. Paa selve Frøbakke og trindt omkring i Skoven, hvor Lysforholdene tillader det, er der endnu Levn af det Klittagsdække, hvormed man bandt Flyvesandet. — Snart saaede Røhl ogsaa Gulkløver, Gyvel og Tornblad, ja, han prøvede endog med Træplantning. Og Forsøget lykkedes. Ganske vist rev Stormen nu og da nye Huller paa de mest udsatte Steder, men de blev dækket og Fygningen der standset. 1738 betragtede man Sejren som vundet, og paa Stuebjerg, tæt ved Tisvilde By, rejstes Sandflugtsmonumentet, der af Egnens Folk har været kaldt »Perminen« (Pyramiden). Det er dog ingen Pyramide, men en smuk tresidet Sandstensstøtte i Rokokostil, udført af Billedhuggeren J. D. Gerchen, der bl. a. ogsaa har været Mester for Frederik IV's og hans Dronnings Sarkofager i Roskilde Domkirke. De to Konger, der regerede under Sandflugtsdæmpningen, Frederik IV og Christian VI, er forherligede paa Støtten, baade ved Kronen og Navnetrækket foroven og ved de tre Indskrifter paa Støttens Sider. De to Indskrifter, paa Latin og Tysk, er forfattet af Historikeren Andreas Hojer, den tredje, paa Dansk, af Helsinge-Præsten Jørgen Friis, og den lyder saaledes:

Her saa det ilde ud for nogle Tider siden,
med Sand var alting takt, og Faren var ej liden.
Sandhavet vokste til, fløj frem, naar Vinden kom,
og drev saa mangen en fra Hus og Ejendom.
Hvorfor Kong Frederik til Landets Gavn og Bedste
lod gribe Værket an med Vogne, Folk og Heste
og lod saa vidt man kom, den løse Sand besaa,
at der, hvor intet var, nu vokser Græs og Straa.

Vor sjette Kristian, vor Herlighed i Norden,
ved ham det ganske Værk til Ende bragt er vorden.
O! at hans Slægt og Sæd saa længe blive maa,
som man kan Støv og Sand omkring ved Havet faa!

Om nogen spørge vil og haver Lyst at vide,
paa hvem i dette Værk Monarken kunde lide,
da haver Amtmand Gram ej hvilet med sit Øje,
og Røhl, som vel fortjent, er lønnet for sin Møje.

★

De gamle Skovpartier ved Tisvilde og Tibirke var saa godt som uddøde, da Røhl begyndte Sandflugtsdæmpningen. Kun en lille Rest af St. Karens Skov fandtes endnu paa Strækningen mellem Raabjerg og Frøbakke. I Ly af denne hendøende gamle Skov anlagde Røhl i 1724—25 en Plantage paa 10 Tønder Land. Han saaede Agern og Bog, der dog kun gav forkrøblede Træer; bedre lykkedes Birke- og Poppelplantning. Af en lille Egelund, som han anlagde neden for Frøbakke, findes endnu en Række prægtige Ege langs Skovdiget. Disse Brudstykker af Plantning var Begyndelsen til Tisvilde Hegn. Dens Historie er en lang Række Skildringer om Kamp mellem Menneskene og Naturen — og mellem Menneskene indbyrdes.

Røhls Efterfølgere, Sandflugtsinspektører og senere Forstinspektører, saaede, plantede og hegnede; men Bønderne havde saa liden Forstaaelse af Fredningens Betydning for Arbejdets Trivsel, at de lod deres Kreaturer drive løse omkring og ødelægge baade Plantning og selve Sandflugtsdæmpningen. I en Beretning fra 1747 fortælles, at »over 300 Stykker Kvæg og Bæster gaar, hvor de vil.« Hvor Kreaturerne ødelagde det Lag af Græstuer og Klittag, der bandt Sandet, satte Stormen igen Sandflugten i Gang, saa der stadig maatte dæmpes paany, og af mange Hundrede Planter, der plantedes eller voksede op af de Mængder Frø, der saaedes, fik de fleste kun en kort Levetid. — Men dygtige og energiske Forstmænd med Interesse for Skoven arbejdede ufortrødent videre, og nu —

to Hundrede Aar efter Sandflugtsmonumentets Afsløring — staar Tisvilde Hegn som en af de største og smukkeste Skove i Landet, med en Mangfoldighed af forskellige Planter, med særprægede Partier af Eg og Bøg, men ellers naturligvis mest bestaaende af Gran og Fyr, mellem hvis Stammer Skovbunden er dækket af bløde Puder af Mos eller Lag af Rensdyrlav.

Troldeskoven.

— Ud mod Kysten kæmper Fyrretræerne stadig en haard Kamp med Vestenvinden; de trykkes ned og kryber langs Jorden i sære, forvredne Former, men rejser stadig Hovedet igen og lever videre. Et saadant ejendommeligt Parti er Troldeskoven mellem Kysten og Strandvejen i Nærheden af Brantebjerg.

Omkring 1860 blev Skoven gennemtrukket af et System af Brandlinier, oppløjede Striber, der bestandig holdes fri for Plantevækst for at formindske Faren, hvis Skoven skulde komme i Brand. For at forhindre Opkomsten af Brand er Tobaksrygning og Brug af aaben Ild strengt forbudt i Tisvilde Hegn og Asserbo Plantage.

★

I Skovens Udkant mod Øst ligger Tibirke Kirke som den sidste Rest af den gamle Tibirke By, der i Tiden omkring 1725 blev opgivet og Gaardene flyttet til den nuværende By

Tisvilde Hegn. Ved Horsebæk.

lidt Nord for Kirken. Byens Navn tyder paa, at der i gammel Tid har været en hedensk Offerlund her, helliget Guden Ti eller Tyr. I Nærheden af Kirken findes ved Vejen en Helligkilde, Toftekilde. Kirkens ældste Del stammer fra Slutningen af det 12. Aarhundrede, men ca. 1440 blev det gamle

Kor nedrevet og erstattet af et nyt, der i Modsætning til den almindelige Byggemaade er baade højere og bredere end selve Kirkeskibet. Denne anselige Udvidelse af Kirkerummet staar sandsynligvis i Forbindelse med det store Besøg af valfartende til Helene Kilde ved Tisvildeleje; Kirken fik Del i de store Offergaver, der af disse blev nedlagt i Kildeblokken i Tisvilde. I det 15. Aarh. rejstes det smukke Taarn, og der blev indbygget Hvælvinger i Kirken.

Efter Sandflugtens Dæmpning blev Kirken udgravet og Kirkegaarden paa ny anlagt omkring den. Skoven er vokset op uden om den og hegner en fredfyldt Plet, der ikke alene virker stemningsfuldt paa de besøgende, men er blevet mange af de Københavnere, der har Sommerbolig herude i Sognet, saa kær, at de har skaffet sig Familiegravsted paa den smukke lille Kirkegaard.

★

Tæt Nord for Tisvilde Hegn, ca. 2 km fra Kattegats Kyst ligger den gamle By Tisvilde. Navnet er sikkert kommet af en Helligkilde, Ti's Væld, der ligesom Offerlunden i Tibirke er helliget Guden Ti eller Tyr. Denne Kildes hedenske Hellighed har sikkert holdt sig i Almuen ind i den kristne Tid og er da af Kirkens Mænd taget i den katolske Kirkes Tjeneste ved, at man har knyttet et Helgensagn til den og derved styrket Troen paa dens Hellighed og helbredende Kraft. Sagnet fortælles ikke ens i de Optegnelser, der findes fra forskellige Tider og Steder, men fælles for dem er, at de handler om en hellig Kvinde, St. Helene, hvis Historie er blevet knyttet til Kilden, som derefter er blevet kaldt Helene Kilde. Den almindeligst kendte Form af Sagnet meddeles 1818 i J. M. Thieles »Danske Folkesagn«: Helene var en from Eneboerske i Sverige. Onde Mennesker myrdede hende og kastede Liget i Havet, men en stor Sten hævede sig op og bar det afsjælede Legeme over til Tisvilde Strand. Her fandt Bønderne Liget og vilde jorde det kristeligt paa Kirkegaarden i Tibirke. Da de bar Liget fra Stranden hen mod den stejle Skrænt, skete det Jærtegn, at Skrænten brast, og der dannedes en Kløft,

hvorigennem de bar Liget op. Paa det Sted, hvor de først satte Baaren for at hvile, udsprang et Kildevæld, Helene Kilde. Et Stykke inde paa Marken førte Bærerne uhøvisk Tale, og da blev Baaren saa tung, at den sank ned i Jorden; det Sted blev Helenes Grav. Stenen, der bar St. Helene til Tisvil-

Helene Grav.

de, blev liggende ved Kysten et Stykke ude fra Land; ved Lavvande kunde den ses, og man kunde i den paavise Mærker af hendes Hænder, Fødder og Haar.

De faste Holdepunkter i dette Sagn er den store Sten, der stadig siges at være synlig ved Lavvande, den ejendommelige Kløft i Skrænten med Kilden et Stykke oppe paa Skraaningen og endelig Graven inde paa Marken. Stenen, Kløften og Kilden kan dog alle forklares som naturlige geologiske Forekomster, og Graven har maaske været en Oldtidsgravhøj, hvorpaa der i den katolske Tid er blevet bygget et lille Kapel til Ære for St. Helene. Efter Reformationen blev det ned-

revet, men Murbrokker af Munkesten er helt til vor Tid oppløjet paa Marken Øst for Graven.

Der findes ikke fra Middelalderen skriftlige Vidnesbyrd om Valfarter til Helene Kilde og Grav; først fra den protestantiske Tid haves Beretninger derom. Det var især ved St. Hansdagstid, at man søgte til Kilden. De syge drak af Kilden og badede deres svage Øjne, Krop eller Lemmer i dens Vand, derefter skulde de tilbringe Natten paa Helenes Grav. Mange syge siges at have faaet deres Førlighed og Helse igen, og som Offergave efterlod de deres Krykker, Forbindinger eller nogle af deres Klæder ved Graven, og i St. Helene Kilde-Blok i Tisvilde blev der lagt saa mange smaa Pengegaver, at det kunde løbe op til omkring 100 Rigsdaler om Aaret. Disse Penge tilfaldt Tibirke og Vejby Kirker og blev brugt dels til Kirkernes Vedligeholdelse og dels til Uddeling blandt de fattige i Sognet.

Det protestantiske Kirkevæsen modarbejdede Overtroen om St. Helene, og i 1617 forbød Landemodet i Roskilde at vise hende nogen Dyrkelse og opsætte Kors med Haar og Klude paa til hendes Ære; Gud alene skulde have Æren for Vandets Kraft, og til Tak for Helbredelsen kunde man betænke de fattige med en Gave i Blokken. Forbudet hjalp dog intet, Kilderejserne blev tværtimod hyppigere. Selv højtstaaende Personer troede paa Kildens helbredende Kraft. Christian IV lod foretage Analyse af Kildens Vand og lod de mest ansete Læger afgive Erklæringer, og skønt der ved Undersøgelserne ikke blev fundet noget særligt i Vandet, lod Kongen dog Kilden oprense, karmsætte og overdække med Tag (der senere ombyttedes med et Skur, hvis frønnede Rester endnu ved sidste Aarhundredskifte fandtes om Kilden). Vejen fra Frederiksborg til Tisvilde — Kildevejen — blev udbedret, og St. Hansdag 1639 kom Christian IV selv til Kilden, drak af dens Vand og ofrede 150 Daler i Kildeblokken. Ogsaa de efterfølgende Aar søgte Kongen Helbredelse ved Kildens Vand; midt i Tisvilde By lod han bygge et Herberge med Badstue til sit eget Brug; Bønderne kørte saa Vand fra Kilden til Kongens varme Bad. — Ogsaa Frederik III og Chri-

stian V besøgte Kilden, og naar Kongerne saaledes førte an, forstaar man, at Tilstrømningen var meget stor; selv fra Sverige kom Folk hertil. Den ansete Læge, Professor Ole Worm, der i 1647 maatte finde sig i at følge sin syge Svigerfader til det da saa moderne Kursted, fortæller, at der ved Kilden var opstillet »utallige Kors, store og smaa, behængt med Klude, Baand, Haar o. s. v. tilligemed Krykker, Kæppe, Bærebøre og andet saadant, som de syge, som har bekommet Bedring, har til et Taknemligheds Tegn der oprettet.«

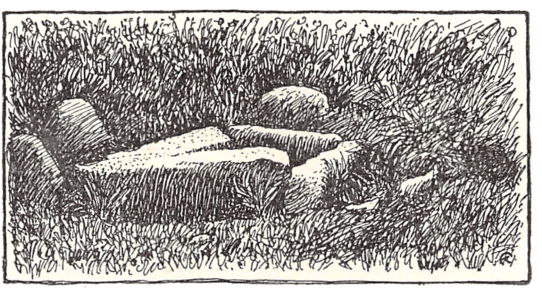

Helene Kilde.

Mange syge har virkelig ved Kilden faaet Lindring eller endog fuld Helbredelse for deres Lidelse; stærk Tro har til alle Tider kunnet udrette det vidunderlige! Græsted-Præsten Erich Hansen udgav i 1650 en Beretning om underfulde Helbredelser ved Kilden, og langt hen i næste Aarhundrede var der endog Læger, der troede paa Vandets Kraft over for Lamhed, Gigt o. lign. Sygdomme.

Men i Oplysningstiden — i det 18. Aarh. — kom Kritikken stærkere frem, og Overtroen havde ikke den Magt som tidligere. Ved Midten af det 19. Aarh. kunde man for sidste Gang se Avertissementer i københavnske Aviser om Rejseselskab til Helene Kilde paa St. Hansdag. Men da havde Valfarterne til Tisvilde forlængst faaet en Tiltrækning af en anden Art. De havde nemlig affødt Kildemarkeder og Kildefester. Disse Fester holdtes St. Hans Aften og de nærmest liggende Søndage, til sidst — i Tiden omkring Aar 1900 — dog kun Søndagen nærmest St. Hans. Disse Markeder og Fester

blev efterhaanden almindelige Folkefester, hvor unge og gamle samledes om de til de forskellige Tider almindelige Forlystelser. At »tage til Kilderne« var endnu i Slutningen af sidste Aarhundrede for mange af Egnens Hjem en fast aarlig Familieudflugt, som for manges Vedkommende afløstes af »Fruebjerg-Møderne«, der begyndte i de samme Aar og blev afholdt ved samme Tid paa Sommeren.

Modsætningen mellem den Alvor, hvormed de syge søgte Helbredelse ved Helene Kilde og Grav, og de lystige Kildemarkeder og -fester er af Maleren Jørgen Sonne foreviget i to af hans Billeder: »Syge ved Helenegraven i Tisvilde« og »St. Hansfest i Tisvilde«.

Troen paa Helbredelse ved Helene Kilde og Grav er nu »en saga blott«, og Kildefesterne er kun et Ungdoms- og Barndomsminde for gamle Folk paa Egnen. Men Tisvilde og Tisvildeleje er ikke derfor svundet bort i Glemsel — tværtimod! Egnen er blevet berømt for andre Sundhedskilder: I Stedet for Helene Kildes lidet tiltalende Badeforhold søger man nu den prægtige Kattegatsstrand med det herlige, friske Havvand, og i Stedet for hendes triste »Grav« paa Marken det yndige, stille Tisvilde Hegn med sin kraftige Duft af Fyr og Gran, sine skyggefulde Løvskovspartier og sine prægtige Høje og Udsigtspunkter: Bangshøj med Enebærdalen, Harehøj, Brantebjerg — hvorfra en vid Udsigt over Kattegat og den lave Skov ved Kysten — og Tibirke Bakker, hvor man har frit Syn langt ind over Landet.

Disse tiltrækkende Forhold har gjort Tisvildeegnen til et af de mest søgte Sommeropholdssteder for Københavnere og andre Byboere, men ogsaa mange af Egnens faste Beboere vederkvæger sig her paa de varme Sommerdage i Kattegats friske Bølger, ved Solbad paa Strandbredden og Spadsere- eller Cykleture ad Tisvilde Hegns fredelige Stier eller Veje.

Litteratur:

Hans Olrik: Tisvilde og Omegn. Kbh. 1920.
Hans Olrik: Tisvildeegnen i gamle Dage. (Fra Frederiksborg Amt 1906)
Edvard Holm: Sandflugtens Dæmpning i Tisvildeegnen. (Fra Frederiksborg Amt 1907).

LIDT OM DE NORDSJÆLLANDSKE SØER

Af *C. Wesenberg-Lund.*

Næppe i nogen Del af vort Land — Silkeborgegnen maaske undtagen — spiller Søerne saa stor en Rolle som i Nordsjælland. Det nordøstlige Sjælland huser vort Lands dybeste Sø Furesø, vort Lands største Sø Arresø og vor næststørste Esrumsø. Disse Søer og med dem mange mindre: Farumsø, Frederiksborg Slotssø, Gurresø o. m. a. fik den største Betydning for vor Egns Befolkning. Køkkenmøddinger og Gravhøje, særlig i Egnen om Arresø, bærer Bud om Oldtidsfolkenes Liv. Adelsborge er mærkelig sjældne, men af Kongsgaarde, Slotte og Klostre har vi flere end nogen anden Del af vort Land. Alle er de knyttet til Søerne; Hjortholm og Dronninggaard til Furesø; Gurre til Gurresø, Søborg til Søborgsø, Æbelholt Kloster, Asserbo og Dronningholm til Arresø; Hirschholm til Hirschholmsø; Badstrup Ruinen til Badstrupsø, Esrum Kloster til Esrumsø; senere i Tiden Frederiksborg Slot til Frederiksborg Slotssø og Fredensborg til Esrumsø. Det var Søerne med deres skovrige Bredder, den rige Vildtbestand og det rige Fiskeri, der tiltrak Samfundets mægtige og fik Munkene til at bygge ved deres Bredder, desuden fik adskillige af Borgene ved at kontrollere Broer, Vejpas o. s. v. vistnok tillige en vis strategisk Værdi. Aaløbene drev Rækker af Møller; Mølleaaen, Furesøens Afløb, endog 7. I Ly af Slotte, Borge og Klostre opstod eller udviklede sig Byerne: Hillerød, Farum, Fredensborg, Esrum, Frederiksværk. Det er derfor naturligt, at vi giver en kort Beskrivelse af et Par af de vigtigste Søer.

Furesøen er vort Lands dybeste Sø (36 m). Dybden er i og for sig ikke imponerende. Sætter vi Runde Taarn ud paa det dybeste Sted, kunde vi omtrent sidde tørskoet paa Top-

pen. For vore Forhold er Dybden dog ikke ringe. Vi maa nemlig erindre, at Kattegat fra Samsø Syd paa, Bælterne og hele Østersøen Vest paa fra Gedserrev, bortset fra enkelte meget smalle Render, ikke har Dybder paa over ca. 40 m. Det er den eneste af vore Søer, i hvilken der fra Istiden er afspærret Skabninger, der findes i den den Dag i Dag.

Esrumsø er, skønt meget større end Furesø, 17 Kvadratkm (mod 9) kun ca. 20 m dyb. Den er en halv Snes km lang, men kun 2—3 km bred. Den har smalle Plantebælter; Bæltet med Flydeblade (Aakander etc.) er kun svagt udviklet. Plantevæksten gaar ned til ca. 5—6 m. Af Planter, der dækker Søskraaningerne, men naar Overfladen, nævnes Vandpesten. Den kom 1836 til Europa fra Amerika; men kun Hunplanten kom over. Den formerer sig her i Europa kun ad ukønnet Vej, men har gjort det saa kraftigt, at den hurtigt erobrede de store mellemeuropæiske Floder, stoppede Trafikken paa Floderne og fik derfor, og ikke fordi den forpestede Vandet, Navnet Vandpest. Den har allerede længe faaet Borgerret her i Landet; den naaede Esrumsø først for nogle Aar siden. Fiskerne er ikke altid glade for den, fordi den hindrer Nettene i at gaa til Bund. Uden for Plantebælterne kommer den store, nøgne, flade Søbund, dækket af kulsort Dynd. Det indeholder mange Dyr, men dog kun af faa Arter. Mest fremtrædende er Myggelarverne; de findes i uhyre Mængder; fra dem klækkes de enorme Myggesværme, der om Foraaret vælter op af Søen, dækker al Plantevækst og som Røgskyer staar over Gribskov. Disse Myg stikker ikke; Stikmyggene udklækkes inde i de smaa Vandhuller i Gribskov og Fredensborg Slotshave. Myggelarverne fra Esrumsøs dyndede Flader er knaldrøde; de danner en vigtig Del af Aalens og Karpefiskenes Føde. — En af Søens interessanteste Dyr er Vandmuslingen, den ligner en lille Blaamusling. Dens Hjemstavn er for Øjeblikket Sortehavet, hvorfra den i Begyndelsen af forrige Aarhundrede vandrede op gennem de store Floder. Os naar den 1843, først i Voldgravene omkring København; den danner den Dag i Dag en vigtig Del af Dykændernes Føde i alle Søerne om København. Den naar Furesø 1915 og Esrumsø 1922—1936. Overalt er den en

vigtig Næringsfaktor i Søens Dyreliv, særlig for Aal og Andefugle.

Naar Dyrelivet ude paa de store Sødybder er ret fattigt paa Dyrearter, skyldes det her som i alle vore Søer, at Iltmængden ved Bunden er saa ringe. Der indtræder om Sommeren en Periode, hvor al Ilten omtrent opbruges, og det er de færreste levende Væsener, der kan tilpasse sig til Livet under disse Forhold. Inde i Plantebælterne paa lavere Vand rører sig derimod et rigt Dyreliv. Søens Temperatur er sjældent over 20 Gr. C., ved Bunden aldrig over 10—11; denne Temperatur indtræffer her først i Oktober, d. v. s. at nede ved Bunden indtræffer Sommeren meget senere end ved Overfladen. Vandstanden er meget lidt varierende. Større Tilløb har Søen ikke; Afløbet foregaar gennem Esrum Kanal. Man har beregnet, at Vandet forbliver ca. 7½ Aar i Søen. Som over alt i Lande med Øklima er Isforholdene meget varierende. Der er Aar, hvor Søen slet ikke fryser til; andre, hvor Isen er saa tyk, at man kører med Hest tværs over Søen; den kan ligge over Søen i ca. 2 Maaneder. — Vandet er ualmindelig rent og klart; Forureningen er endnu meget ringe.

I Søens klare Vandmasser findes her som overalt i Søerne det Samfund af Dyr og Planter, som man plejer at betegne som Plankton eller for at bruge det ikke særlig heldige danske Ord Svævet. Man er som Regel vistnok tilbøjelig til at opfatte dette som noget ret uvirkeligt. I Virkeligheden kan man f. Eks. i Frederiksborg Slotssø med store Poser i Løbet af nogle Minutter samle sig en god Haandfuld. Dér i Søen bestaar Planktonet overvejende af blaagrønne Alger, der her, ligesom i Silkeborgsøerne og Viborgsøerne, danner det saakaldte Vandblomstfænomen. Som oftest fremkalder de ilde Lugt og ikke sjældent Fiskedød, undertiden Kreaturdød, naar Kreaturerne drikker Vandet. Søer med stærke Vandblomstfænomener har næsten altid stinkende Søbund. Esrumsø frembyder kun sjældent noget af alt dette. Her dannes Planktonet overvejende af Kiselalger eller Diatomeer, hvis Kiselskeletter aflejres paa Søbunden. Det dyriske Plankton bestaar overalt fortrinsvis af, hvad vi paa Dansk kalder Vandlopper. De fylder Vandmas-

serne med Myriader; de er i evig Bevægelse, formerer sig enormt og lever af Planktonplanterne. Da disse i deres Legemer indeholder Olier, gaar Planktonolierne over i Vandloppernes Legemer, der indeholder Masser af Oliedraaber. Naar de spises af Ungfisken, gaar Olierne over i disse og aflejres som Fedt i deres Legemer.

Om Fiskebestanden er der her kun Grund til at fremhæve, at Søen rummer vore almindelige Fiskeformer: Aal, Gedde, Aborre, Brasen. I Kanalen er der lidt Ørredfiskeri; til visse Tider i Forsommeren stiger Masser af Lampretter op i den. Maaske bør der tilføjes, at en lille Karpefisk *Løjen*, der mere end sine Slægtninge er Overfladefisk, i hvert Fald under Verdenskrigen var Genstand for ivrig Fangst. Den er meget stærkt sølvglinsende; Skællenes Perlemoderglans blev brugt til Fremstilling af uægte Perler.

Af Fuglelivet skal kun fremhæves, at Søen hver Vinter besøges af 20—30 nordiske Svaner, Sangsvanerne, der holder til, saa længe Søen er aaben; endvidere af uhyre Mængder af Troldænder; karakteristisk for Søen er endvidere de utrolige Mængder af Blishøns, der ofte i Senefteraar ligger som en sort Bræmme langs Kysten. Stor Skallesluger skal yngle ved Søen; Toppet Lappedykker er almindelig; Isfugl og om Vinteren Vandstæren ses altid ved Søens Bredder.

Arresø. I mange Retninger er Arresø meget afvigende fra de fleste af de danske Søer. Med sine 40 Kvadratkm er den Landets største Sø. Det er en afspærret Havarm, der paa det Tidspunkt, da Oldtidsfolkene dannede deres Køkkenmøddinger ved vore Kyster, oppe ved Liseleje stod i aaben Forbindelse med Havet; den sendte sine dybe Fjorde ind ved Tibirke, forbi Nejede Vesterskov, ned mod Æbelholt Kloster og mod Ølsted; disse Fjorde er nu Moser eller side Engstrækninger. Ved Tillukningen af Forbindelsen med Havet har Flyvesandet haft sin store Indflydelse og dermed ogsaa i Havarmens Forvandling til Sø. Ud fra Asserbos Historie kan Sandflugtens Begyndelse tidsfæstes til Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Afløbet lukkes, Vandstanden stiger; allerede fra ca. 1700 er Klagerne over den høje Vandstand, der hindrer

Befolkningen i at faa Høet tørt og vanskeliggør Tørveskær, stadig stigende; Klagerne fortsættes ind i vort Aarhundrede. Selv om Arresø i Flademaal er mere end dobbelt saa stor som Esrumsø, er dens Vandmængde næppe mer end halv saa stor som dennes. Søen er nemlig overmaade lav, ikke mer end højst ca. 4 m, en god lang Bambusstang naar Bunden overalt. Meget store Dele af Søen er under 4 m. Den lave Vandstand fremkalder en af Søens ejendommeligste Egenskaber. Udsat for alle Himlens Vinde har disse en uhyre Magt; Vinden sætter hele Søbunden op, og det fine Dynd fylder Vandet. Det er Grunden til, at Søen som Regel har en leret, gullig Farve, fremkaldt af de enorme Masser af opstemt Bundmateriale. Kun om Vinteren, naar Isen dækker Søen, bliver Vandet, naar Dyndet bundfælder sig, krystalklart. Svævet spiller som farvegivende Faktor en ganske underordnet Rolle. Hovedformerne er blaagrønne Alger, særlig Slægten *Lyngbya*, opkaldt efter en gammel Præst Lyngbye, der ligger begravet paa Søborg Kirkegaard. Han virkede i første Halvdel af forrige Aarhundrede som Præst og udgav et stort Værk over Alger, der gjorde hans Navn kendt langt ud over Landets Grænser.

Adskilligt minder om den Periode, da Søen stod i Forbindelse med Havet. Overalt ved Søbredderne skyller Bølgerne Hjertemuslinger op; de indsamles og anvendes som Hønsefoder. Stumper af Bændeltang findes endnu aflejret dybt nede i Dyndet. Engang har sikkert Skrubber levet herinde, men de er forlængst forsvundet. Muligvis tør vi sætte Forekomsten af Emden eller Strandkarpen, der i hvert Fald for faa Aar siden vandrede op i Pølaaen for at lægge sine Æg, i Forbindelse med den Periode, da Søen var forbundet med Havet. Karakteristisk for Søens Bred i Modsætning til Esrumsø er de brede Bælter af Tagrøret; Rørskæret her i Søen giver en betydelig Indtægt. Uden for det er det særlig Vandaxene, der mange Steder optræder som store Pletter.

De sidste Mosedrag og Engene om Søen har hørt til Nordsjællands rigeste Jagtomraader; Masser af Vadefugle har holdt til her: Viber, Ryler, Bekkasiner, Brushøns o. m. a. Rørdrummen var til for faa Aar siden en omend sjælden Gæst.

De Fugle, der maaske mest karakteriserer Søen og dens Bredder, er Sangsvanen, der besøger Søen, men ikke i stort Antal, Hejrerne, der har deres Reder i den nærliggende Lyngby Skov, og Graagaasen, der yngler her. Den sidste er ikke altid velset, fordi den ødelægger Rørene, bider de unge Skud af og knækker dem.

I Befolkningens Historie har Søen altid spillet en stor Rolle. Søen selv er ca. 7300 Tdr. Land, men den afvander et Areal paa ca. 40.000 Tdr. I regnfulde Aar tilføres Søen meget store Vandmasser. Lav som den er, vil Vandet hurtigt stige ud over Engene. Vandmasserne udnyttes dels af Krudtværkerne, dels af Fabrikkerne ved Frederiksværk. Disse var altid interesserede i at holde Vandstanden saa høj som muligt, hvad der selvfølgelig medførte, at Masser af Lodsejerne havde vandlidte Arealer. Det drejede sig om Klager fra ca. 600 Lodsejere. Lige fra omkring 1800 satte Landvæsenskommissionerne ind, og siden da har der været en hel Række. Omkring 1915 var det, som om der var en Mulighed for en Ordning, men da hævdede Københavns Kommune, der faktisk ejede Vandmassen, at den af Hensyn til Københavns Vandforsyning ikke kunde gaa med til en Sænkning af Vandspejlet. Man enedes da om Oprettelsen af 4 Pumpestationer, der gennem de tilførende Aaer skulde pumpe Vandet ud af Engene. Der er ved denne Fremgangsmaade nu inddraget meget store Dele af de tidligere vandlidte Arealer.

NORDSJÆLLANDS PLANTE- OG DYREVERDEN

HISTORISK BELYST

Af *Vagn Petersson.*

Nordsjællands Natur, som saa ofte har været Genstand for Digternes Hyldest, hvor vort nationale Landskabsmaleri med P. C. Skovgaard og Johan Th. Lundbye fik sit Gennembrud, hvor Konge, Adel og Kirke først, og senere i vældigere og vældigere Omfang Hovedstadens Borgere, søgte hen for i dens Skove og ved dens Strande at hvile ud og styrkes til Hverdagens Slid, har naaet denne sin fremskudte Plads dels ved sin Beliggenhed nær Hovedstaden dels ved sin rige Veksling af Landskabstyper.

I Frembringelsen af et Landskabs Karaktertræk spiller dets Plante- og Dyreverden en meget væsentlig Rolle. Ikke alene giver Planteverdenen en sidste Afrunding og Udformning af de Linier, som geologiske Kræfter i Tidens Løb har skabt, men ogsaa Landskabets Farvevirkning og Farveveksling efter Aarstid, Tidspunkt paa Døgnet og skiftende Skydække skyldes jo Plantevæksten. Og dette brogede Billede faar et endnu mere fremtrædende Islæt af Liv ved Dyrenes Færden og Stemmer, som i saa høj Grad bidrager til Naturens Trolddomsmagt over det menneskelige Sind.

Det var derfor intet Under, at netop Nordsjællands Plante- og Dyreverden, som man havde lige uden for Universitetsbyens Porte, tidligt blev Genstand for videnskabelig Undersøgelse. Den ældste Fortegnelse over den danske Flora, »Viridarium Danicum« af *Peder Kylling* (1688) nævner allerede mange nordsjællandske Findesteder. Den første Lokalflora omfatter i det væsentlige den nordsjællandske Plantevækst, men den kaldes ganske vist »Den københavnske Flora«, skrevet af Lægen *H. C. Schumacher 1801.* En senere

Lokalflora for Nordsjælland, en af de største i sin Art her i Landet, er udgivet 1872 af *Hans Mortensen*, som da var

Rypelyng, Dryas octopetala. I Tundratiden prydedes Danmarks Bakker af dens elfenbenshvide Blomster og dens blanke mørkegrønne Løv.

Seminarielærer i Jonstrup. — Undersøgelsen af de danske Søers og Vandløbs lavtstaaende Plante- og Dyreverden paabegyndtes af *Otto Friedrich Müller* (1730—85) ved Frederiksdal, og i 1897 grundlagde *C. Wesenberg-Lund* det første

ferskvandsbiologiske Laboratorium sammesteds, 1908 flyttedes det til Hillerød, hvor det fra 1930 har haft sin egen Bygning ved Slotssøen. Ved en enestaaende Iagttagelsesevne over for den levende Natur og sin usædvanlige Evne til i Ord at give Udtryk for sine Oplevelser og videnskabelige Resultater har Wesenberg-Lund bragt Danmarks og ikke mindst Nordsjællands skønne Natur en Hyldest, der staar højt baade som Videnskab og Poesi. I Frederiksdal ligger nu »Dansk biologisk Station«s Ferskvands-Laboratorium ledet af *C. V. Otterstrøm.*

Berømt og skelsættende i dansk Naturforskning er *Japetus Steenstrups* Afhandling »Geognostisk-geologisk Undersøgelse af Skovmoserne Vidnesdam og Lillemose«, offentliggjort 1841 (Vidnesdam ligger 2 km S. f. Høje Sandbjerg og Lillemose lige bag Rudersdal Kro). Hovedtrækkene i Planternes og Dyrenes Indvandring blev herved straks slaaet fast: Asp, Fyr, Eg og El har efterhaanden afløst hverandre som vigtigste skovdannende Træ. Da Svenskeren *A. G. Nathorst* i 1870 ved Alnarp i Skaane havde paavist Tundraplanter i Leret under Mosens Tørv, tilkaldte Steenstrup ham, og de fandt da ogsaa de samme Planterester under vore nordsjællandske Moser. 1901 offentliggjorde *N. Hartz* og *V. Milthers* det første Fund af mere varmeelskende Plante- og Dyreformer i Ferskvandsdynd midt i Lagserien af Tundraler fra Allerød Teglværksgrav. I 1920 endelig udkom *Knud Jessens* »Moseundersøgelser i det nordøstlige Sjælland«, hvori den pollenanalytiske Metode for første Gang kommer til Anvendelse herhjemme. Man havde i 1910 i Sverrig begyndt at foretage Moseundersøgelser efter en ny Metode, som snart viste sig at give overraskende gode Resultater. En ganske lille Portion af Tørvemassen behandles paa passende Maade (f. Eks. Kogning med Kalilud), hvorefter en Prøve undersøges ved 200 Ganges Forstørrelse under Mikroskop. Man kan da let finde og bestemme Blomsterstøvet — Pollenet — fra de vigtigste Skovtræer og for øvrigt ogsaa fra andre Planter i Prøven, da Pollenkornene fra de forskellige Arter afviger meget fra hverandre i Størrelse og Form. Det er herved blevet muligt at

foretage en langt grundigere og mere systematisk Udforskning af Mosernes Lagfølge, idet man ikke længere er henvist til Studiet alene af Lagene i Tørvegravene, men kan foretage Boringer i Mosen og ved systematisk Undersøgelse af Boreprøverne efter den nye Metode faa Materiale til at tegne et helt Tværsnit af den. Ja, man kan endog ad denne Vej bestemme, i hvilket Lag en Knoglerest af et Dyr eller en Kulturgenstand har ligget, idet der ofte i Huller og Hjørner af Genstanden er Tørve- eller Dyndrester nok til at kunne foretage en saadan Pollenanalyse paa. Det er derfor ikke formaalstjenligt at rense det fundne, inden disse Rester er blevet undersøgt af Fagfolk. — I 1850 fastslog Lejrekommissionen, Geologen *Forchhammer*, Zoologen *Japetus Steenstrup* og Arkæologen *Worsaae*, ved Undersøgelsen af Skaldyngerne ved Havelse Mølle, nær Havelse Aas Udløb i Roskildefjord, at disse Dynger, saaledes som Worsaae allerede havde udtalt som sin Mening, var Dynger af Affald fra Stenaldertiden, »Køkkenmøddinger« kaldte Steenstrup dem. Og netop Undersøgelserne af Køkkenmøddingerne, hvoraf der er paavist saa mange ved Roskilde Fjord, har givet os væsentlige Oplysninger om Dyrenes Indvandring i Danmark.

For Studiet af Danmarks Plante- og Dyreverden i Fortid og Nutid er Nordsjælland saaledes blevet den klassiske Lokalitet. Og vi vil nu se lidt nærmere paa Resultaterne af dette Studium.

Den Plante- og Dyreverden, der for Tiden findes i Danmark, er kun et Led i en Udvikling, som tog sin Begyndelse, da Istidens mægtige Gletsjerdække smeltede og dens Moræner og Flodaflejringer blottedes, saa at Livet atter kunde tage Landet i Besiddelse.

Men dette Tidspunkt var ikke det samme for de forskellige Egne af Landet, og Nordsjælland hører til de Dele af Danmark, der senest befriedes for Isen. Hvor mange Aar der er forløbet under Afsmeltningen, vides ikke. Man har søgt at bestemme det ved en møjsommelig Optælling af de skiftende Lagserier fra denne Tid, i hvilken der om Sommeren med stærkere Strøm af den nu rigelige Smeltevandsmængde af-

sattes større og mere grovkornede Lag end om Vinteren, men noget endeligt Resultat er man ikke naaet til. Nogle Tusind Aar har dog Afsmeltningen af hele den Ismasse, der laa over Danmark, sikkert taget.

Det har været en Tundraflora og -fauna, der rykkede ind og efterhaanden tog den jomfruelige Jord i Besiddelse. I Lavningerne har der vokset Star, Græs, lave Pilearter og Dværgbirk, paa Bakkeskraaningerne har Purpur-Stenbræk og Rype-

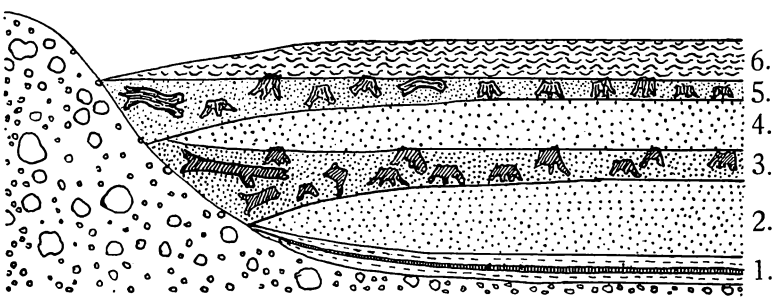

Skematisk Tværsnit af en nordsjællandsk Skovmose med Aflejringer fra samtlige Afsnit af Tidsrummet efter Istiden. — 1. Lerlag fra arktisk Tid med Gytjelag fra Allerødtid. — 2. Gytje og 3. Tørv fra boreal Tid. — 4. Gytje fra atlantisk Tid. — 5. Tørv fra subboreal Tid. — 6. Tørv fra subatlantisk Tid.

lyng (Dryas) pyntet op med deres smukke Blomster. Men Plantevæksten har ikke staaet sluttet nok til at hindre Overfladevandet i at skylle Masser af Ler ned i Søerne, der fyldte de utallige Huller og Lavninger i det bølgende Morænelandskab. Derfor finder vi Lerlag paa Bunden af Moserne, men Lerlagene er afbrudt af et Lag Ferskvandsdynd, saakaldet Gytje, der indeholder Rester af storbladede Birke, Fyr, Asp og Ene, der vidner om en Klimaforbedring — Allerødtiden, som ovenfor nævnt. — Temperaturen maa atter være sunket, Lerafsætningen med Tundraplanter fortsættes, indtil Klimaet igen bedres og tillader mere varmeelskende Former at indvandre. Og i den følgende Tid afsættes nu udelukkende Tørv og Gytje i vekslende Lag, saaledes som ovenstaaende Figur viser.

Undersøges Tørv og Gytje paa den ovenfor anførte Me-

Aar			Klima				
					Moderne Agerbrug Læge- og Haveplanter		Historisk Tid
1000 e. Chr.			fugtigt køligt (subatlantisk)	Bøgetid Lynghede	Ukrudt: Hestebønne, Rug. Vajd Hør, Spergel, Dodder		Jernalder
0							
1000 f. Chr.		nuværende Kyster udvikles	tørt aftagende Temp. (subborealt)	2. Egeblandingstid	Avn og Bøg: Havre, Hirse, Ært		Bronzealder
2000		Stenaldersænkning Litorinahav			Vejbred Byg, Hvede Trækul: Enkorn, Tokorn *Ged, Hest, Faar, Svin, Okse*		Yngre Stenalder
3000			fugtigt varmt (atlantisk)	1. Egeblandingstid	Vedbend, Mistelten, Hornnød Ask, Løn		
4000							
5000							
6000	Postglacial Tid	Østersø Issø Fastlandstid	tørt stigende Temp.	Overgangstid	Lind, El, Eg, Elm		
7000				Fyrre-Hasseltid	*Kronhjort, Raadyr, Elsdyr* *Vildsvin, Tamhund* *Sumpskildpadde*		
8000		Østersø Ishav Fastlandstid	(borealt)	Birke-Fyrretid	Hassel, Birk Asp, Fyr, Hæg, Hindbær *Urokse*		
9000		Issø i Østersølavning Ishav i Kattegat	arktisk (yngre Dryastid)	2. Tundratid	Rypelyng, Dværgbirk Polarpil, Lyng *Vildhest, Rensdyr, Ulv* *Snehare*		Ældre Stenalder
10000							
11000							
12000	Senglacial Tid		halvarktisk (Allerød Tid)	Birketid	Dun-Birk, Asp, Ene, Fyr *Elsdyr, Bæver, Landbjørn* *Irsk Kæmpehjort*		
13000							
14000			arktisk (ældre Dryastid)	1. Tundratid	Rypelyng (Dryas) Dværgbirk, Polarpil *Rensdyr*		
15000							

Oversigt over Planternes og Dyrenes Indvandring
(væsentligst efter Knud Jessen og Johs. Iversen).

tode, vil man se — saaledes som Skemaet S. 357 viser — i hvilken Rækkefølge Træer og Buske, Urter, dyrkede Planter, vilde Dyr og Tamdyr er indvandret eller indført i Landet. Det enkelte Skovtræs Indvandringstid kan bestemmes ved dets Pollen, men først efter nogen Tids Forløb gør det sig saa stærkt gældende ikke alene ved sit Pollen, men ogsaa ved saadanne Rester, som kan ses med de blotte Øjne, Grene, Frugter, hele Stammestykker, og i en saadan Mængde, at det præger et helt Lag i Mosen. Fyrren indvandrede til Nordsjælland sammen med Birken, spiller først en mere underordnet Rolle, men breder sig derefter mere og mere, saa at den aabenbart mange Steder har dannet et tæt Skovdække. Steenstrup skriver allerede i sin Afhandling om Vidnesdam: »Det betydelige Antal af Stammer, man finder paa et indskrænket Rum, leder til den Slutning, at deres ranke Vækst skyldes en tætsluttet Stand, og at altsaa den Skovstrækning, de dengang dannede, var reen eller bestod af Naaletræer alene«, medens han om Lillemosens Fyrrestammer udtaler: »de ere i det Hele taget langt fra at være saa ranke som Stammerne i Vidnesdam, da de ere meget mere forgrenede, og Grenene begynder at udgaae i en langt ringere Høide«. — Efterhaanden breder Hasselen sig stærkt, og Elm, Eg, Lind og El indvandrer. Ellen erobrer den fugtige Bund, medens de tre andre Løvtræer langsomt trænger Fyrren bort fra den ikke alt for næringsfattige Jordbund og danner Højskoven; under Indflydelse af det fugtigt-varme Klima i den »atlantiske Periode« bliver Mistelten almindelig, og Vedbenden naar saa kraftig en Udvikling, at den blomstrer. Klimaet ændres atter noget, Sommeren holder sig ganske vist paa et Par Grader over den nuværende, men Vintertemperaturen bliver lavere, Vedbenden faar sjældnere Lejlighed til at blomstre, og Asken bliver mere, Elmen mindre fremtrædende, Hornnød indvandrer (f. Eks. i Sækkedam i Rude Hegn). Klimaet bliver endelig ved Overgangen mellem Bronze- og Jernalder fugtigere, og Sommertemperaturen aftager. De mere varmeelskende Former trænges tilbage, ja Hornnød forsvinder helt, Lyngen breder sig, hvor Skoven er fældet og Markerne forladt, og

Skovens vigtigste Træ bliver nu Bøgen, medens Ellen breder sig paa de fugtigere Steder. Hvordan Bøgen vandt i Kampen om Herredømmet, viste *Vaupell* i sit bekendte og smukke Værk »De danske Skove« 1863. Hvad angaar Rødgranen, som nu er saa almindelig et Skovtræ, naaede dette ikke af sig selv hertil, men indførtes i ca. 1730 i Tisvilde og næste Gang 1763 flere Steder af *von Langen* sammen med Ædelgran, Skovfyr og Lærk. Mosefundene viser desuden (se Figuren S. 356), at der to Gange siden Skovens Indvandring mange Steder har fundet saa betydelige Fugtighedsændringer Sted, at det er blevet tørt nok til en Udvandring af Træerne paa Mosebunden, hvad de mange Stubbe i de to Lag henholdsvis fra boreal og subboreal Tid i Mosen har klargjort. Derefter er det blevet fugtigt igen, Tørvemosset har atter kunnet brede sig, hvor Skovens Kæmper er sunkne om, kvalte af den stigende Vandstand. I en Afhandling fra 1941 gør *Johs. Iversen* opmærksom paa en pludselige Aftagen af Skovtræpollen lidt ind i den subboreale Tid (se Skemaet) med samtidig Stigning af Urtepollen — særlig Vejbred, »den hvide Mands Fodspor« — og netop her findes Lag af Trækul: det da indvandrede Agerbrugs- eller maaske snarere Kvægavlsfolk har afsvedet Skoven for at skabe Græsgange og Marker, — sikkert den voldsomst virkende Faktor for Plante- og Dyreverdenens Udbredelse i Danmark, Mennesket, tager nu for Alvor fat. Johs. Iversen skildrer Begivenheden saaledes: »Et større Antal Mennesker har altsaa slaaet sig ned i en Egn og grundlagt en Bygd paa et dertil egnet Sted. Endnu inden de har flyttet deres Husdyr til deres nye Hjemsted, har de i Fællesskab udført en vældig Skovrydning. Husdyrene skulde jo have Føde, men Urskoven har ikke kunnet yde den. Man maa ikke forestille sig den som en Nutids Egeskov; talløse døde, styrtede Træer har ligget paa Kryds og tværs og gjort Skoven ret ufremkommelig og fattig paa Græs og løvrige Buske. Der maatte skaffes Lys og Plads, saa Urter og lave Buske kunde vokse frem. Til det Formaal har Ilden været et mindst ligesaa vigtigt Hjælpemiddel som Øksen. En Kulturskov af Løvtræer er ikke saa nem at faa i Brand, men i Ur-

skoven lettes Foretagendet af de uhyre Mængder af dødt, tørt og mørnet Ved, som ligger overalt og er let antændeligt. Rimeligvis har Menneskene iøvrigt hjulpet til ved nogen Tid før Ildspaasættelsen at hugge Buske og mindre Træer om og slaa Kærver omkring de større Ege, for ikke at behøve at fælde dem. Efter Branden har Landskabet haft et trist Udseende; i den forkullede Ørken har de store, men ødelagte Ege raget op som Vidner om den tidligere mægtige Urskov.« — Videre: »Vi maa altsaa tænke os, at en mindre Del af det ved Landnamet askelagte Omraade er blevet tilsaaet, medens Størsteparten har været overladt til sig selv. Den sorte Flade er hurtig blevet grøn af de fremspirende eller fremskydende Urter, Buske og Træer, hvis friske Løv har været kærkommen Føde for Faar og Kvæg, der har gaaet frit om. Paa denne Maade er der opstaaet en forbidt lav Kratskov, i hvilken Hassel og El har spillet en fremtrædende Rolle. Efterhaanden som det er lykkedes Træerne at skyde op over Dyrenes Rækkevidde, er Skoven blevet mørkere, formodentlig har man saa bødet paa det med Øksen.« De Steder, hvor disse Forhold har kunnet paavises, er bl. a. Ordrup Mose, Søborg Sø og iøvrigt mere eller mindre tydeligt mange af Landets øvrige Moser.

De dyrkede Planters Indvandring kender man dels fra Moseundersøgelserne, dels fra Kulturlagene, hvor man ogsaa kan paavise dem ved Aftryk i Lerkar. De første dyrkede Planter var Hvede og Byg. Foruden almindelig Hvede dyrkedes Eenkorn og Tokorn; det er mest sandsynligt, at Hveden dyrkedes som Vaarsæd, — Vintersæd fik man først med Rugens Indførelse. Byggen var den seksradede Form, saa vidt det har kunnet bestemmes. Disse Planter kendes fra den yngre Stenalder. — Med Bronzealderen kommer Hirse og Havre. Hirse kendes desuden fra romersk Jernalder og Folkevandringstid, hvorefter Dyrkningen af denne Plante ophører. Havren er efterhaanden traadt i Stedet for Hirsen. — Fra Jernalderen dyrker man i Danmark Rug; fra Folkevandringstid, ja maaske endog fra Bronzealder, Hør; Ærten rimeligvis fra romersk Jernalder.

Og med disse dyrkede Planter indfinder sig da en stor Mængde Ukrudtsplanter: Vejbred (baade »Kæmper« og lancetbladet V.), hvidmelet Gaasefod, Snerle-Pileurt, Bleg Pileurt, Rødknæ, Ager-Stedmoderblomst, Klinte o. s. v. — Mange Ukrudtsplanter stammer ligesom Kulturplanterne fra det vestlige Asien.

Under de ovenfor nævnte Vilkaar, Klimaændringerne og Menneskets Indgreb, er i Tidens Løb skabt de Plantesamfund, som vi nu ser saavel i Nordsjælland som i det øvrige Land. Undersøger vi imidlertid Floraens Sammensætning inden for et enkelt Plantesamfund, Skov, Mark, Eng, Mose, Hede, Klit og Strand, vil det trods Danmarks Lidenhed være muligt at paavise karakteristiske Forskelle mellem de enkelte Landsdele. Ja, tager vi netop Nordsjælland og specielt Frederiksborg Amt, vil enhver, der er lidt fortrolig med de almindelige Planter og Plantesamfund, hurtigt finde Forskel paa den Skovbundsvegetation, som ses i Gribskov og Store Dyrehave med deres Morbund (den tørveagtige Skovjord, som navnlig naar anselig Tykkelse og karakteristisk Udvikling omkring Træernes Rødder), og den langt frodigere længere Syd paa samt i Øresundskystens Skove. I Gribskov ser vi Majblomst, Skovsyre, Flitteraks og i Lysninger Lyng, Blaabær, Bølget Bunke og Gederams, medens Anemoner, Kodriver, Bingelurt, Lærkespore, Guldnælde, Vorterod, Skovmærke er de fremtrædende i Amtets frodigere Skove. Dette er dog Forskelle, der i det væsentlige skyldes Jordbunden og derfor ogsaa ses inden for andre Landsdele. Mere ejendommeligt virker Tisvilde og Hornbæk Plantager med deres af Vinden krogede og forkrøblede Naale- og Birketræer i Strandskoven og med deres sene Indvandrere som Linnæa og visse Gøgeurter og Vintergrønarter. Og Vegetationen her, i Asserbo Plantage, paa mange af Moserne i denne Egn, ja helt ind i Egnene om Hillerød, minder med sin Klokkelyng og Rosmarinlyng, sine duftende Porsbuske, Enebær, Ulvefod og Multebær om de jyske Hedeegne. Endnu mærkeligere er vel dog den isolerede Forekomst af Former, der ellers kun kendes fra Vestjyllands Klitsøer, i Gurre Sø, Former som Lobelia, Brasenføde, Strandbo, Tu-

sindfrø. Vil vi finde Steder, hvor den ældre Plantevækst endnu kan ses, maa vi til Kæmpehøjene og Aasene, navnlig Skuldelevaasen i Horns Herred, samt Bakkeskraaningerne, de gamle Klinter, ned mod Roskilde Fjord; flere Planter, som ellers er uddøde eller sjældne, f. Eks. den ranke Edderkopurt med sine skønne hvide Blomster, har her fundet et sidste Tilflugtssted, men flere og flere synes at forsvinde. Mange Steder langs Fjorden, hvor Kysten er lav og ikke angribes for stærkt af Bølgegang, og navnlig langs Randen af Nordskoven i Horns Herred, strækker sig en Bræmme af Strandenge med Salturt, »Kveller«, paa de fugtigste Steder, Hindebæger med sine rigtblomstrende Stande af ganske smaa, blaa Blomster, samt forskellige Græsser og Siv, alle velkendte fra den slesvigske Marsk. — Frederiksborg Amt er et af Landets skovrigeste Amter, over 15 % Skov, hvad der dels skyldes dets sandede Jordbund, der ikke har været gunstig for Opdyrkningen, dels de store Krongodser, hvor Kongerne har ønsket at bevare de store Jagtdistrikter og endelig den tidlige Nyplantning af Skov, saaledes som Tisvilde og Hornbæk Plantager paa Steder, hvor Sandflugten maatte dæmpes.

Som det vil ses af Skemaet, svarer Dyreverdenens Udvikling ganske til Planteverdenens. Man har fundet dens mere uforgængelige Rester i Moser og Kulturlag og kan saaledes konstatere, at der sammen med den første Tundratids Planter har levet Rensdyr af samme Form som de nordamerikanske, men forskellig fra den skandinaviske, og i Havet Grønlandshval, Sæler og Polartorsk, muligvis Isbjørn og Hvalros. I Allerødtiden kommer Bjørn, Ulv, Bæver, Elsdyr og den siden da helt uddøde Kæmpehjort — foruden Rensdyr og Fjeldrype — men med den sidste Tundratid bliver Dyreverdenen atter præget af de arktiske Former blandet med sydøsteuropæiske saadanne; man har fundet Rensdyr, Vildhest, Bison, Snehare, Steppeegern og Fjeldrype i Aflejringerne. Saa forsvinder efterhaanden atter de udpræget arktiske blandt disse i Løbet af Birke-Fyrretiden, og med Fyrre-Hasseltiden bliver det Dyr som Urokse, Kronhjort, Raadyr, Elsdyr og Bæver, der er de mest fremtrædende Pattedyrformer. Desuden har her levet

Vildsvin, Vildkat, Ulv og Bjørn, af Fugle Sortspætte, Tjur, sort Stork, Havørn, Fiskeørn, Knopsvane og mange andre. Sumpskildpadden bliver almindelig i denne Tid med den høje Sommertemperatur. Og selv om Mængden af de store Arter, Urokse og Elsdyr, tager af, vel sagtens paa Grund af Menneskets Jagt paa dem, bliver Dyrelivet stadig rigere; i Jylland finder vi Los og iøvrigt krøltoppet Pelikan og Gejrfugl, den store uddøde Alkefugl, som man ogsaa kender fra Knoglerester i Havelse Køkkenmødding. Men med Ege-Asketiden indvandrer det agerdyrkende eller rettere kvægavlende Folk og med det følger Husdyrene, Køer, Faar, Svin. Ved Rydningen af Skoven og den øgede Jagt paa Skovens Dyr, som ogsaa følger med denne pludselige Tiltagen af Befolkningstætheden, oprinder en ond Tid for den vilde Fauna. I Løbet af denne Tid, ɔ: inden historisk Tid og vel endda længe inden, uddør Elsdyr, Urokse og Bison, af hvilke den sidste dog aldrig naaede større Talrighed her i Landet, og Bjørnen og Ulven synes forsvundet med Stenalderen; ganske vist er der jo senere skudt Ulve i Jylland, men der menes, at de stammer fra en Indvandring i det 15. og 16. Aarhundrede.

En anden Aarsag til Faunaens Tilbagegang var de geografiske Ændringer af Landet. Lige siden Istiden har Skandinavien og de øvrige Omraader, som lettedes for Isdækkets mægtige Vægt, været under Hævning, men samtidig steg Havet, hvis Vandmasser nu forøgedes ved de uhyre Tilstrømninger af Smeltevand, og det skete gentagne Gange, at Stigningen af Havet fik Overtaget. Netop i den atlantiske Periode (se Skemaet) griber da Havet flere Gange saa dybt ind i Landet som aldrig før eller senere; Danmarks Opløsning i Øer sker paa denne Tid, og derved sættes Bom for alle ikke flyvende Dyrs Indvandring. De Dyrearter, der isoleredes paa Øerne, blev siden udsatte for helt at uddø her, naar Sygdomme i Bestanden greb om sig eller Menneskenes Indgreb blev dem for stærk. Medens saaledes Landfaunaens Udbredelse hæmmes af disse Forhold, breder Havfaunaen sig dybere ind i vore indre Farvande end nogensinde, og Østersen naar ikke alene gennem vore Sunde ind i den vestlige Del af Østersøen, men helt

ind i Bunden af Isefjord og Roskilde Fjord, sikkert paa Grund af stærke Tidevandsstrømme.

En Ejendommelighed i Udviklingen af Plante- og Dyreverdenen er visse Arters Evne til at fortsætte deres Eksistens længe efter, at Naturforholdene har ændret sig saaledes, at det Samfund af Livsformer, de hørte sammen med, i øvrigt er forsvundet. Særlig paafaldende er saadanne Levn eller Relikter fra Ishavet, naar de nu findes levende i Ferskvand som de af Wesenberg-Lund paaviste smaa Krebsdyr i Furesø, det eneste Sted i Landet, hvor de er fundet.

Den Indflydelse, Menneskene fik paa Dyreverdenen, blev ikke alene en Udryddelse af en stor Mængde Dyrearter, men ogsaa en stærk Forøgelse af de Formers Udbredelse og Talrighed, som hører det aabne Land til; Harer og Markmus, Agerhøns og Lærker bliver nogle af de mest almindelige Dyr her i Landet. Der indføres Daadyr, Fasaner, Vildkaniner, Sikahjort og andre. Af og til sker Indvandringer eller Genindvandringer, og i vore Dage, da Naturfredningen søger at give den vilde Natur bedre Vilkaar eller Fristeder — Reservatet ved Strødam f. Eks. — faar saadanne Indvandringer større Mulighed for at lykkes; men der skal unægtelig lidt mere end en enkelt Elgko dertil!

Det uhyre Antal af Nordsjællands mindre almenkendte Plante- og Dyreformer, som ikke her er omtalte, kan ogsaa byde paa mangt og meget af Interesse, hvad Indvandrings- og Udbredelsesforhold angaar, men Pladsmangel forbyder en saadan Redegørelse, ligesom en Opremsning af sjældne Arter herfra hører Speciallitteraturen til. Og i mangt og meget har der ikke kunnet skelnes mellem Nordsjællands og det øvrige Lands plante- og dyregeografiske Historie, men hvor en saadan Forskel er kendt og fremtrædende, er det nævnt.

En enkelt Sag bør ikke forbigaas. Den Fare, som den stadig fremadskridende Bebyggelse rummer for den levende Natur, mærkes i højere Grad i Nordsjælland end noget andet Sted i Landet. Upaakrævet og ukontrolleret Byggeri, Forurening af ferske Vande, tankeløs Bortplukning af Planter, Tilgrisning af Skov og Strand med Affald, Overdøvning af Naturens

Stemmer med Grammofon- og andet Skraal er saa fremtrædende her, at en strengere Lovgivning og Haandhævelse af Loven er nødvendig for at bevare det, der er tilbage, fra Forringelse — eller Tilintetgørelse.

Litteratur:

Svend Dahl: Den danske Plante- og Dyreverdens Udforskning. Kbh. 1941.

Børge Michelsen: Vore unge Videnskabsmænd arbejder. I. 5. Pollen, Fortidens »Fingeraftryk«. Kbh. 1941.

Johs. Iversen: Vore Mosers Vidnesbyrd om Klimaets, Plante- og Dyreverdenens Forandringer gennem Tiderne. (Ledetraad v. folkelig Universitetsundervisning Nr. 118). Kbh. 1941.

Daniel Bruun: Danmark (Land og Folk. Bd. I og V. Kbh. 1941).

Ragnar Spärck: Den danske Dyreverden, dyregeografisk og indvandringshistorisk belyst. Kbh. 1942.

LIDT OM NORDSJÆLLANDS ADMINISTRATIVE INDDELING GENNEM TIDERNE

Af *L. C. Jensen.*

Længe før Danmarks Historie er skrevet ned, har man haft ordnede Forhold inden for Landets Grænser.

Det mindste Samfund med Retsregler var Landsbyen. Her samledes Bønderne af og til paa en bestemt Plads og traf Bestemmelse om Pløjning, Saaning, Høst og om andre fælles Anliggender. Lidt efter lidt fik man paa den Maade udformet bestemte Vedtægter, der mundtlig blev overleveret fra Slægtled til Slægtled.

Men det daglige Samkvem ikke blot i, men ogsaa uden for Landsbyen maatte naturligvis føre til, at man maatte have et Sted, hvor Tvistigheder blev afgjort, Jord blev skødet og andre vigtige Afgørelser blev tinglyst. Dette Sted var Herredstinget.

Foruden at være en retslig var Herredet ogsaa en militær og senere tillige en gejstlig Inddeling.

I den ældste Tid var Nordsjælland delt i Lynge, Strø, Jørlunde og Horns Herreder. Gennem de mange Aarhundreder er der nærmest som Følge af Befolkningstallets Vækst og Opdyrkningen af ny Jord sket flere Forandringer.

Fra Strø Herred udskilte man saaledes kort før 1285 Holbo Herred, der fik Tingsted i Valby. Omtrent samtidig lagde man Jørlunde, Strø og Lynge Herreder sammen til Try Herred med Tingsted i Slangerup. Med nogle mindre Afvigelser holdt denne Ordning sig nogle Aartier efter Reformationen, da de kongelige Borge, Kronborg og Frederiksborg, samt Helsingør trak Tingstederne til sig. Upraktisk maa det jo ogsaa have været, at Folk fra det store fjerntliggende Tikøb Sogn og fra Hørsholm, der begge hørte til Lynge Herred, oprinde-

lig maatte søge dette Herreds Tingsted i Uggeløse og senere Try Herreds i Slangerup. Man fik derfor i det 16. Aarhundrede ikke blot Tingsteder i Helsingør og Frederiksborg, men ogsaa i Hørsholm, hvorved Grunden blev lagt til de Birker, hvis Navne er bevaret i Betegnelsen paa vore nuværende Retskredse. Disse er: Helsingør Købstad med Kronborg østre Birk og Hellebæk Birk samt Hørsholm Birk, Hillerød Købstad med Frederiksborg Birk, Kronborg vestre Birk, Frederikssund Købstad og Horns Herred med Frederiksværk Købstad og Halsnæs Birk.

Et Birk var iøvrigt ofte kun et stort Gods, der enten tilhørte Kongen, Kirken eller en Adelsmand. For et saadant Omraade havde Ejeren Lov til at udnævne Birkets Dommer eller Birkefogeden, som man kaldte ham. Denne Ret forsvandt helt med Grundloven af 1849.

I Forbindelse med Omtalen af Herrederne skal det oplyses, at Dele af det oprindelige Jørlunde Herred siden 1562 har haft Navnet Ølstykke Herred, samt at det udstrakte Lynge Herred i 1862 i gejstlig Henseende blev delt i Lynge-Kronborg og Lynge-Frederiksborg Herreder.

Da man ved Kristendommens Gennembrud ikke kunde bygge en Kirke i hver Landsby, maatte flere Byer høre sammen i gejstlig Henseende. Et saadant Omraade kalder vi ogsaa i Nutiden for et Sogn.

I Frederiksborg Amts østlige Del er der jævnt hen og særlig i det sidste Aarhundrede oprettet nye Sogne og desuden bygget nye Kirker, f. Eks. Villingerød, Gadevang, Gurre, Egebæksvang (Espergærde), Humlebæk, Nivaa og Høsterkøb, medens der i den øvrige Del kun kan nævnes ganske enkelte Eksempler herpaa som Lynæs, Frederiksværk og Skoven i Horns Herred.

Den ældgamle Sogneinddeling er Grundlaget for den nuværende Kommuneordning, hvis første Oprindelse gaar tilbage til 1803. I det Aar forsøgte man nemlig at ordne Landets Fattigvæsen, idet man bestemte, at Sogne med fælles Præst som Regel skulde høre til samme Fattigkommune. Den Dag i Dag kan der nævnes mangfoldige Eksempler herpaa (Ferslev

—Vellerup, Helsinge—Valby, Lynge—Uggeløse, Stenløse—Veksø m. fl.).

Da man i 1841 fik et egentligt Kommunestyre under beskedne Former med et Sogneforstanderskab i Spidsen svarende til vore nuværende Sogneraad, var der i Frederiksborg Amt 39 Sognekommuner og 3 Købstæder, medens der for Tiden er henholdsvis 43 og 4. De vigtigste Ændringer gaar ud paa, at Frederiksværk, der oprindelig hørte til Vinderød Sogn, i 1907 er blevet en Købstad. I denne Forbindelse maa det nævnes, at Kregme, Vinderød med Frederiksværk, Melby og Torup Sogne til 1850 var een Fattigkommune. Oppe-Sundby og Ude-Sundby, der tidligere var een Kommune, blev adskilte i 1867, da en Del af Ude-Sundby blev indlemmet i Frederikssund og Resten blev gjort til et Landdistrikt under samme Købstad. 1880 blev Lille Lyngby og Ølsted Sogne delt i to selvstændige Kommuner, og endelig er Orø i 1933 blevet henlagt til Holbæk Amt.

Gennem Middelalderen ejede Kongen og den katolske Kirke udstrakte Ejendomme i Nordsjælland. De kongelige Ejendomme styredes af Lensmændene, til hvem de var overdraget som Len. Paa »Regnskabslenene« — ogsaa kaldet »Fadeburslenene«, fordi de »laa til Kongens Fadebur« — skulde Lensmændene gøre Kongen Regnskab for alle Indkomster; paa »Afgiftslenene« gik Indkomsterne til Lensmændene, som i Stedet betalte Kongen en vis Afgift. Paa »Tjenestelenene« ydede Lensmanden Kongen Krigstjeneste. Da Kronen inddrog Kloster- og Bispegodset efter Reformationen, blev en meget stor Del af det nuværende Frederiksborg Amt kongelige Len, hvorved man fik forholdsvis færre Godser i adeligt Eje end i andre Egne af Landet. Hovedlen var Frederiksborg, oprettet 1560 af Hillerødsholm, Abrahamstrup med Horns Herred samt Krogen, fra 1577 Kronborg Len. Til dette sidste hørte Holbo, Lynge, Strø og Jørlunde Herreder, senere kun Holbo og Lynge Herred, mens Strø gik til Frederiksborg. Blandt de mindre Len skal især nævnes Annissegaard, Asserbo, Dronningholm, Favrholm, Gurre, Søborg, Havelse og Hørsholm.

Kort efter Enevældens Indførelse i 1660 ændrede man Lenene til Amter. Det nuværende Frederiksborg Amt kom da paa det nærmeste til at svare til Kronborg og Frederiksborg Amter. I 1672 forenedes disse og blev i 1681 udvidet med Gerlev og Draaby Sogne i Horns Herred, der udgjorde den nordlige Del af det gamle Abrahamstrup Len og gerne beteg-

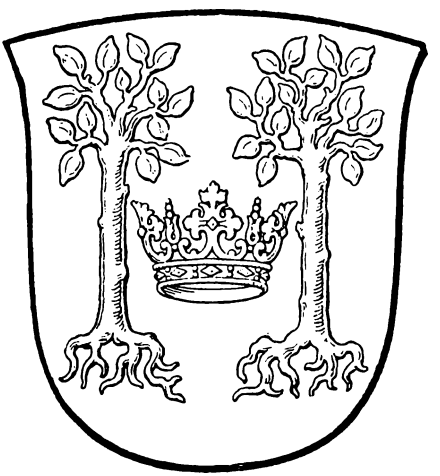

Frederiksborg Amtskommunes Vaaben og Segl: En Guldkrone mellem to Guldtræer i rødt.
Vaabnet, som Kongen har godkendt i 1936, symboliserer ved en Krone Kongeslottet i den skovrige Egn. Idéen til Kronen stammer fra en af Christian IV's Mønter, der bærer en lignende Krone.

nedes »Jægerspris Amt«, mens dette Lens sydlige Del overførtes til Roskilde Amt, men dog ofte gik under Betegnelsen »Abrahamstrup Amt«. Hørsholm Birk, der oprindelig hørte under Kronborg Len og i 1660 var blevet overdraget Dronning Sofie Amalie paa Livstid, blev i 1685 lagt ind under Københavns Amt, men kom fra 1700 atter under Kronborg Amt. 1701 overdroges Hørsholm til Dronning Louise og efter hendes Død 1721 til Kronprins Christian, der som Konge i Aaret 1730 skænkede Dronning Sofie Magdalene Hørsholm som et eget Amt indbefattende Karlebo, Birkerød og Bloustrød

Sogne. Ved Enkedronning Sofie Magdalenes Død i 1770 faldt Hørsholm Amt tilbage til Kronen og forenedes 1771 med Kronborg og Frederiksborg Amter. Ved Resolution af 4. Sept. 1793 nydannedes Frederiksborg Amt, der fra da af omfattede Holbo Herred af Kronborg Amt, Lynge-Kronborg Herred af Kronborg og Hørsholm Amter, Lynge-Frederiksborg og Strø Herreder og en Del af Ølstykke Herred samt det førnævnte Jægerspris Amt. I 1800 tilføjedes Resten af Ølstykke Herred, der hidtil havde ligget under Københavns Amt. I 1805 henlagdes Købstæderne Helsingør, Hillerød, Frederikssund og Slangerup under Amtet. Som bekendt nedlagdes Slangerup i 1809 som Købstad. Endelig udvidedes Amtet i 1808 med Abrahamstrup Amt. Frederiksborg Amt havde dermed faaet sin endelige Form, som vi kender Amtet i vore Dage, bortset fra, at Orø i 1933 skiftede Amt, idet Øens Befolkning i alle Henseender har langt lettere Forbindelse med Holbæk end med det fjerntliggende Frederiksborg.

I Frederiksborg Amt er der nu 60 Sogne, fordelt paa 43 Landkommuner, desuden 4 Købstæder. Af Herreder er der 6, nemlig *Holbo Herred* (Esbønderup, Nødebo, Søborg, Gilleleje, Græsted, Maarum, Helsinge, Valby, Blistrup, Vejby, Tibirke, Ramløse og Annisse Sogne), *Lynge-Kronborg Herred* (Tikøb, Hornbæk-Hellebæk, Asminderød, Grønholt, Karlebo, Bloustrød, Birkerød og Hørsholm Sogne), *Lynge-Frederiksborg Herred* (Frederiksborg Slotssogn, Nørre Herlev, Lillerød, Lynge, Uggeløse, Slangerup, Uvelse, Gørløse, Græse, Sigerslevvester, Jørlunde, Ude-Sundby Landdistrikt og Oppe-Sundby), *Strø Herred* (Tjæreby, Alsønderup, Skævinge, Strø, Lille Lyngby, Ølsted, Kregme, Vinderød, Melby og Torup Sogne), *Ølstykke Herred* (Snostrup, Ølstykke, Stenløse, Veksø, Slagslunde, Ganløse og Farum Sogne) og *Horns Herred* (Gerlev, Draaby, Skuldelev, Selsø, Skibby, Kyndby, Krogstrup, Ferslev og Vellerup Sogne).

De 43 Landkommuner er: Esbønderup—Nødebo, Søborg—Gilleleje, Græsted—Maarum, Helsinge—Valby, Blistrup, Vejby—Tibirke, Ramløse—Annisse, Tikøb—Hornbæk—Hellebæk, Asminderød—Grønholt, Karlebo, Bloustrød, Birkerød,

Hørsholm, Frederiksborg Slotssogn, Nørre Herlev, Lillerød, Lynge—Uggeløse, Slangerup (dette Sogn er delt i 2 Kommuner: Slangerup Bykommune og Slangerup Landsogn), Uvelse, Skævinge—Gørløse, Græse—Sigerslevvester, Jørlunde, Ude-Sundby Landdistrikt, Oppe-Sundby, Tjæreby, Alsønderup, Strø, Lille Lyngby, Ølsted, Kregme—Vinderød, Melby, Torup, Snostrup, Ølstykke, Stenløse—Veksø, Slagslunde—Ganløse, Farum, Gerlev—Draaby, Skuldelev—Selsø, Skibby, Kyndby—Krogstrup og Ferslev—Vellerup.

Litteratur:

Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh. (1513—1596). Kbh. 1879.

Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660. Kbh. 1885.

I. Bloch: Stiftamtmænd og Amtmænd i Kongeriget Danmark og Island 1660—1848. Kbh. 1895.

A. P. Andersen: Try Herred. Fra Frederiksborg Amt 1909.

Bianco Boeck: Amtsraadets Tilsyn med Sognekommunerne. Frederiksborg Amtsraad 1842—1942. Red. af Mogens Holch. Hillerød 1942.

I. P. Trap: Kongeriget Danmark. II Bind. Kbh. 1920.

NAVNELISTE

Nærværende Fortegnelse omfatter Personnavne og Stednavne.
* betegner, at der er et Billede i Forbindelse med Navnet.

A

Aagerup, 299.
— Skole, 299.
Aalsgaarde, 257.
Abraham, 308.
Abrahamstrup, 161 ff, 322, 368.
— Amt, 369 f.
— Len, 369.
— Teglværk, 170.
Absalon, Biskop, 23, 38, 40, 50, 52, 65, 68, 171, 333.
Agnete, svensk Prinsesse, 131 f.
Albert Edward, Prins af Wales, 184, 187*.
Alexander II, Kejser, 189.
— III, Kejser, 184 f, 187 ff*, 192.
— III, Pave, 325.
Alexandra, Prinsesse, 184, 187.
Alexius, Kejser, 126.
Allerød Teglværk, 7, 354.
Alme, 235*.
Amalienborg Plads, 324.
Almindeligt Hospital, Helsingør, 102.
Ålnarp, Skaane, 354.
Alsønderup, 20, 44, 278, 325.
— Sogn, 370 f.
Amager, 316.
Ammendrup, 20.
Amsterdam Kro, 201.
Andersen, Lars, Lærer, Vassingerød, 299.
— H. C., Digter, 103, 304, 328.
— Vilhelm, Professor, 195.
Andresen, Sine, Skoleleder, 103.
Anholt, 255.
St. Anna Kloster, Helsingør, se Franciskanerklostret, Helsingør.
Anna Sophie, Dronning, 116.
Annissegaard Len, 368.
Annisse Hovgaard, 41.
— Sogn, 294, 370.
Arbejdernes Forsamlingsbygning, Helsingør, 93.
Ardennerne, 325.
Arrenakke Bakker, 331 f.
Arnæs, 169.
Arresø, 8, 19, 27, 32, 34, 41, 125, 133, 141, 261, 272, 281 f, 331 f, 335, 346, 349 ff.
Arresodal, 142, 146 f*, 335.
— Rekonvalescenthjem, 147.
Arsenalbygningen, Frederiksværk, 144 f*.
Askelunden, 277.
Asminderød, 328.
— Sogn, 290, 333, 370.
Askov Højskole, 311.
Asserbo, 8, 332, 334 f, 349.
— Kloster, 40 f, 198, 332 f, 346.
— Len, 368.
— Plantage, 331, 339, 361.
— Ruin, 332.
— Slot, 332, 334.
Atke, Hans, Borgmester, Slangerup, 133.
Augusta, Villa i Helsingør, 88, 96, 101.
Augustin, 35, 37.
Augustinere, 35.
Avderød, 32.
Axeltorvet, Helsingør, 92.

B

Bache, Lars, Færgemand, Helsingør, 96.
Badstuen, 110, 124.
Bakkebjerg, Blistrup Sogn, 16, 18*.
Bakkegaard, Saltrup, 73.
Balle, N. E., Biskop, 296.
Ballerup Kro, 245.
Bangshøj, 345.
Barfoed, Magnus, Skibsbygger, 106.
— Poul, Skibsbygger, 106.

Bastrup, 5.
— Ruin, 346.
— Sø, 346.
Bavnehøj, Skærød, 331.
Beck, Vilhelm, Præst, 307, 316.
Begtrup, Holger, Højskoleforstander, 311 f.
Belfour, Slægten, 93.
Belvedere, Helsingør, 102.
Bendstrup, 20.
Benedikt, 35.
Benediktinere, 38.
Bergen, 182.
Berg, Rasmus, 309.
Bernadotte, General, 98.
Bernhard af Clairvaux, 35, 38.
Bernstorff, A. P., Greve, Statsmand, 217, 219.
— J. H. E., Greve, Statsmand, 216, 219*.
— Gods, 217 f.
Bethania, Missionshus, Hillerød, 317.
Betlehem, Missionshus, Hillerød, 316.
»Bi lidt«, Frederikssund, 8, 18, 136.
Birger, Magnusson, svensk Konge, 131.
Birkerød, 6, 10, 20, 200, 311, 316.
— Kostskole, 305.
— Sogn, 203, 214, 369 f.
Bismarck, Statsmand, 189.
Bjug, Bent, Hofmester, 172.
Blaagaard Seminarium, 297.
Blekinge, 261.
Blistrup, 6, 257, 290.
— Sogn, 16, 18*, 370.
Bloch, Carl, Maler, 114.
Blomberg, Peter, Indre-Missionær, 315 f.
Bloustrød Kommune, 203, 214, 230*.
— Kro, 159, 242.
— Sogn, 290, 369 f.
Bløden, Frederikssund, 139.
Bodil, Dronning, 127.
Bonderup, 20.
Bording, Anders, Forfatter, 134.
Bornholm, 59.
Bornholms Amt, 318.
Borrevold, 76, 102.
Both, L., Forfatter, 325.
Bournonville, Balletmester, 194.
Brantebjerg, 339, 345.
Brederød, 32.
von Bretton, L., Kæmmererer, 102.
Broby, Fyn, 309.
Broder Rus, 54 f.
Brudevælte, Lynge Sogn, 16*.
Bruhn, Rose, Forfatterinde, 330.
Brøndsted, Holger, Højskoleforstander, 313.
Brønsholmdal, 201 f.
— Alderdomshjem, 203.
— Fabrik, 202.
Buresø, 5.
Buresømosen, 322.
Bydinge Aa, 332, 335.
Bøndernes Tørvemose, 321.
Børsen, 84.

C

Carl, dansk Prins, 162, 167, 293.
Carl X Gustav, svensk Konge, 116.
Carl XV, svensk Konge, 186 f.
Carlsberg Bryggerierne, 118.
Carlsbergfondet, 118.
Carmichael, James, 103.
Caroline Mathilde, Dronning, 117, 179.
Chapmann, Familien, 94.
Charisius, Jonas, 91.
Charlottenlund, 272.
Christensen, Anders, Dr., 42.
— Villads, Præst, 82.
Christian I, 83.
— II, 24, 50, 83.
— III, 80, 83, 197, 252, 302, 322.
— IV, 26, 33, 79, 83 f, 87 f, 90 f, 99, 110 ff, 114, 116, 120 ff, 134 ff, 162, 165, 169, 172 f, 200, 203 f, 267, 278 ff, 301 f, 319, 323, 343, 369.
— V, 86, 102, 115 f, 122, 124, 166, 173, 290, 320, 343 f.
— VI, 117, 162, 171, 173 f, 181, 200, 210, 214, 320, 323, 336 ff, 369.
— VII, 116 f. 122, 179, 218.
— VIII, 321, 327.
— IX, 114, 118, 180, 184 ff, 188, 192, 195.
— X, 192, 369.
— Prins, 172.
— IV's Kapel, Roskilde Domkirke, 204.
— IV's Sten, Indelukket, 280 f*.
Christiansborg Slot, 179, 198.
Christiansen, C. P. O., Højskoleforstander, 312.

Christiansmøllen Helsingør, 102.
Christinemøllen Helsingør, 102.
Christoffer I, 171.
— II, 39, 161.
— af Bayern, 40, 127.
Cirkel-Engen, Slangerup, 133.
Cistercienserne, 35, 38.
Claessen, Jean Jacob, Storhandelsmand, 94.
Classen, J. F., Generalmajor, 141 ff*, 205.
Colbjørnsen, Chr., Landbopolitiker, 219, 226.
Cypern, 127.

D

Dagmar, Dronning, 58.
— Prinsesse, 184 ff.
Dahl, Nicolaj, Raadmand, 98.
Dalarne, Sverige, 6.
Dalby, 163.
Danmark, 7, 14, 84.
»Danmark«, Monument, 182.
Danner, Louise, Grevinde, 117, 170.
Dansk biologisk Stations Ferskvands-Laboratorium, 354.
Dargun Kloster, 38.
David, 36.
van Deurs, Familien, 93 f.
— & Co., Arent, Handelshus, 94.
von Diskau, Hans, 80.
Dodt, Beatus, Forfatter, 328.
— Familien, 94.
Domhuset, København, 179.
Dominikanere, 35, 197.
Dominikanerklosteret, Helsingør, 40, 48, 82.
Dommergaarden, Helsingør, 91.
Donse Aa, 201.
— Krudtværk, 198 f.
— Mølle, 198 f.
Draaby, Neder, 163.
— Kirke, 165 ff, 287.
— Over, 164.
— Sogn, 164, 286, 369 ff.
Drachmann, Holger, Digter, 194, 329.
Dragstrup, 277.
Dragør, 186, 316.
Dresden, 173.
Dronningekilde, 283.
Dronningemølle, 261.
Dronninggaard, 346.
Dronningholm, 59, 346.
— Len, 368.
Duemose Holdeplads, 319.
Dyrehave, Lille, 110, 124.
— Store, 6, 318, 361.
Dæmpegaard, 13*.

E

Ebberød, 199 f.
— Krudtværk, 200.
— Mølle, 200.
— Sø, 200.
Egebæksvang Sogn, 367.
Egedal, 202.
Egelund, 321.
Ehm, Henrik, Kobbersmed, 204.
Eigtved, Nic., Hofbygmester, 176, 181.
Elisabeth, Dronning, 50.
Ellah, Familien, 93.
Ellekilde Hage, 257 f.
Ellemose, 331 f.
Elmegaard, Vejleby, 232*.
Enebærdalen, 345.
Engelskvang, 323.
Enghavehus, 319.
England, 92, 137, 199.
Erik Ejegod, 126 f.
Erik Lam, 38.
Erik Menved, 48, 58, 126, 131, 161, 171 f.
Erik Plovpenning, 24, 54.
Erik af Pommern, 40, 69, 77 ff, 82, 84.
Eriksvej, 319.
Erlandsen, Jakob, Ærkebiskop, 172.
Ernst August, Hertug af Cumberland, 189.
Esbjerg, 261.
Esbønderup, 60, 158.
— Kommune, 294, 370.
Eskil, Ærkebiskop, 28, 38, 57, 64 ff.
Eskildsen, 195.
Eskilsø, 35, 37 f, 43, 50.
Espergærde, 367.
Esrum, 73, 99, 257 f, 278, 321 ff, 346.
— Amtsstue, 241.
— Kanal, 267, 320, 348 f.
— Kloster, 36 ff*, 41 ff, 47 f, 53 ff, 62, 65 ff, 75, 109, 262, 319, 333, 346.
— Skovdistrikt, 321.
— Skove, 329.
— Sø, 19, 66, 125, 181, 185, 195, 320, 322, 346 ff.
— Tingbakke, 257.
— Vej, 262.

Esrumegnen, 324.
Essedal, 73.
Estrup, J. B. S., Konsejlspræsident, 310.
Ewertsen, Distriktslæge, Hillerød, 156.
Falkenborg, 136 f.
Falster, 146 f.

F

Farum, 4, 281 f, 346.
— Sogn, 370 f.
— Sø, 5, 281, 285 f, 346.
Farumvejgaard, 285.
Fasangaarden, 168.
Faurholm, 109, 319, 323.
— Len, 368.
Feilberg, Byfoged, Slangerup, 138.
— P. B., Inspektør, 60 f.
Femsølyng, 7.
Fenwich, Familien, 93 f.
Ferslev, 19.
— Sogn, 367, 370 f.
Filip August, fransk Konge, 52.
Fincke, Casper, Smedemester, Helsingør, 112, 204.
Finderup, 172.
Fisketorvet, Helsingør, 92.
— Hillerød, 121*.
Fjenneslev Kirke, 127.
Flynderborg, Helsingør, 76.
Forchhammer, J. G., Geolog, 355.
Forindien, 134.
Franciskanere, 35.
Franciskanerklostret (St. Anna Kloster), Helsingør, 40, 48, 82, 87, 100.
Frankrig, 35, 38, 41, 50, 52, 333.
Frans af Assisi, 35.
Fredensborg, 109, 180ff*, 200, 265, 272, 328, 346.
— Jernbanehotel, 191.
— Kongebroen, 189.
— Langedam, 194.
— Skipperalleen, 190.
— Slot, 116, 180ff*, 198, 212, 264, 320, 346, — Kuppelsalen, 192. — Marmorhaven ,193*. —»Norge«, Monumentet, 182, — Slotskirke, 186. — Have og Park, 182, 189f, 195, 347.
— Stationsvej, 193.
— Store Kro, 191, 194.
Fredensborgegnens Skove, 195, 318.
Fredensborgvejen, 267, 321.
Fredericia, 310.
Frederik I, 333.
— II, 26, 48, 78, 83f, 86f, 90, 99f, 109, 111, 114, 119, 127, 136, 172, 198, 203, 263, 302, 319, 322.
— III, 115f, 133, 136, 173, 199, 267, 343.
— IV, 86, 116, 135, 141, 162, 167, 173, 181, 198, 292f, 320, 323, 336f.
— V, 117, 142, 167, 181f, 213, 264, 320, 324.
— VI, 117, 138, 158, 179, 183, 218, 224, 293.
— VII, 60, 117, 123, 168, 170, 244, 280, 334.
— VIII, 184ff*, 193.
— Arveprins, 167.
Frederik VII's Stiftelse, 170.
Frederiksberg, 272.
— Slot, 116, 181.
Frederiksborg (se ogsaa Hillerød), 26, 55, 127f, 192, 220, 265, 268, 302, 324, 343, 367.
— Amt, 219ff, 225, 261, 291, 293, 295ff, 300, 318, 336, 369f.
— Amts Spare- og Laanekasse, 123.
— Amts Sygehus, 125.
— Amts Vaaben, 369*.
— Birk, 367.
— Højskole, 311f*.
— Latinskole, se Frederiksborg Statsskole.
— Len, 368.
— Slot, 55, 59, 84, 108ff*, 136, 165, 169, 180f, 183, 198, 212, 222, 244, 263, 279f, 302, 309, 346, 366, 369. — Audienssalen,116.—Dronningetaarnet, 112. — Havremagasinet, 109. — Jægerbakketaarnet, 112. — Kancelliet, 111. — Karruselgaarden, 109, 115. — Kongefløjen, 118. — Konseilsalen, 116. — Lensherrens Hus, 111. — Møntporten, 116. — Møntaarnet, 112, 116. — Neptun, 111. — Prinsessetaarnet, 112. — Riddersalen, 118. — Rosen, 115, 118. S. Broen, 109, 111. — Slotskirke, 112, 115ff*, 121f, 290, 327. — Sommerstuen, 113. — Vinterstuen, 113.

Frederiksborg Slotshave, 124, 225f.
— Slotssogn, 121, 370f.
— Slotssø, 109, 124, 346, 348, 354.
— Statsskole, 114, 122f*, 157, 289f, 302, 304.
— Stutteri, 122, 212, 322ff.
Frederiksdal, 353f.
Frederikssund, 7ff, 18, 126, 128, 132, 136ff, 262, 268, 271f, 274, 283, 367f, 370.
— Bløden, 139.
— Havn, 138f.
— Havnegade, 132.
— Kalvøen, 136.
— Kirke, 137.
— »Kreditten«, Gæstgiveri, 132.
— private Mellem- og Realskole, 305.
— Raadhus, 138.
— Torv, 138.
Frederikssundbanen, 139.
Frederiksværk, 27, 123, 141ff*, 272f, 283, 318, 331, 335, 346, 351, 367, 368.
— Arsenalbygning, 144*.
— Havn, 272.
— De forenede Jernstøberier, 146.
— Kanal, 141, 147*, 272.
— Kanonstøberi, 142ff.
— Krudtværk, 141, 144f, 146, 351.
— Museum, 144,f*.
— Torv, 144.
Fremvadsvej, Jægerspris Skov, 169.
Frerslev, 292, 307.
— Hegn, 233.
— Højskole, 307, 309f.
Friborg, Jørgen, 135.
Friederich, Kronprins, Tyskland, 187.
Frijsenborg, Herregaard, 60.
Friis, Jørgen, Præst, 337.
Frimodt, Præst, 315.
Fruebjerg, Gribskov, 312, 322, 345.
Frydendal, 220.
Frydensborg, 110.
Frøbakke, 337f.
Fuglsangshuset, 321.
Furesøen, 5, 19, 199, 262, 346f, 364.
Fyn, 264, 309.
Fændrinksvang, 323.
Færgelunden, 168.
Færøerne, 117.
Fønstrup Damme, 321.

G

Gad, Jon, Byfoged, Slangerup, 134.
— Knud, Skibsklarerer, 104.
Gade, N. W., Professor, 194.
Gadevang Sogn, 367.
Galschiøt, Familien, 94, 97*.
Gamle Værk, Usserød, 201.
Gammel Strand, København, 258.
Ganløse, 5.
— Sogn, 39, 370f.
Garnaas, Postkører, 182.
Gaunø Gods, 41.
Gedser Rev, 347.
Geels Bakke, 242f.
— Skov, 246, 267.
Gentofte, 217.
Georg, Konge, Grækenland, 184ff, 190.
Gercken, J. D., Billedhugger, 337.
Gerlev Skole, 167, 293.
— Sogn, 164, 369ff.
Gerlev—Draaby Kommune, 167.
Gerner, Henrik, Præst, 92.
Gert van Groningen, 85.
Gilberg, 256.
Gilbjerghoved, 19.
Gilleleje, 4, 59, 61, 123, 252ff*, 273ff, 289, 292.
— Kommune, 294, 370.
— Sandgyden, 254.
— Skidtenstræde, 254.
— Store Strandstræde, 254.
— Østergade, 254.
Gladstone, William, Førsteminister, 190.
Glarborgbakken, 322.
Glostrup, 272.
Gløerfeldt, svensk Generalkonsul, 98.
Good, Familien, 93.
Gjørvel, Frue, 333.
Graabrødre, se Franciskanere.
Graabrødreklostret, Helsingør, se Franciskanerklostret, Helsingør.
Gradman, Familien, 94.
von Gram, Overjægermester, 320.
Gram, Fr., Amtmand, 336, 338.
Grand, Jens, Ærkebiskop, 58f, 62, 172.
Gribskov, 6, 38, 60, 66, 109, 125, 278, 318ff, 326, 330, 347, 361.
Gribskovbanen, 273.
Gribsø, 187, 321, 329.
— Bakker, 322.
— Lille, 7, 321.

Grund, J., Billedhugger, 182.
Grundtvig, N. F. S., Digter, 306 f, 311f.
Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, 312*.
— — Lyngby, 312.
Grækenland, 184.
Græse, 302.
— Skole, 299*.
— Sogn, 370f.
Græsted, 273, 344.
Græsted Kommune, 294.
— Sogn, 235*, 370.
Grønholt, 333.
— Hegn, 190.
— Sogn 370.
— Vang, 324.
Grønland, 4, 118.
Grønnekilde, 322.
Grønnæssegaard, 146.
Guldberg, se: Høegh-Guldberg.
Guldholm Kloster, 38.
Guldkysten, 143.
Gurre, Køng Sogn, 70.
Gurre, Tikøb Sogn, 59, 66ff*, 73, 75, 198, 262, 318, 327ff.
— Len, 368.
— Skove, 71, 318, 327.
— Slot, 346. — St. Jacobs Kapel, 69.
— Sogn, 367.
— Sø, 69, 72, 346, 361.
Gurrevejen, 263.
Gustav, Prins, 321.
Günther, Christian, Greve af Stolberg, 177.
Gørløse, 282, 302.
— Sogn, 6, 370f.
Gøtland, Vester, 6.
Gøye, Birgitte, 109, 319.

H

Haagendrup, 20.
Hahn, Overjægermester, 166.
Halland, 261.
Hallanders Mølle, Helsingør, 102.
Halsnæs, 141, 146, 172, 261, 332.
— Birk, 367.
Hamborg, 77, 261, 267.
Hamlets Vænge, 263.
Hammermøllen, Hellebæk, 204f, 207.
Hammersholt, 20.
Hammershus, 59.
Hannover, 324.
Hans, Konge, 333.
Kong Hanses Høj, 333.
Hans, Prins, 184.
Hansen, C. F., Arkitekt, 179.
— Christian, kgl. Kammersanger, 244f.
— Erich, Præst, Græsted, 344.
— Hans, Maler, 219.
— Ole, Gdr., Store Hagelse, 283
— Peter, Præst, Slangerup, 130.
— Stephan, Overkrigskommissær, 94, 205.
— Vilh. August, Etatsraad, 220, 293f.
Harehøj, 345.
Harløse, 297ff.
— Skole, 297ff.
Harsdorff, Professor, Arkitekt, 182.
Hartz, N., Geolog, 354.
Hauch, Carsten, Digter, 328.
Havelse Aa, 355.
— Len, 368.
— Lille, 15*.
— Mølle, 8, 355.
— Store, 283.
Havremagasinet, 109.
Haxthausen, Baron, 324.
Hedeby, 77.
Hedsbjerg, 258.
— Bakker, 258.
Heiberg, J. L., Digter, 130, 327.
— Johanne Luise, Skuespillerinde, 130, 194.
St. Helene, 341f.
— Grav, 342*, 345.
— Kilde, 262, 341ff*.
— Kildeblok, 343.
Helgesen (Helie), Povl, 42.
Hellebæk, 198, 204 f*, 262, 370.
— Birk, 367.
— Bøssemagergade, 205*.
— Geværfabrik, 204f.
— Hammermølle, 204 f, 207.
— Klæde- og Tæppefabrik, 207.
— Kobbermølle, 204.
— Landevej, 263.
— Sogn, 368, 370.
— Vandmølle, 203f.
Hellerup, 272.
Helms, Johs., Forfatter, Præst, 330.
Helsingborg, 58, 78, 95, 273.
Helsinge, 19, 221, 273, 319, 331, 337.
Helsingør, 5, 40, 46ff*, 55, 58f, 73, 75ff*, 128, 130, 150, 153, 193, 197, 203, 242, 259, 262, 266ff, 275, 301ff, 305, 310, 314*, 366f, 370.

Helsingør, Accisebod, 99.
— Almindeligt Hospital, 102.
— St. Annagade, 78, 98f, 102.
— St. Anna Kloster, se Franciskanerklostret.
— Anna Quienstræde, 98.
— Arbejdernes Forsamlingsbygning, 93.
— Axeltorvet, 92.
— Bjergegade, 78, 103.
— Borgerskole, 103.
— Bramstræde, 92.
— Brostræde, 98.
— Brøndstræde, 78, 103.
— Byhavn, 90.
— Bymuseum, 100.
— Christiansmøllen, 102.
— Christinemøllen, 102.
— Dominikanerkloster, 40, 48, 82.
— Dommergaarden, 91.
— Fiolgade, 103.
— Fisketorv, 92.
— Flynderborg, 76.
— Franciskanerkloster, 40, 48, 82, 87, 100.
— Friskole, 103.
— Færgestræde, 78f.
— Gyldenstræde, 76.
— Hallanders Mølle, 102.
— Havn, 104, 270f*.
— Havnegade, 88.
— Hestemøllestræde, 102.
— Hollandsk Mølle, 102.
— Hovedvagtsstræde, 88 106.
— Jernskibs- og Maskinbyggeri, 106.
— Karmeliterhus, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
— Karmeliterklostret, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
— Kirkegaard 99.
— Kirkegaardsbakken, 76.
— kommunale Hospital, 103.
— Kongensgade, 103.
— Kongenshave, 263.
— Lappen, 95, 99.
— Lappestensfortet, 88.
— Latinskole, 103, 289, 301, 304.
— Lundegade, 99.
— Lundehave, 87f, 100.
— St. Maria Kirke, 48ff*, 79*, 82, 93.
Helsingør, du Nord Hotel, 102.
— Olaigade, 78, 98, 103.
— Olai Kirke, 46, 48, 76, 82.
— Polititorv, 92.
— Realskole, 103, 305.
— Rosenkilden, 262.
— Rosenkildeporten, 99.
— Røde Port, 99.
— Skibsværft, 106.
— Skove, 318.
— kgl. priviligerede Skydeselskab, 98.
— Skyttenstræde, 91, 98.
— Slagtertorv, 92.
— Sneedorffske Gaard, 267.
— Sofiegade, 88.
— Sommariva, 88.
— Stengade, 78, 89*, 91f, 94, 98f, 102, 106.
— Stjernegade, 78, 98f, 103.
— Strandgade, 78, 88, 90f*, 94f*, 97f*, 105, 267.
— Strandvej, 99f, 262.
— Strømmen, 76, 78.
— Sudergade, 78, 98f.
— Sundeved, Villa, 101.
— Svaneapotek, 95*.
— Svingelbugt, 76.
— Svingelen, 82, 88, 262.
— Svingelport, 99, 101.
— Søstræde, 93.
— Toldbod, 88.
— Torv, 240.
— Trekanten, 94.
— Øresund, Hotel, 103.
— Øresunds og Helsingørs Sygehospital, 103.
— Øresunds Toldkammer, 88, 90, 94, 98.
Helsingørvej, 264.
Helveg, Dronning, 48, 68, 72.
Herbach, Caspar, Hofsnedker, 200.
Herlev, Nørre, 120, 291f.
— — Kirke, 281.
— — Sogn, 370f.
Herlufsholm, 109.
Herluf Trolles Taarn, 302f*.
Hersleb, Peder, Biskop, 291.
Hertugdalen, 322, 327.
Hertz, Henrik, Digter, 179.
Hesselrød, 262, 267.
Hesselø, 255, 322.
Hestetorvet, Slangerup, 133.

Hilda Kloster, 38.
Hillerød (se ogsaa Frederiksborg), 199ff*, 128, 133, 136, 149, 152f, 156ff, 220, 223*, 229*, 234, 236, 242, 268, 272ff, 285, 291, 302, 305, 307ff, 311f, 316ff, 346, 354, 361, 367, 370.
— Bethania, Missionshus, 317.
— Bethlehem, Missionshus, 316.
— Byskriverstræde, 120*.
— Fisketorv, 121*.
— Jægerbakken, 113*, 124, 220, 223*, 229*, 234, 285.
— Kirke, 121.
— Gl. Kro, 120*.
— Raadhus, 121, 124*.
— Slotsgade, 121f*, 152, 156, 241, 309.
— Torv, 122, 240f.
Hillerødsholm, 109, 119, 319, 323f, 368.
Himmerland, 39.
Hirschholm, se Hørsholm.
Hjerting, 261.
Hjortegaarde, 12*, 14*.
Hjortholm, 346.
Holberg, Ludvig, Digter, 208.
Holbo Herred, 296, 366, 368, 370.
Holbæk, 161, 272, 220, 370.
— Amt, 368.
Holland, 198, 336.
Hollandsk Mølle, Helsingør, 102.
Holløse, 332f.
Holm, M. C., 106.
Holsten, 117, 177, 215, 261.
Holte, 272.
Hornbæk, 6, 258, 329.
— Plantage, 261, 361f.
— Sogn, 370.
Hornbækbanen, 274.
Horneby, 73.
Horns Herred, 9*, 19, 136, 139, 161, 247*, 261f, 272ff, 286, 362, 366ff.
— Gæstgiveri, Frederikssund, 132.
Hornsved Skov, 168.
Horsebæk, 340*.
Horserød, 20.
Hostrup, C., Præst, Digter, 307ff*, 328.
Hovnæsplantagen, 166.
Humlebæk, 4, 186, 328.
— Sogn, 367.
Hundested, 123, 273.
Hvidebrødre, se: Karmeliter.
Hvide Hus, Hørsholm, 172f.
Hvide Kilde, 322.
Hvilebakken, Dragstrup, 277.
Hyllingebjerg, 331.
Hyrdehøj, 331.
Hærens Krudtværk, Frederiksværk, 146.
Højberg Hegn, 11*.
Høegh-Guldberg, Ove, Statsminister, 218.
Højer, Andreas, Historiker, 337.
Høje Sandbjerg, 354.
Höganäs, Skaane, 254.
Højbro Plads, København, 333.
Højsten, 281, 283.
Hørsholm, 171ff*, 198, 200, 216f, 265, 267, 313*, 325, 346, 366f.
— Birk, 367, 369.
— Distrikt (Amt), 214, 216, 297, 369f.
— Gods, 212, 214.
— Hvide Hus, 172 f.
— Kirke, 171, 179, 214.
— Len, 368.
— Røde Hus, 172.
— Slot, 116, 171ff*, 198, 212, 214, 264.
— Slotssø, 214, 346.
— Sogn, 203, 214, 370f.
— Stolbergmonumentet, 178*, 216.
Hørningsholm, 171f.
Hørup, 284, 302.
Høsterkøb, 7.
— Sogn, 367.
Høvelte, 20.

I

Ibsen, Anders, Abbed, 55.
Indelukket, 110.
Ingeborg, dansk Dronning, 161.
— fransk Dronning, 52.
Ingemann, B. S., Digter, 59.
— Lucie, Frue, 135.
Ingwarsen, Peder, Abbed, 55.
Internationale Højskole, Den, Helsingør, 314*.
Isefjord, 16, 19, 271f, 364.
Italien, 322.
Iversen, Johs., 357, 359.

J

Jacobsen, J. C., Brygger, 11, 114, 118.
— J. P., Digter, 328.

St. Jacobs Kapel, Gurre Slot, 69.
Jardin, N. H., Arkitekt, 100, 182.
Jens Grand, Ærkebiskop, 58f, 62, 172.
Jernstøberier, De forenede, Frederiksværk, 146.
Jessen, Knud, Professor, 354, 357.
Johan Georg, Kurprins af Sachsen, 116.
Johan, Præst, Esrum, 55.
Johansen, Frue, 189.
Jonstrup Statsseminarium, 297, 353.
Jordhøj, 132, 302.
Julebækshuset, 184.
Julianehøj, 167, 169.
Juliane Marie, Dronning, 100, 117, 181, 212.
Jylland, 261, 311.
— Vestkyst, 77, 336.
— Østkyst, 255.
— Nordjylland, 261, 264.
— Vestjylland, 261, 361.
Jægerbakken, Hillerød, 113*, 124, 220, 223*, 229*, 234, 285.
Jægerspris, 12*, 14*, 161ff*, 272, 318, 322.
— Amt, 369f.
— Gods, 161ff, 212, 293.
— Nordskov, 318, 362.
— Skole, 293.
— Slot, 161ff*. — Audienssalen, 165*.
Jættestuen, Enghavehus, 319.
— Jægerspris, 169.
Jørgensen, Lærer, Harløse, 297ff.
Jørlunde, 5, 21ff, 130, 302, 311.
— Herred, 22, 366ff.
— Højskole, 310.
— Kirke, 21ff*, 32.
— Skole, 153*, 155*.
— Sogn, 370f.

K

Kagerup, 273, 326.
Kajerød, 20.
Kalundborg, 57.
Kalvehavevejen, 322.
Kalvøen, Frederikssund, 136.
Kancelliet, 111.
St. Karens Skov, Tisvilde, 338.
Karl, se Carl.
Karlebo Kro, 214.
— Sogn, 203, 214, 369f.
— Teglværk, 198.
Karleby, 147.
Karmeliter, 35, 197.
Karmeliterhuset, Helsingør, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
Karmeliterklostret, Helsingør, 40, 42, 47ff*, 55, 82, 102f, 301.
Karmeliterkollegiet, St. Pedersstræde, København, 42.
Karmels Bjerg, 35.
Karruselgaarden, 109, 115.
Kassemose, 8, 12.
Kattegat, 6, 8, 60f, 77, 148, 262, 320, 329, 331f, 341, 345, 347.
Kiel, 270.
Kierboe, 94, 97*.
Kierkegaard, Søren, Filosof, 320, 330.
Kingo, Thomas, Salmedigter, 86, 129f, 133f, 304.
Kirck, N. P., Skibsklarerer, Helsingør, 105.
Kirkegaardsbakken, Helsingor, 76.
Kirkelte, 20.
— Skov, 198.
Kirketorvet, Slangerup, 130, 133.
Klampenborg, 272.
Klaus Nar, 285f.
Klaus Nars Ø, 285ff*.
Klingenberg, Poul, 267.
Knardrup, 39.
— Kloster, 39, 48, 55.
Knieper, Hans, Gobelinvæver, 86f*.
Knorten, Hedsbjerg, 257f.
Knud den Hellige, 21.
— Magnussøn, 126.
— VI, 38, 52, 65.
Knudsen, H. C., kgl. Skuespiller, Færgemand, 265*.
Koch, J. H., Arkitekt, 122.
Kohaven, 168.
Kolbaz Kloster, 38.
Kolding, 109.
Kommandanttaarnet, Kronborg, 81*.
Kommunikationshuset, 321.
Kongebroen, Fredensborg, 189.
Kongeegen, 168.
Kgl. Teater, København, 327.
Kongens Have, Helsingør, 263.
Kongestenen, Indelukket, 280f*.
Kongetaarnet, 112.
Kongevejen, Helsingør, 102, 201, 263, 268, 326.
Kongsgaardens Kloster, 39.

Konstantinopel, 126.
Korsør, 272.
Krabbedam Skole, 167, 293.
Krafse, Johannes, Munk, 55.
»Kreditten«, Gæstgiveri, Frederikssund, 132.
Kregme, 18f, 282, 296, 302.
— Kirke, 27ff*, 282.
— Sogn, 146, 368, 370f.
Krieger, Hofbygmester, 181.
Krogdalsvang, 323.
Krogen Slot, 78ff, 83, 197, 262, 368.
Krogstrup, 4.
— Sogn, 370f.
Kronborg, 46, 48, 59, 75ff*, 112, 172f, 180, 198, 212, 263, 275, 323, 366.
— Amt, 220, 222, 293, 296f, 336, 369f.
— Geværfabrik, 206f.
— Kommandanttaarn, 81*.
— Ladegaard, 102.
— Len, 368f.
— Slotshavn, 88.
— Slotskirke, 80, 84f*.
— vestre Birk, 367.
— østre Birk, 367.
Kronprins Frederiks Bro, 139, 273.
Krudttaarnsbakken, 141.
Krudtværket, Frederiksværk, 141, 144f, 146, 351.
Kruse, Johan, Raadmand, 95*.
Kulhusene, 19, 167.
Kullen, 90, 185, 255, 278.
Kvinderup, 302.
Kylling, Peder, Botaniker, 352.
Kyndby, 19, 288, 302.
— Kirke, 288.
— Sogn, 231*, 370f.
Kyradservang, 323.
Kystbanen, 76, 273.
København, 42, 57, 78, 96, 123, 128, 130, 139, 144, 146, 158f, 177, 179, 199f, 202f, 242ff, 246, 255, 258, 262, 265ff, 297, 309f, 315, 324, 333, 347, 352.
— Amaliegade, 146.
— Amalienborg Plads, 324.
— Amt, 212, 262, 369f.
— Børnehus, 199f.
— Gammel Strand, 258.
— Højbro Plads, 333.
— Karmeliterkollegiet, 42.
— Kommune, 351.
København, Nørreport, 324.
— St. Pederstræde, 42.
— Raad- og Domhus, 179.
— Rosenborg, 84.
— Slot, 172, 197, 333.
— Slotskirke, 177.
— Tøjhuset, 144.
— Valkendorfs Kollegium, 42.
— Vandforsyning, 351.
— Voldgrave, 347.
Købmandshvile, Hørsholm, 313*.
Køge Bugt, 4.
Kølholm, 286.
Køng Sogn, 70.

L

Labenvolf, Georg, Billedhugger, 86.
Landerslev, 163.
— Skole, 167, 293.
Landskrona, 78.
Langbjerg, Uvelse Sogn, 6, 281.
von Langen, Forstmand, 320, 359.
Langstrup, 17*.
— Skole, 294.
Lappen, Helsingør, 95, 99.
Lappestensfortet, 88.
Larsen, Frits, Højskoleforstander, 317.
Lavø, 221.
Laxmand, Poul, Rigshofmester, 40, 48, 50, 333.
Lejel, Familien, 89*, 91.
— Fr., Borgmester, Helsingør, 91.
— Sander, Borgmester, Helsingør, 91.
Lejrekommissionen, 355.
Leonora Christine, Kongedatter, 172.
von Levetzau, Heinrich, Amtmand, 220f*, 293.
Lillemose, 354, 358.
Lillerød, 272.
— Sogn, 370f.
Lindbjerg, Melby, 282.
Little, Jon, Drost, 171f.
London, 202.
Lorentzen, C. A., Maler, 143*.
Louise, Dronning (Frederik IV), 173, 198, 337.
— — (Frederik V), 167, 264, 369.
— — (Frederik VIII), 186.
— — (Christian IX), 185f, 191f
— — (Karl XV), 187.

Lowson, Andreas, Inspektør, 264.
Lillebælt, 347.
Lind, Jens, Færgemand (Flojls Lind), 96.
Liseleje, 331f, 349.
Lund, Skaane, 38, 58.
Lundbye, Johan Th., Kunstmaler, 352.
Lundegaard, Administrationsbygning, 263.
— Kongsgaard, 263.
Lundehave, 87 f, 100.
Lund, Ole, Herredsfoged, 103.
Lund og Rasmussen, Helsingør, 101
Lunebjerg, 331.
Luther, Martin, Reformator, 42, 289.
Luthersk Missionsforenings Højskole, 316 f*.
Lübeck, 77.
Lyngby, Kongens, 245, 272, 312.
— Valkemølle, 200.
Lyngbye, Præst, 350.
Lyngby Præstegaard, Lille, 44.
— Sogn, Lille, 368, 370 f.
Lynge, 130.
— Herred, 366 ff.
— Kirke, 284.
— Sogn, 16*, 299, 368, 370 f.
Lynge-Frederiksborg Herred, 367, 370.
Lynge-Kronborg Herred, 367, 370.
Lynæs Sogn, 367.
Lystrupgaard, 281.
Lønholt, 20.
Løve, Jacob Hansen, Skibsbygger, Helsingør, 101, 106.
— J. V., Skibsbygger, Helsingør, 101.
Løves Værft, Helsingør, 106.

M

Maarum, 6, 19, 321.
— Kommune, 294, 370.
— Skole, 292.
— Skovdistrikt, 321.
Madsen, Niels, Esbønderup, 158 f.
Madvig, J. N., Sprogforsker, 304.
Maglehøj, 27, 169.
Maglemose, 321.
Malmø, 78.
van Mander II, Karel, Gobelinvæver, 114.
Manderup, 302.
Manniche, Peter, Højskoleforstander, 314.
Margrethe, dansk Dronning, 41, 59. 69, 83 f, 162 f, 172.
— dansk Dronning (g. m. Christoffer I), 171.
— svensk Dronning, 131.
St. Maria Kirke, Helsingør, 48 ff*, 79*, 82, 93.
Marianelund, 318, 329.
— Kro, 329.
Marie, Prinsesse af Orleans, 190 f.
— Feodorowna, Storfyrstinde, 184 ff*.
Marienlyst, 40, 105.
— Park, 105.
— Slot, 82, 87, 100*, 105, 263.
Marmillod, Ingenior, 265.
Marmorhaven, Fredensborg Slot, 193*.
Martensen, Biskop, 188.
Marstrand, 77.
Mathiesen, Jesper, Snedkermester, 85.
Mecheln, 84.
Meisling, S. S., Rektor, 103.
Melby Kirke, 282.
— Overdrev, 331 f.
— Sogn, 368, 370 f.
Meldahl, Ferd., Arkitekt, 118.
de Meza, General, 103.
— Stadsfysikus, 103.
Milthers, V., Geolog, 354.
Mogensen, Vægter, Hillerød, 156.
Moltke, Adam Gottlob, Greve, 213.
Monses Høj, 167.
Montebello, 102.
Mors, Jylland, 311.
Morten Kok (Morten Madsvend) 58 f.
Mortensen, Hans, Seminarielærer, 353.
Moth, Sofie Amalie, 134.
Mullerup Mose, 7.
Multebjerg, 321.
Munk, Kirsten, Dronning, 280.
Munkevang, 323.
Museet, Frederiksværk, 144 f*.
Müller, Otto Friederich, Naturforsker, 353.
Münther, Biskop, 298.
Mæremose, 169.
Mølleaaen, 5, 346.
M. Mørks Skole, Hillerød, 305.

N

Nathanson, Vekselleerer, 105.
Nathorst, A. G., 354.
Nationalhistorisk Museum, Frederiksborg, 123, 143*, 219*.
Nationalmuseet, 21, 47, 50, 61 f, 86.
Nederlandene, 84.
Nejede Vesterskov, 278, 349.
Nejlinge, 333.
— Skole, 294.
Nellerupgaard, 276.
Nicolaus, russisk Prins, 186.
Niels, Konge, 66.
Nielsen, Mogens, Færgemand, Helsingør, 103.
— N. P., kgl. Skuespiller, 194.
— Zakarias, Forfatter, Lærer, 330.
Nivaa, 262.
— Aa, 200, 262.
— Sogn, 367.
— Teglværk, 198.
Nive Mølle, 200.
Nobis Mølle, Birkerød, 200.
Nordbanen, 123, 273*.
du Nord, Hotel, Helsingør, 102.
Nordkild, Georg, Forfatter, 330.
Nordmandsdalen, 182.
Nordsjællandsk Folkemuseum, 124, 220 f, 223*, 229*, 234, 285.
Nordskoven, Jægerspris, 318, 362.
Nordskov Mølle, 257 f.
Nordsten, P., Fabrikant, 123.
Nordsøen, 77.
Norge, 77, 84, 116, 143, 267, 311.
Norrie, Familien, 94.
Nyhuse Skole, 323.
Nykøbing, Sjælland, 128, 272.
Nymølle, 4.
Nyrup Hegn, 263.
Nürnberg, 86.
Ny Værk, Usserød, 201.
Næsbyholm, Gods i Skaane, 60.
Næsgaard Agerbrugsskole, Falster, 147.
Næstved, 41, 109, 319.
Nødebo, 278, 292, 322.
— Kirke, 47, 278.
— Skovdistrikt, 321.
— Sogn, 294, 370.

O

Odense, 315.
Odsherred, 109.
Olaf d. Hellige, 286.
St. Olai Kirke, Helsingør, 46, 48, 76, 82.
St. Olavs Kilde, 286.
Oldenburg, 336.
Olga, Storfyrstinde, 186.
Olrik, Jacob Baden, Byfoged, Politimester, Helsingør, 104.
Oluf, Konge, 172.
Olufsen, Falch, Borgmester, Slangerup, 136.
van Opbergen, Anthonius, 84.
Oppesundby Sogn, 368, 370 f.
Ordrup, 217, 316.
— Mose, 360.
Orø, 368, 370.
Oslo, 6.
van der Osten, Frantz, 94.
Ostrup, 319.
Otterstrøm, C. V., 354.
Ottevejshuset, 321.
Ottevejskrogen, 330.
Overbjerg, 163.
Oxe, Johan, Lensmand, 78, 82, 95*.
— Peder (d. yngre), Rigshofmester, 83, 109, 319.
— Peder (d. ældre), 333.

P

Pacht, Axel, Billedhugger, 226*.
van Paeschen, Hans, Arkitekt, 84.
Paludan-Müller, Fr., Digter, 194.
von Pappenheim, Jægermester, 172.
Paris, 38, 41, 52.
Peder, Abbed, Esrum, 41, 47.
Pedersen, Christian, Bibeloversætter, 78.
Pederstrup, 319.
Pennehave, Aa., 74.
»Perminen«, 337.
St. Petersborg, 185, 189.
Petersen, Skipperhuset, 190.
— Louis, Grosserer, 313.
Philippa, Dronning, 80.
Pibe Mølle, 326.
Plejelt, 20.
Polititorvet, Helsingør, 92.
Pontoppidan, Erik, Biskop, 128.
— J. S., Købmand, 106.
— Morten, Præst, 309 f.
Poulsen, Olaf, kgl. Skuespiller, 195.
Prag, 111.
Prieme, E., Lærer, Uvelse, 299.
Præstø, 128.

Putscher, Etatsraad, 98.
Pælevejen, 322.
Pätges, Johanne Louise, Skuespillerinde, 130.

R

Råå, Skaane, 254.
Raabjerg, 333, 338.
Raad- og Domhuset, København, 179.
Raben, Nicolai, Provst, Slangerup, 297.
Rafn, C., Maler, 221*.
Ramløse, 19, 331.
— Forsamlingshus, 331.
— Kommune, 294.
— Sand, 331 f.
— Sogn, 331 f, 370.
Recke, Landinspektør, 294.
Resen, Peter Hansen, Historiker, 128.
Reumert, Elith, Skuespiller, 330.
Reventlow, C. D., Greve, 217, 219 f, 222, 225 f*, 293.
— J. L., Greve, 217, 220, 293.
Ribe, 77.
Ringsted Kirke, 65.
Risbjerggaard, 231*.
Rohmann, Chr., Skibsbygger, Helsingør, 106.
Rohmanns & Barfoeds Værft, Helsingør, 106.
Roland, 333.
Rold Skov, 319.
Rom, 52.
Rosenborg, København, 84.
Rosenkilden, Helsingør, 262.
Rosenkildeporten, 99.
Roskilde, 21, 27, 37, 39, 52, 104 f, 116, 127, 262, 264, 268, 271 f, 274, 283, 343.
— Amt, 297, 369.
— Domkirke, 177, 204, 337.
— Fjord, 5, 7 ff, 16, 19, 27, 34 f, 133, 135 f, 141, 148, 262, 271 ff, 286, 331 f, 335, 355, 362, 364.
— Stænderforsamling, 202.
— Vej, 264.
Roskildebanen, 272.
Rostgaard, Hans, Ridefoged, 92.
Rostock, 90.
Rude Hegn, 358.
Rudersdal Kro, 244, 354.
Rude Skov, 199.
Rugaard, D. E., Politiker, Lærer, 299*.
— Peder, Lærer, Græse, 299*.
Rungsted, 176.
— Kostskole, 305.
Rus, Klosterbroder, Esrum, 54 f.
Rusland, 96, 143, 184, 186.
Rygen, 7.
Ry Kloster, 38.
Røde Hus, Hørsholm, 172.
Røde Port, Helsingør, 99.
Röhl, Johan Ulrich, Sandflugtsinspektør, 336 ff.
Rømer, Ole, Astronom, 264.
Rørbæk Skole, Store, 295*.

S

Sally, Billedhugger, 324.
Saltrup, 73.
Samsø, 347.
Sandet, se: Ramløse Sand.
Sandkroen, 332.
Sandviggaard, Hillerød, 125.
Saxo, Historieskriver, 75, 126 f.
Saxtorph, J., Jægermester, 207.
Scavenius, Slægten, 309.
Schimmelmann, H. C., Baron, 205 f*.
Schulin, Greve, Amtmand, 185.
Schultz, C. C., Arkitekt, 44.
Schumacher, H. C., Læge, 352.
Schütz, Carl, Lærer, Helsingør, 103.
Segeberg, Holsten, 215.
Selsø, 293.
— Sogn, 370 f.
Sibberup, 319.
Sigerslevvester, 132.
— Sogn, 370 f.
Silkeborg, 307.
— Søerne, 348.
Silkeborgegnen, 346.
Sjælland, 264.
Sjællands Odde, 255.
Sjællands Øre, 88.
Sjælsmark, 230*.
Sjælsø, 200.
— Bakkerne, 6.
Sjøstedt, Peter, Gæstgiver, 102.
Skaane, 75 f, 254, 261, 333, 354.
Skagen, 77.
Skallerød, 319.
Skanderborg, 109.
Skansebakken, 6, 125.
Skanør, 76.
Skeel, Birgitte, Frue, 293.

Skibby, 19, 42.
— Sogn, 370 f.
Skipperalléen, Fredensborg, 190.
Skipperhuset, Esrum Sø, 190.
Skoven, Hornsherred, 367.
»Skoven«, Østersøen, 7.
Skovfogedgaard, Draaby Sogn, 286.
Skovgaard, Niels, Kunstner, 309, 311.
— P. C., Maler, 352.
Skovkloster, Næstved, 109, 319.
Skovnæssene, 257 f.
Skovrød Mølle, 199.
Skram, Peder, 88.
Skuldelev, 19, 286, 302.
— Aas, 6, 362.
— Bakker, 286.
— Skole, 293.
— Sogn, 370 f.
Skænkelsø, 130, 284 f.
Skærød, 331.
Skævinge, 19, 296.
— Præstegaard, 44.
— Sogn, 224, 370 f.
Slagelse, 7.
Slagslunde, 5.
— Sogn, 370 f.
Slagtertorvet, Helsingør, 92.
Slangerup, 48, 119, 126ff*, 153*, 155*, 157*, 159*, 268, 297, 301, 304, 366f, 370.
— Aagaardsstræde, 132, 134.
— Algade, 129.
— Brobæksgade, 132.
— Bykommune, 371.
— Byporte, 133.
— Hestetorv, 133.
— Kannikestræde, 129, 134.
— Kirke (St. Michaels), 127, 132, 134f, 137, 286.
— ældste Kirke, 127, 132.
— Kirketorv, 130, 133.
— Kloster, 48.
— Klostertræde, 131.
— Kongensgade, 129.
— Landsogn, 371.
— Latinskole, 134, 289, 302, 304.
— Møllestræde, 134.
— Nonnekloster, 38f, 127, 130f.
— Præstegaard, 130.
— Raadhus, 130, 132f.
— Sogn, 370f.
— Strandstræde, 133.
— Svaldergade, 130.
— Timianstræde, 134.
Slangerupbanen, 139.
Slesvig, 261.
Slotshavnen, Kronborg, 88.
Smidstrup Skole, 294f.
Smidt, C. M., Arkitekt, 62 f.
Smidtenstraa, 255.
Smørstenen, 322.
Smørum, 262.
Snoegen, 168.
Snostrup, 290, 302.
— Sogn, 370f.
Sneedorffske Gaard, Helsingør, 267.
Snekkersten, 273.
— gl. Skole, 297*.
Sommariva, 88.
Sonne, Jørgen, Maler, 345.
Sophie, Dronning (Valdemar den Store), 68.
— Dronning (Frederik II), 113.
Sophie Amalie, Dronning, 173, 369.
Sophie Magdalene, Dronning, 171, 173 f, 176 ff, 199, 214 ff, 336, 369 f.
Sophienberg, 176.
Sortebrødre, se: Dominikanere.
Sortebrødreklosteret, Helsingør, se Dominikanerklosteret, Helsingør.
Sortehavet, 347.
Sorø, 114, 333.
— Kirke, 46, 65.
— Kloster, 38 f, 41, 55, 333.
Spanien, 90, 322.
Sparepenge, 110, 323.
Sperrestrup, 19.
Späth, Købmand, Helsingør, 100.
Stampen, Usserød, 201.
Statens historiske Museum, Stockholm, 86.
Staunsholt, 285.
Steenstrup, Japetus, 354 f, 358.
Steenwinkel, Hans, Arkitekt, 110 f, 135.
Stejlehøj, Gilleleje, 276.
Stenfeldt, J. A., Borgmester, 104 f.
Stenløse, 3, 5, 19, 302, 310.
— Mølle, 4.
— Sogn, 370 f, 368.
Stenvinkel, Ole, Ingeniør, 92.
Stevns, 96.
Sthen, Hans Christensen, Salmedigter, Rektor, 301.
Stillehavet, 186.
Stockholm, 86.
— Slot, 181.

Stolberg, Christian Günther, Greve, 215 ff*.
Stolbergmonumentet, Hørsholm, 178*, 216.
Store Bælt, 347.
Store Kro, Fredensborg, 191, 194.
Storkeegen, 168.
Strandvejen, Helsingør, 99 f, 262.
Struensee, J. F., Statsmand, 147, 167, 179, 218, 324.
Strø, 281.
Strø Bjerg, 5, 281 f.
Strødam, 19, 364.
Strø Herred, 296, 366, 368, 370.
— Kirke, 44.
Strolille, 309.
Strø Sogn, 290, 370 f.
Stuckenberg, Viggo, Digter, 329.
Stuebjerg, 337.
Sundby Færge, 135 f, 166, 265*.
Sundby Færgebro, 164.
Sundeved, Villa i Helsingør, 101.
Sunesen, Anders, Ærkebiskop, 40, 53, 76.
— Peder, Biskop, 40, 52.
Svane, Hans, Biskop, 199 f.
Svaneapoteket, Helsingør, 95*.
Svedstrup, Alexander, Forfatter, 330.
— Ferdinand, Smedemester, 153
Svejtserhuset, 168.
Svend Estridsen, Konge, 21, 23, 318.
Svend (Grathe), Konge, 126.
Sverige, 84, 98, 116, 137, 187, 267, 311, 317, 333, 341, 354.
Svingelbugten, 76.
Svingelen, Helsingør, 82, 88, 262.
Svingelporten, 99, 101.
Sylvest, Per, Gdr., Strølille, 309.
Sækkedam, 358.
Søborg, 28, 57 ff*, 73 ff, 262, 276 f, 290, 346.
Søborggaard, 61.
Søborg Kirke, 61 f*.
— Kirkegaard, 350.
— Sogn, 294, 370.
— Købstad, 62, 262.
— Len, 368.
— Ruin, 63*, 65*, 198.
— Skole, 292.
— Sø, 19, 57, 60 ff, 64, 66, 346, 360.
Sølager, 8, 10.
Solagerdyngen, 10 f.
Sønderby Skole, 293.
Sønderjylland, 261.
Søsum, 4.

T

Taastrup, 272.
Tauber, Rektor, Hillerød, 157.
Tausen, Hans, Biskop, 289.
Teglstrup Hegn, 261.
Tegner, L. F., Fabrikant, 105.
Terkelskov, 4.
Tessin, Arkitekt, 181.
Thalbitzer, W., Fabrikant, 105.
Thiele, J. M., Forfatter, 341.
Thorsen, Købmand, Hillerød, 152 f.
de Thurah, Lauritz, Arkitekt, 174, 181 f, 323 f.
Thyra, Prinsesse, 184, 186, 189, 192.
Tibirke, 276 f, 332 f, 335, 338, 340 f, 349.
— Bakker, 331 f, 345.
— Kirke, 335 f, 340 f, 343.
— Kirkegaard, 341.
— Præstegaard, 335.
— Sogn, 370.
Tietgen, C. F., Finansmand, 324.
Tiggermunke, 35.
Tikøb Kirke, 62.
— Sogn, 366, 370.
Tinghusplantagen, 321.
Tirsdagsskoven, 120.
Tisvilde, 123, 261, 273, 332 f, 335 ff, 341, 343, 345.
— Hegn, 40, 195, 318, 329, 331 f, 338 ff*, 345, 359, 361 f.
— Mose, 332.
— Strand, 341.
Tisvildeleje, 341, 345.
Tjæreby, 19, 120, 242.
— Sogn, 19, 38, 311, 370 f.
Toels Gadekær, 335.
Toelt, 20.
Toftekilde, 340.
Torup, 298, 302.
— Sogn, 370 f, 368.
— (tidl. Bebygg.), 332 f, 335.
Tovelille, 68, 70 ff.
Tranedysse, 169.
Trankebar, 134, 143.
Trekanten, Helsingør, 94.
Trentwedel, Passkriver, Helsingør, 94.
Troldeskoven, 339*.
Trolle, Herluf, 88, 109, 111, 114, 319.
— Herluf Trolles Taarn, 302 f*.

Trustrup, 319.
Tryherred, 127, 133, 366 f.
Tulstrup, 278.
Tumlingevang, 323.
Tuxen, Lorentz, kgl. Foged, Hørsholm, 92, 173.
Tvede, J. L., Brændevinsbrænder, Helsingør, 105.
Tøjhuset, København, 144.
Tølløse, 319.
Tommerup, 20.
Tønder, Johan, Præst, Slangerup, 132.
Torslev, 164.

U

Udesundby, 137, 289, 302, 368.
— Kirke, 137 f.
— Landdistrikt, 370 f.
— Sogn, 138.
Uggeløse, 367.
— Kirke, 284.
— Kommune, 299.
— Sogn, 290, 368, 370 f.
Ulfeldt, Corfits, Rigshofmester, 172 f.
— Leonora Christine, 172.
Ulfstand, Gert, 333.
Ullerød, 278.
Unnerup, 334.
Urne, Frederik, Lensmand, 165.
Usserød, 20, 265.
— Aa, 200 f.
— Gamle Værk, 201.
— Klædefabrik, 200 ff*.
— Ny Værk, 201.
— Vandmølle, 200 f.
Uvelse, 262, 299 f, 302.
— Sogn, 6, 370 f.

V

Valby, 366.
— Sogn, 368, 370.
Valdemar, Prins, 184, 188, 190 f.
— Atterdag, 48, 64, 68 ff, 131, 162 f, 277, 285 f.
— Sejr, 23, 68, 75, 126.
— af Slesvig, Biskop, 58.
— den Store, 38, 57, 65, 68, 70, 127, 131.
Valdemarslund, 72 f.
Valkendorfs Kollegium, København, 42.
Vangede, 217, 267.
Vassingerød, 299.
Vatikanets Bibliotek, 42.
Vaupell, 359.
Wedel, Provst, Torup, 298.
Vejby, 335.
— Kirke, 343.
— Sogn, 370.
Veksø, 310.
— Sogn, 368, 370 f.
Vemmetofte, 167.
Vejleby, Horns Herred, 9*, 232*, 234*.
Vellerup Sogn, 232*, 234*, 368, 370 f.
Wesenberg-Lund, C., Professor 353 f, 364.
Vestindien, 143.
White, Familien, 93.
Vibenshus, 243, 267.
Viborg Stænderforsamling, 202.
— Søer, 348.
Viborgegnen, 348.
Vidnesdam, 354, 358.
Wiedewelt, Johs., Billedhugger, 148, 182.
Wiehe, Michael, Skuespiller, 194.
Wiibroe, C., Brygger, Helsingør, 105.
Viken, Skaane, 254.
Vildbjerg, Gørløse Sogn, 6, 281 f.
Vilhelm, Abbed, 38, 41, 44, 50 ff, 131, 325.
Wilhelm, Prins, 184.
Villingebæk, 252.
Villingerød, 73.
— Sogn, 367.
Willumsen, Jacob, 91.
Vimose, 169.
Vinderød Kirke, 148.
— Sogn, 146, 368, 370 f.
Vind, Ole, Rektor, Hofprædikant, 134, 172, 301.
Winther, Chr., Digter, 328.
Vitskøl Kloster, 38 f.
Vordingborg, 57, 70.
Worm, Jacob, Skribent, 134.
— Ole, Professor, 344.
Worsaae, Arkæolog, 355.
de Vries, Adrian, Billedhugger, 111
Wright, Familien, 93 f.

Y

Ysenbrant, Adrian, Maler, 47.

Æ

Æbelholt Kloster, 38, 41 ff*, 50 ff, 54 f, 59, 69, 75, 131, 198, 262, 325, 346, 349.
— Klosterkirke, 45*, 51, 53 f.
Ærtelandsgaarden, Alsønderup, 278

Ø

Øllemose, 169.
Ølskøb, 119 f.
Ølsted, 296, 302, 349.
— Sogn, 290, 368, 370 f.
Ølstykke Herred, 22. 367, 370.
— Sogn, 370 f.
Øresund, 5, 19, 40, 75 ff, 82 f, 87 f, 90, 92 f, 104 ff*, 125, 180, 185, 200, 252, 261 f.
— Hotel, Helsingør, 103.
Øresunds og Helsingørs Sygehospital, Helsingør, 103.
Øresunds Toldkammer, Helsingør, 88, 90, 94, 98.
Ørnekulsvej, 169.
Østersøen, 6 f, 84, 186, 347, 363.

BILLEDFORTEGNELSE Side

Skafter af Rentak ... 9
Lerkar fra Høbjerg Hegn ... 11
Runddysse ved Hjortegaarde i Egnen om Jægerspris ... 12
Langdysse ved Dæmpegaard ... 13
Jættestue ved Hjortegaarde i Nærheden af Jægerspris ... 14
Hellekiste fra Lille Havelse ... 15
Den ene af 6 Lurer, der er fundet i Brudevælte, Lynge Sogn 16
Bælteplade af Bronze fra Langstrup ... 17
Bronzealderhøje fra Bakkebjerg i Blistrup Sogn ... 18
Jørlunde Kirke. Grundplan ... 22
Kalkmaleri fra Jørlunde Kirke med Fremstilling af Lazarus' Opvækkelse ... 24
Jørlunde Kirke ... 25
Kregme Kirke, set fra Nordvest ... 29
Modeller, der illustrerer Kregme Kirkes Bygningshistorie 30—31
Grundplan af Kregme Kirke ... 31
Esrum Kloster ... 39
Grundplan af Æbelholt Kloster ... 45
Søndre Fratergang. Karmeliterklostret i Helsingør ... 47
Mariakirkens Østgavl og østre Fløj af Karmeliterklostret i Helsingør ... 49
Det indre af Mariakirken i Helsingør ... 51
Søborg Kirke ... 61
Plan af Søborg Ruin ... 63
Parti af Søborg Ruin ... 65
Gurre ... 71
Vestgavlen af Mariakirken i Helsingør ... 79
Kronborg Slotsgaard. Udsigt mod Vestfløjen og Kommandanttaarnet ... 81
Det indre af Kronborg Slotskirke ... 85
Den lille Sal i Kronborgs Vestfløj ... 87
Renæssancehus i Helsingør. Stengade 76 ... 89
Bindingsværksbygning fra 1577, Strandgade 27 i Helsingør 91
Svaneapoteket i Helsingør. Johan Kruses og Johan Oxes Gaarde ... 95
Det indre af den Galschiøt-Kierboeske Gaard, Strandgade 91 i Helsingør ... 97
Marienlyst Slot ved Helsingør ... 100
Kort over Helsingør, 1858 ... 101
Kronborg set fra Sundet ... 104
Fugleperspektiv over Frederiksborg Slot ... 110
Frederiksborg Slot set fra Jægerbakken ... 113
Frederiksborg Slotskirke ... 115
Interiør fra Frederiksborg Slot, Værelse 42. Tiden omkring 1700 ... 117

Side
Byskriverstræde i Hillerød set mod den gamle Kro 120
Slotsgade 44 og Fisketorvet, Hillerød 121
Latinskolen i Hillerød 123
Det gamle Raadhus i Hillerød 124
Slangerup Kirke 129
Generalmajor J. F. Classen, efter Maleri af C. A. Lorentzen 143
Arsenalbygningen i Frederiksværk, nu Museum 145
Broen over Kanalen ved Arresødal 147
Morgenstjerne fra Slangerup. Nu i Jørlunde Skole 153
Fangelænke til Haandled og Fod, sandsynligvis fra Slangerup. Nu i Jørlunde Skole 155
Slangerup Bys Sprøjte, 1759 157
Kaptajnsuniform fra Slangerup Borgervæbning 159
Jægerspris Slot 163
Audienssalen paa Jægerspris 165
Hirschholm Slot. Efter Kobberstik 175
Den store Sal paa Hirschholm Slot 177
Stolbergmonumentet i Hørsholm 178
Fredensborg Slot set fra Parken 183
Tre vordende Monarker paa Spadseretur i Fredensborg .. 187
Czaren paa Køretur med de kongelige Børn 191
Marmorhaven ved Fredensborg Slot 193
Klædefabrikken ved Usserød 203
Bøssemagergaden, Hellebæk 205
Heinrich Carl Schimmelmann 206
Greve Christian Günther Stolberg 217
Greve Christian Ditlev Frederik Reventlow 219
Heinrich von Levetzau 221
»Det gamle Husmandssted« paa Jægerbakken i Hillerød. Nordsjællandsk Folkemuseum 223
Indledningen til et Arvefæsteskøde fra 1791 224
Reventlow-Støtten i Frederiksborg Slotshave 226
Bindingsværket er rejst. Huset tækkes (Det gamle Husmandssted paa Jægerbakken i Hillerød) 229
Gaard i Sjælsmark, Bloustrød Sogn 230
Risbjerggaard, Kyndby Sogn, set fra Gaden 231
Elmegaard, Vejleby, Vellerup Sogn 232
Stuehus ved Frerslev Hegn 233
Hus i Vejleby, Vellerup Sogn 234
Gammel Stue i Alme, Græsted Sogn 235
Kone spinder Hør 236
Hjem fra Malkning 237
Hammelstøj, hjemmelavet og udelukkende af Træ 238
Sædetrug, lavet af en udhulet Træstamme 239
Mangletøj 239
Kærne 240

Side
Kaffebrænder ... 241
Kaffekværn ... 241
Maltkværn ... 243
Tranlampe ... 244
Lyseform, hvori man støbte Tællelys ... 245
Lysestage til at hænge paa Væggen ... 245
Ung Pige fra Horns Herred i Folkedragt ... 247
Parti fra Gilleleje ... 253
Der sættes Garn ... 255
Krydspejling ... 257
Fiskerbaade gaar ud paa Sildefiskeri ... 258
Sundby Færge 1805 ... 265
Postvognen mellem Hillerød og Frederikssund ... 268
Helsingør Havn. Søndre Havnemole før Færgefartens Indførelse ... 271
Nordbanetoget 1864 ... 273
Christian IV's Sten ... 281
Højsten ... 283
Klaus Nars Ø ... 287
Grundplan af nordsjællandsk Rytterskole ... 291
Sandstenstavle over Rytterskolernes Indgangsdør ... 293
Store Rørbæk ombyggede Rytterskole ... 295
Snekkersten gamle Skole. Opført 1795 ... 297
Degn og Skolelærer Peder Rugaard i Græse Skolestue med sine tre Sønner. ca. 1818 ... 299
Herluf Trolles Taarn ... 303
C. Hostrup ... 308
Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, ved Hillerød ... 312
Folkehøjskolen »Købmandshvile« ved Hørsholm ... 313
Den internationale Højskole, Helsingør ... 314
Luthersk Missionsforenings Højskole, Hillerød ... 316
Troldeskoven ... 339
Tisvilde Hegn. Ved Horsebæk ... 340
Helene Grav ... 342
Helene Kilde ... 344
Rypelyng, Dryas octopetala ... 353
Skematisk Tværsnit af en nordsjællandsk Skovmose med Aflejringer fra samtlige Afsnit af Tidsrummet efter Istiden 356
Oversigt over Planternes og Dyrenes Indvandring ... 357

De i denne Bog gengivne Tegninger skyldes næsten alle Kr. Kongstad. De er tegnede til Bogen »Hillerød By«, 1925, udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund, og forskellige af Anders Uhrskovs Bøger. Tegningerne i Vagn Peterssons Afhandling om Nordsjællands Plante- og Dyreverden er dog udførte af Forfatteren selv.

INDHOLD

Side

L. C. Jensen: Nordsjælland i de ældste Tider 3
Ellen Arnstrøm: Lidt om Jørlunde Kirkes Bygningshistorie 21
Jan Steenberg: Kregme Kirke 27
Villads Christensen: Om Nordsjællands Klostre 35
Jørgen Paulsen: Søborg 57
Jørgen Torpe: Gurresagn 68
Knud Klem: Helsingør og Kronborg 75
Otto Andrup: Frederiksborg 108
Otto Andrup: Hillerød 119
Erland Gribsø: Slangerup og Frederikssund 126
Jørgen Paulsen: Frederiksværk og General Classen 141
Sigurd Elkjær: Dagligt Liv i en gammel Købstad 149
H. L. Sørensen: Jægerspris Slot og Gods 161
H. C. Rosted: Hørsholm 171
M. Sørensen: Fredensborg i Christian IX's Tid 180
H. C. Rosted: Gamle nordsjællandske Industrier 197
Jørgen Paulsen: Om Landboforhold og Bondereformer i Nordsjælland 208
Anders Uhrskov: Dagligt Liv paa Landet 228
H. C. Terslin: Fiskeriet 252
Knud Klem: Nordsjællandsk Samfærdsel 260
Anders Uhrskov: Nordsjællandske Sagn 275
L. C. *Jensen:* Træk af Nordsjællands Skolevæsen gennem Tiderne 289
Anders Uhrskov: Træk af det aandelige Liv i Nordsjælland 306
Erland Gribsø: Fra Nordsjællands Skove 318
M. Larsen: Tisvilde Hegn og nærmeste Omegn 331
C. Wesenberg-Lund: Lidt om de nordsjællandske Søer 346
Vagn Petersson: Nordsjællands Plante- og Dyreverden, historisk belyst 352
L. C. Jensen: Lidt om Nordsjællands administrative Inddeling gennem Tiderne 366
Navneliste. Udarbejdet af *Jakob Nielsen* 372
Billedfortegnelse 389

GILLELEJE
HORNBÆK
HELSINGÖR
Kronborg
Snekkersten
Espergærde
ÖRE
SUND
Humlebæk
Ny Hunlebæk
Nivaa Bugt
Rungsted
HØRSHOLM
Vedbæk
BIRKERØD
Skodsborg
HOLTE
Taarbæk
KONGENS LYNGBY
Klampenborg
ØRØRUP
Skovshoved
CHARLOTTENLUND
GENTOFTE
HELLERUP
SØBORG
Husum
Usseröd
Kurlebo
Grönholt
Nivaa
Frederiksborg
FREDENSBORG
Nodebo
Asmindrup
Sletten
Hillerød
HILLERØD
Tjæreby
Alsönderup
Annisse
Esrum Sö
GRIBSKOV
Maarum
Valby
Esbönderup
Græsted
Söborg
Villingerød
Horneby
Hellebæk
Tiköb
Snekkersten
Skotterup
Espergærde
Mørdrup
Dänstrup
Tisvildeleje
Tisvilde
Tibirke
Tisvilde Hegn
Melby Öredrev
Liseleje
HALSNÆS
Melby
Ramlöse
HELSINGE
Annisse
Vinderöd
Ilöverup
FREDERIKSVÆRK
Hundested
Lynæs
ROSKILDE
Kulhus Rende
Lynæs Sand
Ll Lyngby
Kregme
Ölsted
Nord Kov
Skovenk.
Skævinge
Ströllille
Strö
Sigerslevvester
Sigerslevvester Fjord
ISEFJORD
Jægerspris
Over Draaby
FREDERIKSSUND
Gerlev
Oppe Sundby
Snestrup
Slangerup
Jörlunde
Uggelöse
Sandbyhille
Græse
Görlöse
Herlev
Lilleröd
Blovströd
Uvelse
Lynge
Vassingerød
Farum
Stavnsholt
Sölleröd
Lundtofte
Furesö
Ganlöse
Vaerlöse
Kvaerlöse
Ölstykke
Stenlille
Slagslunde
Ganlöse Ore
Stenlöse
Maalöv
Veksö
Smörumnedre
Smörum
Gladsaxe
BALLERUP
Herlev
Skovlunde
Ledöje
Gundsömagle
Jyllinge
Kirkerup
Gershöj
Biltris
Vellerup
Skibby
Selsö
Ferslev
Veksö
Vemmelev
Skuldelev
Kyndby
Ejby
Orby
Valbyhegn
Lavö
Sletteje
Vejlinge
Kellerød
Ejlstrup
Ammendrup
Höjbjerg
Ramlöse
Skaerød
Ravnsborg
Ragerup
Ullerød
Nejede
Vittenhj
Bendstrup
Ravnsholt
Hjörlunde
Kollerød
Allerød
Rävsholt
Kjærby
Rudeskov
Hörsholm
Hörsholm Kro
Hörsholm Kirke
Hörsholm Station
Rungsted Kro
Rungsted Havn
Rungsted Strand
Vedbæk Havn
Vedbæk Strand
Birkerød Kro
Birkerød Station
Holte Station
Sölleröd Station
Lundtofte Station
Taarbæk Station
Kongens Lyngby Station
Klampenborg Station
Ørholm
Ørholm Station
Skovshoved Station
Skovshoved Havn
Skovriderkroen
Charlottenlund Station
Gentofte Station
Hellerup Station
Søborg Station
Husum Station
Ballerup Station
Gladsaxe Station
Maalöv Station
Smörum Station
Veksö Station
Stenlöse Station
Ölstykke Station
Slagslunde Station
Ganlöse Station
Jörlunde Station
Uggelöse Station
Slangerup Station
Frederikssund Station
Gerlev Station
Oppe Sundby Station
Snestrup Station
Jyllinge Station
Gundsömagle Station
Kirkerup Station
Ledöje Station
Skibby Station
Selsö Station
Ferslev Station
Vemmelev Station
Skuldelev Station
Kyndby Station
Ejby Station
Tisvilde Station
Tibirke Station
Liseleje Station
Melby Station
Ramlöse Station
Helsinge Station
Maarum Station
Valby Station
Esbönderup Station
Græsted Station
Söborg Station
Villingerød Station
Hornebæk Station
Hellebæk Station
Tiköb Station
Snekkersten Station
Espergærde Station
Mørdrup Station
Dänstrup Station
Skotterup Station
Humlebæk Station
Ny Hunlebæk Station
Sletten Station
Nivaa Station
Usseröd Station
Kurlebo Station
Grönholt Station
Frederiksborg Station
Nodebo Station
Asmindrup Station
Hillerød Station
Tjæreby Station
Alsönderup Station
Annisse Station
Vinderöd Station
Ilöverup Station
Frederiksværk Station
Hundested Station
Lynæs Station
Ll Lyngby Station
Kregme Station
Ölsted Station
Nord Kov Station
Skævinge Station
Ströllille Station
Strö Station
Sigerslevvester Station
Jægerspris Station
Over Draaby Station
Græse Station
Görlöse Station
Herlev Station
Lilleröd Station
Blovströd Station
Uvelse Station
Lynge Station
Vassingerød Station
Farum Station
Stavnsholt Station
Sölleröd Station
Lundtofte Station
Furesö Station
Taarbæk Station
Kongens Lyngby Station
Klampenborg Station
Ørholm Station
Skovshoved Station
Skovriderkroen Station